

T R I B

U

NA

NAPREDEK & RAZVOJ

KAZALO

5 Uvodnik

- 6 Nastja Vidmar: Vprašanje napredka in njegove pasti
- 10 Jure Ponikvar: Karl Popper o znanstvenem razvoju in dialektiki
- 16 Urh Ferlež: Karel Gržan. *95 tez pribitih na vrata svetišča kapitalizma za osvoboditev od zajedalskega hrematizma* (recenzija)
- 18 Tina Lokar Grden in Klemen Knez: Aplikacije vseh dežel, združite se!
- 24 Minea Rutar: Daron Acemoglu in James Robinson. *Zakaj narodi propadajo?* (recenzija)
- 26 Marike Grubar: Slovès sistema javnega slovèsa: 1984 v digitalizirani obliki
- 32 Andrej Lukšič: Krožno gospodarstvo v miljeju ekološke modernizacije
- 37 Nejc Jordan: Volk v ovčji preobleki: ekološka modernizacija in trajnostni razvoj
- 42 Marko Hočevár: Politična ekologija, družboslovna misel in oblast (intervju z dr. Andrejem Lukšičem)
- 49 Rok Krajnc: Štoparski vodnik po Pluriverzumu (intervju z dr. Barbaro Muraca)
- 53 Martina Podgoršek: Enoceličnost + komunikacija = mnogoceličnost

UVODNIK

Razvoj in napredek se zdita povsem samoumevna; če nič drugega, čutimo, da vsi vemo, da si ju želimo v čim večji količini in čim prej, na vseh področjih. Toda razvoj in napredek nista nikoli obstajala brez glasnih in včasih izrazito radikalnih kritikov. Običajno nista niti jasno in natančno definirana.

V številki, ki je pred vami, se avtorice in avtorji lotevajo vprašanja razvoja na različnih nivojih in s pomočjo različnih primerov. Prispevke v prvi polovici številke bi lahko razdelili na tiste, ki se zelo splošno osredotočajo na pojma napredka in razvoja, ter tiste, ki razvoj in napredek preučujejo prek svojevrstnih empiričnih primerov. V drugi polovici številke so zbrani prispevki, ki se ne osredotočajo samo na ljudi, ampak tudi na okolje, v katerem živimo.

Številko pričenjamo s prispevkom *Vprašanje napredka in njegove pasti*. Nastja Vidmar predstavi, od kod izvira ideja napredka, kdaj se zgodovinsko pojavi in katere so njene omejitve. Če vas zanima opisano, boste lahko v članku *Karl Popper o znanstvenem razvoju in dialektiki*, ki ga je spisal Jure Ponikvar, prebrali, kako je na področje razvoja človeške misli, natančneje na kriterije znanstvenega napredka in pojem dialektike, gledal eden najbolj slavnih filozofov znanosti.

V nadaljevanju sledijo kar trije prispevki, ki se osredotočajo na možnosti razvoja znotraj kapitalistične ekonomske ureditve. Urh Ferlež recenzira delo *95 tez prabitih na vrata svetišča kapitalizma za osvoboditev od zajedalskega hrematizma* in predstavlja avtorjevo kritiko kapitalistične ureditve in njegovo vizijo za prihodnost. V članku *Aplikacije vseh dežel, združite se!* skušata Tina Lokar Grden in Klemen Knez dokazati, da nam marksistična teorija še vedno lahko pomaga razumeti nove ekonomske in tehnološke spremembe v okviru kapitalističnega produkcijskega načina. Minea Rutar v svoji recenziji prikaže, kako ekonomist Daron Acemoglu in politolog James Robinson v delu *Zakaj narodi propadajo* odgovorita na vprašanje, zakaj se različne države razvijajo v različno razvite in so posledično različno zmožne zagotavljati družbeno blaginjo.

Prvi blok prispevkov zaključuje članek *Slovès sistema javnega slovès: 1984 v digitalizirani obliki*, v katerem Marike Grubar povzame ključne značilnosti kitajskega sistema družbenega ocenjevanja. V članku skuša pokazati tudi, katere informacije, ki jih navajajo zahodni mediji, so resnične in katere lahko uvrstimo med mite.

V začetku druge polovice številke dva prispevka odpirata vprašanje okoljskega diskurza ekološke modernizacije. Prispevek *Krožno gospodarstvo v miljeju ekološke modernizacije*, ki ga je pripravil prof. dr. Andrej Lukšič, naslovi diskurzivno slepoto in kontekste, v katerih (lahko) mislimo vprašanje krožnega gospodarstva. Nejc Jordan v svojem prispevku *Volk v ovčji preobleki: ekološka modernizacija in trajnostni razvoj* primerja oba diskurza in išče njune omejitve.

V nadaljevanju sledita dva intervjuja, ki sta vezana na področje ekologije v najširšem smislu. Prvi intervju, ki ga je opravil Marko Hočevar, *Politična ekologija, družboslovna misel in oblast (intervju z dr. Andrejem Lukšičem)*, naslavlja ključna vprašanja in probleme, tako teoretske kot tudi praktične, ki zadevajo specifično polje politične ekologije, ki misli povezanost med politično skupnostjo ter okoljem. *Štoparski vodnik po Pluriverzumu (intervju z dr. Barbaro Muraca)*, ki ga je opravil Rok Kranjc, išče odgovore na širok spekter vprašanj; od odrasti, dekolonialne teorije in teorije sprememb do spekulativne fikcije in utopij.

Zadnji članek, ki ga je pripravila Martina Podgoršek, *Enoceličnost + komunikacija = mnogoceličnost* med ostalimi članki izstopa, saj izhaja iz naravoslovne tradicije in nam utira pot v najnovejša odkritja sociomikrobiologije.

Marike Grubar in Nejc Jordan,
gostujoča urednika

VPRAŠANJE NAPREDKA IN NJEGOVE PASTI

»Obstaja eno samo spoznanje,
spoznanje našega sveta v njegovem postajanju;
in to postojanje vključuje to samo spoznanje.«¹

Človek se od ostalih živali loči po tem, da kot misleče bitje izraža močno željo po tem, da bi razumel sebe in svet okoli sebe. Aristotel je človeka označil za politično žival², »*zoon politikon*« – človek je namreč za razliko od živali obdarjen z *lógosom*³; sposobnost mišljenja in kontemplacije pa človeku omogočata zaznavanje sveta, ki ima še eno razsežnost: spoznavanje. Razmišljanje in konstantno postavljanje vprašanja »zakaj« je človeka pripeljalo tako daleč, da je razvil govorico, pisavo in matematiko ter koncepte zakonov, ki so nujna orodja znanosti, hkrati pa je njegovo nenehno preizpraševanje, tako sebe kot tudi obdajajočega sveta, pripeljalo do »iznajdbe« filozofije. S tem je človek ugotovil, da svet (tako naravni kot družbeni) deluje po točno določenih zakonitostih,⁴ ki jih lahko spozna in razume. Postopen razvoj uma je torej človeku omogočil, da je svet pričel spoznavati ne le z očesom, ki mu omogoča vizualno zaznavo, temveč tudi z razmišljanjem. Zaznavanje in posledično želja po spoznanju in razumevanju⁵ sta postala osrednji vodili človeka, ki se je na svoji poti od golega zaznavanja skozi filozofsko začudenje povzpел iz votline na površje⁶ proti soncu, svetlobi, ki nastopa kot diametralno nasprotje oz. protipol temi in simbolno predstavlja človekovo zavest⁷.

Osrednji mejniki razumevanja človeka in njegove zgodovine so prav tisti trenutki, ki so pomenili popoln preobrat v načinu razmišljanja in dojemanja sveta. Kuhn pravi, da je evolucija razvojni proces vse od primitivnih

začetkov – proces, katerega zaporedne stopnje odlikuje vedno bolj podrobno in prefinjeno razumevanje narave. »Toda nič, kar je bilo ali še bo rečeno, tega procesa ne more narediti za proces razvoja proti nečemu.«⁸ Kuhn s tem poudarkom odpre zanimivo vprašanje namena razvoja oziroma cilja, ki mu napredek kot proces, ki je ovit v konstantno spreminjanje, sledi. Kaj je pravi smoter napredka in razvoja⁹? Kaj torej »evolucija, razvoj, napredek sploh pomenijo, če nimamo nekega cilja¹⁰«?

Vprašanje napredka pred nas postavi zanimivo podobo človeškega popotovanja skozi zgodovinski čas, ki prikazuje in poudarja tisto, kar je Heraklit označil kot edino konstanto: spremembo. Tako razvoj kot zgodovinska kategorija (kakor tudi evolucija) kot tudi napredek kot koncept sta imanentno povezana s to osrednjo kvintesenco življenja (spremembo kot konstantnim gibanjem) in ju lahko zaobjamemo zgolj skozi zgodovinsko, retroaktivno gledanje nazaj v preteklost z namenom, da bi razumeli sedanost, ki je prav tako z vsakim trenutkom že zapisana tej isti preteklosti, ki jo venomer obravnavamo v okviru razumevanja razvoja kot procesa, ki je nenehno v teku.

V danem prispevku bomo obravnavali razvoj/napredek prav s tega gledišča – v povezavi s spremembo kot tako. Prikazali bomo, kaj je pravzaprav tisto, kar nam lahko pomaga pri razumevanju razvoja in napredka v smislu naravnih zakonitosti, kakor je to razumel že Heraklit, ko je dejal, da »ni mogoče dvakrat stopiti v isto reko ne dvakrat dotakniti se iste minljive snovi¹¹«. Hkrati bomo vsaj okvirno načrtali pojav pojma napredek ter usmeritev in razumevanje tega pojma; zanima nas, kdaj se pojem pojavi in kdaj se nadalje konsolidira v splošni predstavi ljudi, ki ga vzamejo za osrednje vodilo. Lahko bi dejali, da koncept napredka zaseda pomembno mesto v trenutni globalni neoliberalni

1 Maurice Merleau Ponty, *Les Aventures de la dialectique*, (Pariz: Gallimard, 1955).

2 Aristotel, *Politika*, (Ljubljana: GV, 2010).

3 Ključni filozofski pojem *lógos* vpelje Heraklit Efeški. *Lógos* pomeni »besedo, izjavo, pa tudi razum in mišljenje, ki sta v sozvočju z jezikom. Logos je princip človeka in kozmosa« (Valentina Hribar Sorčan, *Jaz in drugi v (post)modernej filozofiji in umetnosti: na poti k sodobnosti*, (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013), 30).

4 Ta trditev velja predvsem za poznavanje naravnih zakonitosti, o katerih denimo piše Alfred W. Crosby v knjigi *Ekološki imperializem*. Za človeka bi bil razvoj ladjedelstva in pomorske tehnologije precej nepomemben, če ne bi spoznal (naravnih) zakonitosti, po katerih se ravna oceanski vetrovi in morski tokovi. Brez poznavanja teh zakonitosti človek ne bi mogel doseči oddaljenih obal in odkrivati sveta. Seveda je v primeru poznavanja družbenih »zakonitosti« zadeva precej bolj kompleksna.

5 Za Marxa je denimo spoznanje ali razumevanje (*sapientia*) po eni strani znanost, »po drugi pa bistvena človeška praksa« (Darko Suvin, *Kje smo? Kam Gremo? Za Politično Epistemologijo Odrešitve*, (Ljubljana: Založba Sophia, 2010), 178).

6 Na tej točki aludiramo na Platonovo parabolo o votlini, ki nam lahko služi tudi kot prispevka za razumevanje razvoja človeške zgodovine od bolj primitivnih obdobj vse do danes.

7 Zavest kot produkt različnih kognicij oz. procesov v možganih; ti vključujejo percepcijo, čustva, zaznavanje, razmišljanje in ostale procese, ki združeni ustvarjajo to, kar imenujemo zavest (Simona Petru, *Ujeti v čas: epizodični spomin in razvoj modernega mišljenja*, (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2016), 11).

8 Thomas Kuhn, *Struktura znanstvenih revolucij*, (Ljubljana: Krtina, 1998), 151.

9 V tem prispevku razvoja in napredka ne obravnavamo v smislu konceptualnega poudarka, v okviru katerega moramo nujno potegniti ločnico med tema dvema pojmom, ampak ju poskušamo zaobjeti skozi njun etimološki pomen in njuno umestitev. Beseda napredek se v latinščini glasi *progressus* in pomeni napredovati v smislu »iti naprej« oz. označuje hojo in usmerjenost naprej, medtem ko beseda razvoj v francoskem jeziku (*développement*) izhaja iz besede *développer*, kar pomeni odvijati, razkrivati oz. razvijati. Hkrati je treba poudariti, da po eni strani razvoj razumemo kot zgodovinsko kategorijo, po drugi strani pa napredek obravnavamo kot koncept, ki postane relevanten v določenem zgodovinskem obdobju.

10 Thomas Kuhn, *Struktura znanstvenih revolucij*, (Ljubljana: Krtina, 1998), 152.

11 Anton Sovre, *Predsokratiki*, (Ljubljana: Slovenska matica, 1946).

realnosti, saj na nek način preseka našo zaznavo prav skozi vprašanje namena in cilja, ki ga ima napredek¹². Na eni strani razvoj in napredek načrtata in zgodovinsko prikažeta določeno stopnjo olajšanja življenja z namenom, da bi si ljudje poenostavili in olajšali vsakodnevna opravila, po drugi strani pa moramo nasloviti tudi vprašanje odsotnosti cilja oz. usmeritve napredka, saj se v sedanjem neoliberalnem kapitalizmu zdi, da je sam sebi namen. Tako vse bolj umanjka prostor misli kot premisleka o tem, kam nas pravzaprav vodi nenehen napredek, ki nima prav nikakršnega cilja – v tem delu se spet vrnemo na večno vprašanje razmerja med mišljenjem in delovanjem.

Razvoj kot konstantna sprememba

J. B. Bury govori o napredku v smislu ideje, da se civilizacija od nekdaj premika, spreminja in da se bo tudi v prihodnje »razvijala« v določeni smeri, ki jo izbere družba. Ideja napredka je v tem oziru močno povezana z idejo o spremembi¹³, čeprav sprememba kot taka v evropski zgodovini ni bila tako pozitivno sprejeta. Še posebej v smislu paradigmatkega preloma namreč pomeni popolno predrugačenje védenja, kar lahko deluje zastrašujoče; spremembe kot take je namreč težko sprejeti, saj nas pripeljejo do tega, da moramo v nekem trenutku »opustiti staro mišljenje«, medtem ko znanstvene, paradigmatke spremembe delujejo na način, da porušijo celoten sistem znanja in védenja večjega števila ljudi, zato pride v trenutku preobrata do močnega odpora in upora proti takšni spremembi. Skozi zgodovino je bilo takšnih sprememb ogromno. Omenimo denimo Galilejevo odkritje: Galileo Galilej je s pomočjo svoje naprave, ki je videla dlje kot takratna cerkvena oblast, dognal, da se Zemlja giblje in da ni v središču vesolja¹⁴. V svojem času, času močne cerkvene ideologije¹⁵, ni zanetil spora zaradi odkritja,

da se Zemlja suče okoli Sonca in ne obratno, kot je bilo samoumevno sprejeto skoraj 15 stoletij, temveč predvsem zaradi poudarjanja neskončnosti kozmosa, ki predstavlja brezkončno odprto prostor¹⁶ in postane zastrašujoč zaradi svoje brezmejnosti. Spreminjanje podobe o svetu za nas predstavlja rušenje obstoječih védenj – Kuhn poudarja, da se s spremembo paradigme spremeni tudi ves svet¹⁷. Razvoj in napredek lahko torej razumemo kot postopno napredovanje in razvijanje človeka skozi zgodovino; znano je, da je bila pot od iznajdbe prvih orodij, torej od trenutka, ko je človek pričel uporabljati svoje roke, do iznajdbe najbolj »zapletenih« tehnologij, ki temeljijo na spoznavanju kvantnega sveta, izjemno dolga in postopna¹⁸. Šele zadnjih nekaj desetletij smo priča tako sunkovitemu razvoju, da je novostim oz. napredku (post)moderne dobe izredno težko slediti. Pomembno je razumeti, da je bil razvoj novih tehnologij in novih načinov uporabe orodij pomemben dejavnik, »ki je spodbujal evolucijo človekovih kognitivnih sposobnosti¹⁹«. Človeštvo je denimo potrebovalo kar dva milijona let, »da je tek s hitrostjo 15 km/h izboljšalo na vožnjo s 150 km/h, potem pa je trajalo le petdeset let do letala, ki je letelo z več kot 1.600 km/h. in v osemdesetih letih 20. stoletja so ljudje v vesoljskem čolniku potovali s hitrostjo 27.000 km/h²⁰«. Človek vse od pradavnine razvija svoje kognitivne sposobnosti z namenom, da bi si olajšal vsakodnevno življenje, vendar se na neki točki, ko že razumemo, da je življenje postalo precej poenostavljeno (predvsem v oziru, da tehnologija/stroji opravljajo večino del, ki so tisočletja pripadala človeku), pojavi vrzel med resnično »potrebo in luksuzom«²¹, ki se v današnji kapitalistični dobi kaže skozi potrošniško manijo. Ta v mnogih ozirih predstavlja nevarnost za osnovno človekovo mišljenje, ki je navsezadnje tudi pripeljalo do točke, na kateri se nahajamo sedaj.

¹² To vprašanje postane izrazito predvsem, ko obravnavamo dejanskost skozi korelat podnebnih sprememb in uničevanja naravnega okolja, ki postaja vse resnejši problem in se dotika osnovnega eksistenčnega vprašanja ohranitve človeka kot vrste.

¹³ Ko govorimo o spremembi, moramo poudariti, da spremembe, ki sicer navidezno pripadajo zgolj enemu področju, v svojem bistvu vedno sovpadajo s spremembami na drugih področjih življenja. Primer je lahko razvoj moderne znanosti, ki je imel svoje korenine v stari Grčiji (ta pa v Mezopotamiji in Egiptu ...), naslanjal se je na dognanja na področju religij, navsezadnje pa se je razvijal vzporedno z novimi pristopi v umetnosti – pot človekovega razumevanja sveta tako ni izolirana in zreducirana na posamezne enote, ampak sestoji iz mnogoštevilnih medsebojnih povezav in medsebojnih vplivov, ki nam dajo predstavo o tem, da razvoja določenega fenomena (ali novosti) ni moč obravnavati neodvisno od razvoja drugih področij – na podoben način deluje tudi kvantna fizika (Leonard Molodinov, *Pokončni misleci: potovanje človeštva od življenja na drevju do razumevanja vesolja*, (Ljubljana: UMco, 2017), 17–18).

¹⁴ S tem spoznanjem in naznanjanjem spoznanja, ki je močno poseglo v takratni Ptolomejev geocentrični sistem, je Galilej tvegati tudi življenje, saj je oznanjanje nečesa, kar lahko tako korenito poseže v obstoječo, samoumevno predstavo o svetu, nedopustno in najstrožje kaznovano, ker na tla postavi najbolj konsolidirane predstave, ki bi, če bi se podrla, pomenile popolno predrugačenje odnosa do narave, življenja in védenja o njem (Stephen Hawking, *Na ramenih velikanov: Zgodovinski mejniki v fiziki in astronomiji*, (Tržič: Učila International, 2005), 51).

¹⁵ Realnost določene dobe se konstituira skozi različne reprezentacije; v tem oziru realnost ni nekaj, kar moramo le še spoznati, temveč je nekaj, kar tudi sami konstituiramo (Valentina Hribar Sorčan, *Jaz in drugi v (post)moderni filozofiji in umetnosti: na poti k sodobnosti*, (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013), 33).

¹⁶ Michel Foucault, »Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias«, *Diacritics* 16, no. 1 (1986): 22–27.

¹⁷ Thomas Kuhn, *Struktura znanstvenih revolucij*, (Ljubljana: Krtina, 1998).

¹⁸ Dober primer napredka je denimo hitrost potovanja – če je bilo v obdobju 4000 let pr. n. št. najhitrejšo potovanje s kamelami, je trajalo skoraj 2000 let, preden je bil odkrit vprežni voz, in nato še skoraj 2000 let, da je bila iznajdena parna lokomotiva.

¹⁹ Simona Petru, *Ujeti v čas: epizodični spomin in razvoj modernega mišljenja*, (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2016), 37.

²⁰ Leonard Molodinov, *Pokončni misleci: potovanje človeštva od življenja na drevju do razumevanja vesolja*, (Ljubljana: UMco, 2017), 16.

²¹ V mislih imamo predvsem vprašanje potreb kot zagotavljanja tistega bistva, ki človeku omogoča brezskrbno življenje; in nasprotno, potreb, ki so umetno, ideološko konstruirane in za človeka predstavljajo predvsem odtujitev.

Če se prej zgodovina posebej ne ukvarja s tem vprašanjem in če je težnja k vse hitrejšemu razvijanju in napredku ciljala na olajšanje življenja, se to na neki točki torej spremeni. Iznajdba orodij in postopno napredovanje primitivnega človeka nas pripeljeta do današnjega trenutka, v katerem se akumulira znanje in se ga usmerja v vse večji tehnološki napredek²²; zdi se, kakor da je človek uspel ukrotiti naravo in jo podrediti svoji lastni volji in svojemu delovanju²³ – to je še posebej očitno, ko si predočimo vprašanje razumevanja posledic določenega delovanja, bodisi ekonomskega, političnega, znanstvenega ... Kdaj se torej pojavi splošna ideja napredka, razvoja, ki se postavi na čelo družbe kot osrednje vodilo in ki ga kljub mnogim kritikam sprejme veliko število ljudi? Zgodovinski napredek in vsesplošni razvoj, ki je vselej v teku in gibanju, na neki točki torej doseže točko artikulacije; na neki točki postane vodilo – in ta točka se zgodi v času prehoda od fevdalne družbe h kapitalistični industriji in buržoazni, liberalni družbi²⁴.

Izvor napredka kot splošne usmeritve

Razvoj kot zgodovinska kategorija v svojem bistvu predstavlja nenehno napredovanje in spreminjanje človeka od pradavnine vse do danes, ideja napredka kot koncepta pa se pojavi šele v 16. stoletju in označuje svoj obstoj znotraj določenega zgodovinskega konteksta. Sistem, v katerem živimo danes in ki ponotranji idejo napredka kot eno izmed svojih gonilnih sil, izhaja namreč prav iz 16. stoletja²⁵. Ideje napredka se sicer pojavljajo v različnih zgodovinskih obdobjih – znano je, da se ta ideja pojavi že v antiki v epikurejski šoli, v več odlomkih Lukrecijeve knjige *De rerum natura* (O naravi sveta) –, nato pa se šele z renesanso, ko pride do jasnega upora proti antiki, pojavijo ustrezne okoliščine za bolj konkreten pojav tega pojma. Bury poudarja pomembno vlogo francoskih filozofov iz 16. stoletja; Jean Bodin in Luis Le Roy sta namreč trdila, da svet ni v stanju propada in da njihova doba ni vredna nič manj, kot je bila denimo antična doba. S to trditvijo sta poudarila, da je globalna oz. svetovna republika, z njo pa ideja napredka, popolnoma mogoča na svetovni ravni, v največjem možnem obsegu²⁶. V obdobju med 16. in 18. stoletjem se je v Evropi zgodil prehod od srednjeveškega znanstvenega izročila v novoveško znanost – znanstvena revolucija. S tem se

spremeni razumevanje narave, postopno pa pride tudi do tega, da se prične ceniti nove izume in novitete²⁷.

Če nadalje sledimo Buryju, opazimo, da se je ideja napredka konkretizirala v Franciji v 18. stoletju, ko je prišlo do hkratnega razvoja na različnih področjih: etika, politika, ekonomija, kultura/umetnost, znanost, morala, industrija, tehnologija, družba itd. Marcuse pravi, da so vse velike teorije 18. stoletja zagovarjale stališče, da »zgodovina pomeni napredek«. Pojem napredka v tem oziru pomeni kritiko preteklega družbenega reda, ki nosi sloves zastarelosti – s te pozicije so si misleci pojem napredka razlagali kot most, ki jih lahko pripelje do zrelosti. Pretekla obdobja so imeli za zastarela in prav razvoj oz. vzpon materialnih in intelektualnih sil je tisto, kar bi lahko človeku omogočilo, da postane gospodar narave in da postavi temelje za začetek resnične zgodovine človeštva. Ideja napredka se v 18. stoletju tako kaže kot boj za resnico – zgodovina in razvoj človeka od pradavnine vse do danes pa nam skozi svoja znamenja kažeta pot do uma²⁸.

Opaziti je moč, da ideja družbenega napredka sovпада z razvojem sodobne znanosti. Kuhn namreč prav tako poudarja, da tehnologija pogosto igra izredno pomembno vlogo pri nastajanju novih znanosti.²⁹ Šele v 19. stoletju, ko pride do izrednega razmaha tehnoloških inovacij, postane ideja napredka tako zelo splošno sprejeta, samoumevna, da je skoraj nihče več ne opazi. Do tega preobrata je prišlo z dogodkom, ki je na svetovni piedestal postavil vse najnovejše dosežke dobe – leta 1851 je bila v Kristalni palači v Londonu izpeljana prva svetovna razstava, v okviru katere so bili na območju, velikem nekaj nogometnih igrišč, na ogled postavljeni največji dosežki in inovacije zahodne družbe. Med drugim si je bilo moč ogledati Nasmijevo kladivo, šivalni stroj in druge najnovejše produkte, ki so bili razstavljeni z namenom prikaza blaga, ki bo v prihodnosti dostopno vsakomur in bo na voljo za splošno uporabo, za potrošniške namene. Svetovna razstava ni bila le dokaz napredka in razvoja družbe v smislu tehnoloških inovacij in dosežkov, temveč je bil namen razkazovanja tudi izraz nacionalnega ponosa, ki je temeljil na prikazu prednosti ene države pred drugo oz. prednosti določene države pred ostalim svetom – poudarjanje tekmovalnosti. V širšem smislu je razstava

22 Imenujmo to napredek brez vrednostne sodbe o tem, ali je napredek v smeri določenih vplivov, ki so vselej destruktivni (iznajdba atomske bombe, uničevanje naravnega okolja itd.), zares napredovanje ali postopno odmikanje, deviacija in nazadovanje. To vprašanje puščamo odprto za kakšno drugo razpravo.

23 Hannah Arendt pravi, da je že »delovanje v naravo, vnašanje človeške nepredvidljivosti na področje, kjer se soočamo z elementarnimi silami, ki jih morda nikoli ne bomo mogli zanesljivo nadzorovati«, dovolj nevarno (Hannah Arendt, *Med preteklostjo in prihodnostjo: šest vaj v političnem mišljenju*, (Ljubljana: Krtina, 2006), 69).

24 Mejniki prehoda označujemo s francosko revolucijo (med letoma 1789 in 1848), saj je radikalno spremenila celotno družbo in podobo sveta, ki se še vedno spreminja.

25 Immanuel Wallerstein, *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*, (Ljubljana: Založba *cf., 2006), 33.

26 Maarten Doorman, *Art in Progress: A Philosophical Response to the End of the Avant-Garde*, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003), 16.

27 Polona Tratnik, *Umetnost kot intervencija*, (Ljubljana: Založba Sophia, 2016), 73.

28 Herbert Marcuse, *Um in revolucija: Hegel in nastanek teorije družbe*, (Ljubljana: Studia humanitatis, 2004), 213.

29 Thomas Kuhn, *Struktura znanstvenih revolucij*, (Ljubljana: Krtina, 1998), 25.

predstavljala zgodovinski mejnik, ki naj bi služil kot sredstvo za merjenje napredka človeške družbe. V Kristalni palači je bila tedaj na ogled nova ideja, ideja družbenega napredka, razstavljeni izdelki pa so bili predstavljeni kot rezultat tega napredka³⁰. Čeprav je sicer prišlo do preobrata v sprejemanju napredka kot splošnega vodila, so mnogi posamezniki poskušali problematizirati takšno usmerjenost in izpostaviti tudi slabe strani napredka, saj se je v kolektivni zavesti ljudi ta pojem pojavil kot nekaj izredno dobrega; vera v napredek je postala splošno vodilo, kar je kasneje postalo tudi marginalno bistvo³¹ kapitalizma, kot ga poznamo danes. Obravnave ne bomo podprli s primeri, ki so se uprli napredku, temveč bomo poskušali prikazati osrednjo past napredka, ki se kaže v odsotnosti mišljenja in predstavlja vrzel in razmerje med delovanjem in mišljenjem.

Umanjkanje prostora mišljenja kot past napredka

Če se človek od živali loči po mišljenju, torej skozi uporabo *logosa*, ki mu omogoča kontemplacijo in poglobljeno razmišljanje o sebi in svetu, se v 20. stoletju misleče bitje sooči z izredno nevarno predpostavko, ki odtegne sposobnost mišljenja od njegove osrednje zmožnosti, torej od delovanja. Heidegger označi sodobno mišljenje za nesmiselno in zapiše, da »vse manj mislimo, to pa predvsem zato, ker nam prevzetost ob informacijah in tehnologiji odreka prostor za mišljenje«³². Pojavi se torej nov, pred drugačen prostor delovanja in mišljenja, ki je predvsem plod sprememb na znanstvenem, umetniškem, filozofskem, političnem in ekonomskem področju, hkrati pa gre za to, da se miselni prostor, torej prostor kontemplativnega premisleka, vztrajno krči – Lefebvre pravi, da miselnega prostora ne smemo enačiti z družbenim ali naravnim prostorom. Miselni prostor namreč definirajo filozofi in matematiki³³.

Razmerje med delovanjem in mišljenjem je osrednja relacija, ki človeka definira že od samega začetka, vendar se skozi proces in razvoj zgodovine konstantno spreminja. Naša zmožnost za delovanje, kot pravi H. Arendt, prvič v zgodovini pričenja dominirati nad vsemi drugimi zmožnostmi – »nad zmožnostjo za čudenje in mišljenje v kontemplaciji nič manj kot nad zmožnostmi, ki sta jih posedovala *homo faber* in *animal laborans*. To pa seveda ne pomeni, da ljudje odslej ne bodo več sposobni ustvarjati

stvari, misliti ali delati«³⁴. V opazki, ki jo H. Arendt poda v 20. stoletju, se skriva aksiom usmeritve neoliberalnega kapitalizma 21. stoletja, katerega osrednje vodilo je kapital oz. proizvajanje dobička za vsako ceno – v tej realnosti se prične prostor mišljenja vse bolj krčiti in zmožnost delovanja postane ena najnevarnejših človeških sposobnosti. Neolitska revolucija, če časovno skočimo malenkost nazaj v zgodovino, je pomenila popolno spremembo v razmišljanju; šlo je za spremembo tega, kakšna vprašanja smo si zastavljali in »katere bivanjske zadeve so se nam zdele pomembne«³⁵. Napredek pa v tem pomenu sledi usmeritvi, da se kot družba ne sprašujemo več, katere zadeve se nam zdijo pomembne v smislu potreb, temveč vsa vprašanja postavljamo skozi profitni motiv – ali se nekaj lahko proda/ponudi na trgu? Skozi ta vidik se nam zdijo vprašanja, ki si jih vodilni zastavljajo, mnogokrat popolnoma irelevantna; prav tako pa se v sferi civilne družbe in civilnodružbenih gibanj pričenja artikulirati vprašanja, ki so na mestu in ki odpirajo mnoge pereče tematike, s katerimi se sooča naša doba – to označuje prav tisti prostor mišljenja, ki vse bolj usiha in postaja čedalje bolj marginaliziran.

V času vsesplošnih kriz, ki se pojavljajo vse pogostejše, se vzbuja čedalje bolj pomembna tendenca po prisvajanju prostora mišljenja oz. reappropriacije mišljenjskega prostora, ki je nujen za artikulacijo, refleksijo delovanja in usmerjenosti celotne družbe – brez teh premislekov in nadalje brez ponovnega premisleka vloge različnih akterjev pri soodločanju o skupnih vprašanjih, ki so pomembna za vse, se danes soočamo z dvema najnevarnejšima posledicama napredka – ta, kot je dejal Kuhn, nima usmeritve proti ničemu, ampak je sam sebi namen –, ki razgaljata čedalje bolj pereče vprašanje nevarnosti globalne vojne na eni strani in globalne okoljske krize na drugi. Obe realnosti sta namreč posledici tega istega napredka, ki je človeku skozi tisočletja olajševal vsakodnevno življenje, hkrati pa je povzročil popolno eksistenčno krizo, zaradi katere je danes človekovo življenje kot tako na dolgi rok pod velikim vprašajem – napredek se v tem oziru kaže skozi svojo odsotnost artikulacije in preiščljanja. To je točka, ki potrebuje mnogo več pozornosti, kot je uživa v tem trenutku.

Nastja Vidmar

30 Maarten Doorman, *Art in Progress: A Philosophical Response to the End of the Avant-Garde*, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003), 15.

31 Če razumemo marginalno v smislu sekundarne pozicije v razmerju do profitnega motiva in ustvarjanja dobička za vsako ceno, ki je osrednji temelj kapitalizma in konstantnega kopičenja.

32 Heidegger v Nil Baskar in Polona Petek, *Fenomenologija filma: tradicije in novi pristopi*, (Ljubljana: Slovenska kinoteka, 2014), 105.

33 Henri Lefebvre, *Produkcija prostora*, (Ljubljana: Studia humanitatis, 2013), 48. Prav tako denimo univerze danes dajejo prednost ekonomistom in menedžerjem pred filozofi in tudi matematiki; dokaz tega je tudi že aktualno vprašanje kvalitete izobraževanja, ki strmo pada ...

34 Hannah Arendt, *Med preteklostjo in prihodnostjo: šest vaj v političnem mišljenju*, (Ljubljana: Krtina, 2006), 69.

35 Leonard Molodinow, *Pokončni misleci: potovanje človeštva od življenja na drevju do razumevanja vesolja*, (Ljubljana: UMco, 2017), 41.

KARL POPPER O ZNANSTVENEM RAZVOJU IN DIALEKTIKI

Uvod

Karl Raimund Popper je eden največjih filozofov znanosti 20. stoletja. Bil je samodeklariran kritični racionalist, nasprotnik vsake oblike skepticizma, konvencionalizma, relativizma in dogmatizma¹ v znanosti ter v človeških zadevah na splošno. Bil je tudi socialni in politični filozof in odločen zagovornik "odprte družbe". Ena od številnih izjemnih značilnosti Popperjeve misli je obseg njegovega intelektualnega vpliva. Popperja je pohvalil Bertrand Russell, poučeval je Imreja Lakatosa, Paula Feyerabenda ter milijarderskega investitorja in filantropa Georgea Sorosa na London School of Economics. Popper je prijateljeval z znanim ekonomistom Friedrichom Hayekom, umetnostnim zgodovinarjem Ernstom Gombrichom, biologom Petrom Medewarjem, nevrofiziologom Johnom Ecclesom ter matematikom in kozmologom Hermannom Bondijem.²

Možnost zavračanja in problematiziranja človeških ciljev je temelj Popperjeve liberalistične filozofije. V njenem ospredju je razumevanje, da je temelj našega delovanja kritično ocenjevanje naših filozofij. Ocena naših filozofij, ki predvideva posledice naših izbranih ciljev, je mogoča samo pred samim delovanjem. Na ta način preprečuje možno realizacijo negativnih posledic.³ Popper v svojem delu *Objective knowledge* poda "opravičilo za filozofijo" takole: "Moj izgovor je naslednji: Vsak izmed nas ima svojo filozofijo, in če se tega dejstva zavedamo ali ne, nobena od njih ni vredna kaj dosti. Toda njihov vpliv na naše delovanje in življenje je velikokrat poguben. Zato je nujno, da jih s kritiko poskušamo izboljšati. To je edini izgovor, ki ga zmorem najti za nadaljnji obstoj filozofije."⁴

V pričujočem članku se bomo osredotočili na ozek del izjemno obsežnega Popperjevega opusa. Posvetili se bomo Popperjevemu pogledom na področje razvoja človeške misli, predvsem znanstvenega napredka, in njegovi kritični presoji dialektike.

Razvoj človeške misli

Popper je za področje razvoja človeške misli razvil teorijo preizkusa in zmote. Njegovo izhodišče je evolucionistično. Po Popperju skuša človeška misel preizkusiti vse mogoče načine reševanja kateregakoli problema. Metoda, s katero se poskušamo približati rešitvi, je metoda preizkusa in zmote.⁵ To metodo uporabljajo vsi živi organizmi v procesu prilagajanja.⁶ Model preizkusa in zmote Popper predstavi s tremi stopnjami. (1) Prva stopnja je problem. Problem nastane, ko se zgodi neke vrste motnja prirojenih ali z metodo preizkusa in zmote predhodno naučenih pričakovanj. (2) Drugo stopnjo sestavljajo poskusne rešitve problema. Za drugo stopnjo je značilen pluralizem rešitev. Pri prvi stopnji se lahko zdi, da je problem en sam, pri drugi stopnji pa je poskusov rešitve problema več. (3) Tretjo stopnjo v modelu sestavlja izločitev neuspešnih rešitev. Gre za odpravo napak. Neuspešni poskusi rešitve problema so izločeni. Nerešeni problem vzbudi nove poskuse rešitev.⁷ Jasno je, da je uspešnost te metode v veliki meri odvisna od števila in raznolikosti preizkusov. Večkrat kot se poskuša, bolj verjetno je, da bo eden izmed poskusov uspešen.⁸ V primeru uspešne rešitve je rešitev naučena. Sčasoma postane naučena uspešna rešitev na videz edina rešitev. Lahko rečemo, da se je organizem naučil novega pričakovanja. Njegovo obnašanje lahko opišemo tako, da rečemo, da organizem pričakuje, da bo problem rešen s poskušanjem, ki ga bo vodilo do končnega poskusa, ki ne bo izločen. Razvoj organizmovega pričakovanja ima tudi znanstveno različico.⁹

Pomembno je, da se za Popperja znanost ne začne z opazovanjem, temveč s problemom. Opazovanja lahko vzbudijo problem.¹⁰ Popper to hipotezo utemeljuje s primerom: Če nam nekdo reče "Prosim, pogledj svojo uro", ne vemo, kaj natanko je tisto, kar moramo dejansko opazovati.¹¹ Opazovanje in čutne zaznave so sicer pomembni pripomočki pri izločitvi rešitev problema, vendar so naša pričakovanja tisto, kar definira problem. Problem se pojavi, ko smo v naših pričakovanjih razočarani ali kadar zaradi svojih teorij zabredemo v težave ali protislovja.¹²

1 Popper trdi, da močni občutki prepričanja iz nas naredijo dogmatike in celo histerične fanatike. Glej Karl Popper, *All Life is Problem Solving* (London: Routledge, 1999), 60.

2 Stephen Thornton, "Karl Popper", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Summer 2017 Edition. Dostopno prek: <https://plato.stanford.edu/entries/popper/> (5. 4. 2018).

3 Darko Polšek, "In memoriam Karlu Raimundu Poppru (1902-1994)", *Časopis za kritiko znanosti* 22, št. 166/167 (1994), 174.

4 Karl Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach* (Oxford: Clarendon Press, 1973), 33.

5 Metoda, s katero raste znanje živali in ljudi, Popper imenuje tudi metoda domnev in ovrb. Glej na primer Karl Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, 260.

6 Karl Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge* (London: Routledge, 1996), 321.

7 Karl Popper, *All Life is Problem Solving*, 4-5.

8 Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, 213.

9 Karl Popper, *All Life is Problem Solving*, 4-5.

10 Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, 222.

11 Karl Popper, *All Life is Problem Solving*, 6.

12 Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, 222.

Tristopenjski model lahko v primeru znanosti uporabimo na način, da gre (1) pri prvi stopnji za problem, (2) pri drugi stopnji za poskuse rešitev v obliki predlaganih teorij oziroma hipotez in (3) pri tretji stopnji za izločitev zmotnih teorij.¹³

Ključna razlika med znanstvenim in predznanstvenim razvojem znanja se pojavi v tretji stopnji, torej stopnji izločitve. V predznanstvenem razvoju znanja se nam izločitev zgodi. Okolje izloči naš poskus rešitve.

Pri izločitvi torej nismo dejavni, temveč le pasivno vključeni. Izločitev trpimo. Če ta proces prepogosto uniči poskus rešitve, s tem uniči tudi nas. Za znanje živali in predznanstveno znanje je značilno, da v glavnem raste zaradi izumrtja tistih, ki imajo neprimerno znanje za rešitev določenega problema. Za znanstveno znanje pa je značilno, da zaradi znanstvene kritike namesto nas propadejo zmotne teorije, preden zmotna prepričanja vodijo v naše izumrtje.¹⁴ Ključna novost znanstvene metode je, da smo dejavno zainteresirani za in vključeni v izločitev določene teorije. Poskusne rešitve so v znanosti s pisavo in jezikom objektivizirane, zato se s poskusi rešitev ne identificiramo več osebno.¹⁵ Z znanstvenim pristopom dejavno iščemo izločitve poskusov rešitve problema. Poskuse rešitve podvržemo kritiki tudi tako, da okolje spremenimo na tak način, da bo v največji meri nenaklonjeno našemu poskusu rešitve. Teorije podvržemo najstrožjim preizkusom, ker želimo izločiti napačne teorije. Testiranje teorije v znanosti je torej poskus ovrženja teorije.¹⁶

Razlika med amebo in velikimi znanstveniki, kot sta Newton ali Einstein, je v tem, trdi Popper, da znanost zavestno uporablja kritično metodo. Pri tretji stopnji v modelu zavestno delujemo kritično. Predznanstveno mišljenje, pa naj gre za žival ali človeka, je dogmatično. Izredno hitro rast znanstvene oblike znanja lahko pripišemo uporabi kritične metode. Iznajdba kritične metode pa predpostavlja opisni človeški jezik (in mogoče tudi pisavo), v katerem se izoblikujejo kritični argumenti, ki postanejo objekt kritične preiskave. Popper trdi, da ima subjektivna interpretacija besede "znanje" na staro teorijo znanosti prevelik vpliv, saj znanstveno znanje sestavljajo

objektivni stavki, ki so formulirani v govoru, hipotezah in problemih, ne v subjektivnih pričakovanjih in prepričanjih. Znanost je proizvod človekovega uma, vendar je ta proizvod objektivni v taki meri, kot je objektivna katedrala.¹⁷

Veliko znanstvenikov, ki jim uspe poskus rešitve ovrечи, čuti veliko osebno razočaranje. V veliko primerih ovrženje ni osebni znanstvenikov cilj, zato znanstvenik pred ovrženjem poskuša braniti teorijo, v katero je vložil veliko upanja. Popper trdi, da je to s stališča teorije zaželeno, saj le na tak način lahko razločimo pristno ovržbo teorije od navidezne ovržbe. Zaželeno je oblikovanje frakcij za določeno teorijo in proti njej, kar vključuje resen pregled. Opraviti moramo racionalno znanstveno razpravo, četudi ta ne doseže vedno jasnega zaključka ali rešitve. Kritični pristop je ključna lastnost znanosti.¹⁸ Popper trdi, da znanstveniki sami prevzamejo kritičen odnos do svojih teorij, ko dojamejo, da v znanosti poteka proces preizkusa in zmote. Znanstveniki teorijo raje preverijo ali celo ovržejo sami, kot da bi to prepustili svojim kritikom.¹⁹

Popper ne verjame v kaj takega, kot je zakon napredka. Ničesar ni, kar bi zagotavljalo znanstveni napredek, trdi.²⁰ Verjame pa, da je znanost mogoče edino področje človeške dejavnosti, na katerem se zmote sistematično kritizira in so precej pogosto popravljene. To je razlog, zakaj je na področju znanosti smiselno govoriti o napredku.²¹ Popper znanstvenega napredka ne razume v smislu sekvence vedno boljšega deduktivnega sistema, temveč kot napredek od problemov do novih problemov, ki postajajo vedno globlji.²² Znanost je dinamičen in rastoč proces, ki ni nikoli dokončan.²³

Znanstvena metoda za Popperja ni kumulativna, temveč je v temelju revolucionarna. Znanstveni napredek v bistvu sestavlja nadomeščanje starih teorij z novimi. Nove teorije morajo biti sposobne rešiti vse probleme, ki so jih rešile stare teorije, in jih razložiti vsaj tako dobro kot stare teorije. Izhodišče revolucionarne teorije so nove predpostavke, ki v svojih zaključkih razložijo več od stare teorije in ji neposredno nasprotujejo. Nasprotje med zaključki stare in nove teorije nam omogoča

13 Karl Popper, *All Life is Problem Solving*, 6–7.

14 Karl Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, 261.

15 Popper v tem delu po našem mnenju znanstveni razvoj pretirano idealizira, saj je, sploh v družboslovju, depersonalizacija v tem kontekstu razmeroma redka. Res pa je lahko stopnja personalizacije manjša kot pri predznanstvenem mišljenju.

16 Karl Popper, *All Life is Problem Solving*, 9–10.

17 Prav tam, 7–8.

18 Prav tam, 10.

19 Prav tam.

20 Prav tam, 11.

21 Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, 216.

22 Prav tam, 222.

23 Karl Popper, *All Life is Problem Solving*, 15.

zasnovo poskusov, na podlagi katerih lahko razlikujemo staro teorijo od nove. Popper trdi, da poskusi dokažejo superiornost tiste teorije, ki preživi poskuse, vendar ne njene resnice.²⁴ Teorijo, ki preživi preizkuse, lahko namreč kmalu zamenja nova teorija.²⁵

V procesu ovrževanja teorij se tudi mnogo naučimo. Ne naučimo se le tega, ali je teorija napačna, temveč tudi, zakaj je napačna. Najpomembneje pa je, da v procesu ovrževanja pridobimo nov in jasnejše določen problem. Novi problem je začetna točka novega razvoja znanosti. Popper tako razvije tudi štiristopenjski model, ki temelji na tristopenjskem modelu. Tristopenjski model poteka v stopnjah (1) problem, (2) poskusne rešitve in (3) izločanje, štiristopenjski model za znanost pa poteka v stopnjah (1) stari problem, (2) oblikovanje pogojnih teorij, (3) poskusi izločitve s kritično razpravo in (4) novi problemi, ki se pojavijo na podlagi kritične razprave o naših teorijah.²⁶ Popperjev model ima ciklični karakter; začnemo lahko na katerikoli od štirih stopenj.²⁷

Teoretični problemi so v temelju vprašanja, ki se tiče teoretskih razlag. Pogojni odgovori, ki jih ponudijo teorije, so dejansko poskusi razlag. Praktični problem lahko vključuje problem napovedovanja nečesa. Vendar z intelektualnega stališča čiste znanosti napovedi spadajo v tretjo stopnjo kritične razprave in izločanja. Napovedi nam omogočajo preverjanje veljavnosti naših teorij in poskusov razlag.²⁸

Dialektika²⁹

Popper je v svojem značilnem polemičnem slogu svojo metodo preizkusa in zmote predstavil kot alternativo teoriji dialektičnega razvoja. Popper trdi, da tudi področje razvoja filozofije lahko opišemo z metodo preizkusa in zmote. Ljudje smo pogosto nagnjeni k temu, da odločno zagovarjamo predlagano teorijo in ji ostajamo zvesti. Preizkušamo jo toliko časa, kolikor je to možno. Včasih lahko skupaj s teorijo, če je zmotna, celo propademo. Možno pa je tudi, da se proti določeni teoriji odločno borimo, ko odkrijemo njene slabosti. Zdi se, da je opisani boj ideologij, ki ga je možno opisati z metodo preizkusa in zmote, značilna lastnost, ko naletimo na nekaj, kar je podobno razvoju človeške misli. Samo tam, kjer je

določena teorija ali sistem dogmatično vzdrževan skozi dolgo časovno obdobje, se tak proces ne zgodi.

Za Popperja je dialektika v splošnem teorija, ki trdi, da se nekaj – na primer človeška misel – razvija v značilnih dialektičnih triadah.³⁰ Dialektično triado sestavljajo teza, antiteza in sinteza. Najprej je podana neka ideja ali teorija ali gibanje, ki jo lahko imenujemo "teza". Taka teza pogosto proizvede nasprotovanje, ker je kot večina stvari na svetu omejene vrednosti – ima šibkosti. Nasprotno idejo ali gibanje lahko imenujemo "antiteza", ker je usmerjena proti prvi tezi. Boj med tezo in antitezo se nadaljuje, dokler se ne razvije rešitev, ki zagotovo preseže tako tezo kot antitezo in prepozna tako zasluge kot omejitve obeh. Rešitev, ki je tretji korak, se imenuje "sinteza". Dosežena sinteza lahko postane prvi korak v novi dialektični triadi. Nova dialektična triada se zgodi, če se razvoj z določeno sintezo ne ustavi. Verjetno se razvoj ne ustavi, če sinteza ni popolnoma zadovoljiva. Če sinteza izzove nasprotovanje, jo lahko opišemo kot tezo, ki je proizvedla novo antitezo. Dialektična triada se tako nadaljuje na višji ravni in doseže novo raven, ko je dosežena druga sinteza.

To je torej "dialektična triada". Težko trdimo, da dialektična triada ne opiše določenih razvojev precej dobro, pravi Popper. To še posebej velja za razvoje idej, teorij in gibanj, ki temeljijo na idejah. Dialektični razvoj lahko razložimo s prikazom, ki je skladen z metodo preizkusa in zmote, ki smo jo opisali zgoraj. Vendar procesa nista popolnoma enaka.

Model metode preizkusa in zmote govori le o neki ideji in njeni kritiki oziroma o tezi in antitezi. Metoda preizkusa in zmote ne trdi, da boj med tezo in antitezo vodi v sintezo. Metoda preizkusa in zmote predlaga, da boj med tezo in antitezo vodi v odpravo teze ali antiteze, če ena ali druga ni zadovoljiva. Vzpostavitev nove teorije sledi le, če je ponujenih dovolj teorij za preizkus. Interpretacija razvoja je torej v okviru metode preizkusa in zmote malenkost širša kot v okviru dialektike. Metoda preizkusa in zmote je omejena na položaj, v okviru katerega je predlagana le ena teza, in lahko se jo uporabi za primere, pri katerih so predlagane različne teze že od začetka neodvisne

24 Za Popperja racionalno kritiko sicer omogoča ideja objektivne resnice kot skladnosti z dejstvi. Popper trdi, da je teorija lahko resnična, tudi če vanjo ne verjame nihče in tudi če nimamo razloga, da mislimo, da je teorija resnična. Po drugi strani je neka druga teorija lahko napačna, tudi če imamo primerjalno dobre razloge, da jo sprejmemo. Za več o teorijah resnice glej Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, 223–237.

25 Karl Popper, *All Life is Problem Solving*, 11.

26 Prav tam, 13–14.

27 Prav tam, 15.

28 Prav tam.

29 Razdelek je povzetek dela Popperjega poglavja o dialektiki v knjigi *Conjectures and Refutations*. Glej Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, 312–324.

30 Za Popperjevo kritično presojo specifično Heglove in Marxove dialektike (in filozofije) glej Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, 312–324.

druga od druge in niso nujno v nasprotju druga z drugo. Vendar Popper priznava, da se razvoj na nekem področju človeškega delovanja zelo pogosto začne s samo eno idejo. Dialektično shemo lahko uporabimo pogosto, ker je teza odprta za kritike in zato "proizvede" svojo antitezo.

Dialektika se rahlo razlikuje od metode preizkusa in zmote še v nečem. Metoda preizkusa in zmote je zadovoljiva, če je nezadovoljivo stališče ovrženo ali odstranjeno. Dialektik pa vztraja, trdi Popper, da je treba povedati več od tega. Dialektik poudarja, da čeprav je bila določena teorija ovržena, je v njej verjetno nekaj, kar je vredno ohranitve, saj v nasprotnem primeru ni zelo verjetno, da je bila teorija predlagana in vzeta resno. Zadovoljiva rešitev boja je samo sinteza, to je teorija, v kateri so ohranjena najboljša stališča teze in antiteze. Popper priznava, da je tak način interpretacije določenega razvoja tudi v okviru metode preizkusa in zmote včasih zadovoljiv.

Za primer vzemimo razvoj fizike. Najdemo lahko zelo veliko primerov, v okviru katerih je bila teorija po ovržbi "ohranjena" v novi teoriji, ki jo je zamenjala. Stare formule v luči novih postanejo približki, ki so skoraj pravilni in se jih lahko uporabi tam, kjer ni zahtevana visoka stopnja natančnosti, ali v določenem omejenem področju uporabe celo kot popolnoma natančne formule. Toda obenem je dejstvo, da obstaja mnogo primerov brezplodnih bojev v zgodovini človeške misli, ki niso vodili v nič.

Popper se zoperstavi tudi metaforam, ki jih pogosto uporabljajo dialektiki. Trdi, da dialektiki pravijo, da teza "proizvede" antitezo. Odgovarja, da antitezo proizvede naš kritičen odnos. Tam, kjer kritičnega odnosa ni, kar se zgodi mnogokrat, antiteza ni proizvedena. Poleg tega ne smemo misliti, da boj med tezo in antitezo vedno proizvede "sintezo". V primerih, ko je sinteza dosežena, je opis sinteze, ki pravi, da ta "ohranja" boljše dele teze in sinteze, zelo grob. Grob v smislu, da je tak opis sicer možen, vendar ne izredno razsvetljuje pogled na situacijo. Sinteza v veliko primerih namreč vsebuje idejo, ki je popolnoma nova in je ni mogoče reducirati na predhodne stopnje razvoja. Sinteza je po navadi več kot samo zgradba iz materiala, ki sta ga prinesli teza in antiteza. Dialektična interpretacija torej ni neuporabna, vendar skoraj nikoli ne spodbuja razvoja, saj poskuša zgraditi sintezo le iz predlogov, ki jih lahko pridobimo iz teze in antiteze.

Popper velik problem dialektike vidi tudi v nejasnem načinu izražanja dialektikov o protislovjih. Obstaja

namreč samo en način kritiziranja določene teorije.

Pokažemo lahko, da je teorija v protislovju sama s seboj ali v protislovju s katero drugo sprejeto trditvijo, naj bo to druga teorija ali trditev o dejstvih. Kakršnakoli kritika določene teorije je torej v protislovju s teorijo in jo zato lahko imenujemo antiteza. Dialektiki poudarjajo, da je tako protislovje med tezo in antitezo izjemno produktivno, da spodbuja napredek in da se logika moti, ko uči, da se moramo protislovjem vedno izogibati. Dialektiki gredo celo tako daleč, da trdijo, da je protislovje nekaj, kar se naravno dogaja povsod po svetu.

Kritika je res pogosto produktivna, kar velja tudi za nekatera protislovja, dialektikom odgovarja Popper. Vendar so protislovja produktivna samo zato, ker se jim želimo izogniti, se izboljšati in jih preseči. Odnosa med tezo in antitezo ne moremo opisati kot nekaj, kar moramo preseči in doseči sintezo, če nimamo razloga, da želimo protislovje preseči. Protislovje pa želimo preseči, ker se želimo protislovjem izogniti. Edina sila dialektičnega razvoja je torej naš odpor, da bi sprejeli in prenašali protislovja med tezo in antitezo. Razvoja ne spodbuja ne skrivnostna sila v teh dveh idejah ne skrivnostna napetost, ki spodbuja razvoj. Razvoj spodbuja naša odločitve, nestrinjanje s protislovji, kar nas spodbuja v iskanje novega stališča, ki nam omogoča, da se protislovjem izognemo. Izogibanje protislovjem se zdi Popperju popolnoma legitimno stališče. Sprejetje protislovij bi namreč pomenilo opustitev kakršnekoli znanstvene dejavnosti. Sprejetje protislovij bi pomenilo popoln kolaps znanosti.

Vse znanosti poskušajo spodbujati teorije, teorije pa so deduktivni sistemi trditev. Deduktivni sistemi vsebujejo določene predpostavke in njihove logične posledice: to so trditve, ki so deducirane iz predpostavk. Deducirane trditve se pogosto imenujejo sklepi. Dedukcija sklepov poteka po določenih pravilih, in sicer po pravilih deduktivnega sklepanja. Popper trdi, da pri sklepanju vsi uporabljamo, četudi se tega ne zavedamo, dve pravili deduktivnega sklepanja. Iz teh dveh pravil lahko izpeljemo dokaz, ki dokazuje kolaps znanosti, če sprejmemo protislovja.

Za svoj logični dokaz Popper uporabi znaka "p" in "q", ki predstavljata katerikoli trditev. Simbol "p" na primer lahko predstavlja trditev "Sokrat je moder". Simbol "ne-p" simbolizira negacijo "p". "Ne-p" bi tako v tem primeru pomenilo "Sokrat ni moder". Popper uvaja tudi simbol "ali", ki ga uporablja neizključujoče. Namesto besede ali lahko za simbol uporabimo tudi katerikoli drug znak.

Popper uporabi simbol "ali" v primeru sestavljene izjave "p ali q". Simbol "ali" tu pomeni, da se bo uresničila ena vsaj ena trditev, možno pa je tudi, da se uresničila obe. Natančneje, to v primeru sestavljene izjave "p ali q" pomeni naslednje: Trdimo lahko, da je katerakoli sestavljena izjava "p ali q" resnična, če in samo če je vsaj ena trditev iz sestavljene izjave, ki ju simbolizirata "p" in "q", resnična; možno pa je, da sta resnični obe.

Pri taki rabi simbola "ali" sledi, da lahko iz katerekoli premise, ki jo simboliziramo s "p", deduciramo sestavljen sklep v obliki "p ali q", kjer je "p" dana premisa in "q" katerakoli trditev. Iz premise "Sokrat je moder" lahko deduciramo tako "Sokrat je moder ali pa je Peter kralj" kot tudi "Sokrat je moder ali pa Peter ni kralj". Tak zaključek je precej nenavaden, vendar postane sklep očitni, če se spomnimo konvencije, ki jo Popper določi za uporabo simbola "ali". Glede na to konvencijo mora izjava "Sokrat je moder ali pa je Peter kralj" biti resnična, če je resnična trditev "Sokrat je moder". Z drugimi besedami, kdor sprejme "p", je obvezan sprejeti "p ali q", ker "p ali q" mora biti resnično, če je resnično "p".

Prišli smo torej do (1) prvega pravila deduktivnega sklepanja, ki ga Popper uporabi pri svojem dokazu. Prvo pravilo se glasi: Iz katerekoli dane premise, simbolizirane s "p", smo obvezani deducirati sklep v obliki "p ali q", pri čemer "p" predstavlja isto trditev, ki je bila sprejeta za premiso, in pri čemer "q" predstavlja katerokoli trditev.

(2) Drugo pravilo deduktivnega sklepanja, ki ga Popper uporabi, je bolj očitno. To pravilo se glasi, da moramo ob danih premisah (a) "p ali q" in (b) "ne-p" deducirati sklep "q". Na primer pri danih premisah "Sokrat je moder ali pa je Peter kralj (ali oboje)" in "Sokrat ni moder" imamo pravico sklepati "Peter je kralj". Zadnja trditev je logična posledica predhodnih dveh premis. Sklep sledi iz pomena, ki smo ga nadeli simbolu "ali". Druga premisa "ne-p" nas pouči, da premisa "p" ni resnična, zato sledi, če so premise resnične, da mora biti trditev "q" resnična.

S tema dvema praviloma lahko pridemo do dokaza, da sprejetje protislovij pomeni popoln kolaps znanosti. Popper namreč pokaže, da nam ti dve pravili dovoljujeta, da iz para dveh protislovnih trditev deduciramo katerokoli trditev. Iz trditev "Sonce sije" in "Sonce ne sije" lahko torej z zgornjima praviloma deduciramo katerokoli trditev.

Vzemimo dve premisi, premiso (a) "Sonce sije" in premiso (b) "Sonce ne sije". S pomočjo (1) prvega pravila dedukcije lahko iz prve premise (a) "Sonce sije" deduciramo trditev "Sonce sije ali pa je bil Cezar izdajalec". Iz trditve "Sonce sije ali pa je bil Cezar izdajalec" lahko skupaj s premiso (b) "Sonce ne sije" in (2) drugim pravilom dedukcije deduciramo trditev "Cezar je bil izdajalec".

Z enako metodo lahko deduciramo katerokoli trditev. To je izjemno pomembno, saj če lahko deduciramo katerokoli trditev, lahko deduciramo tudi negacijo katerekoli trditve. Namesto trditve "Cezar je bil izdajalec" lahko po želji deduciramo tudi trditev "Cezar ni bil izdajalec". Iz dveh protislovnih premis lahko torej logično deduciramo katerokoli trditev in njeno negacijo. S tako protislovno teorijo pa ne sporočimo ničesar. Teorija, ki vključuje protislovje, je popolnoma neuporabna, ker ne prenaša nobenih informacij.

To je Popperjev dokaz resničnega pomena logičnega "zakona o neprotislovju". Logično pravilo, ki prepoveduje protislovje, nas spodbuja, da nikoli ne sprejmemo protislovij, in zagotavlja možnost prenosa nečesa s pomočjo deduktivnega sistema. Celotna znanost bi se po Popperju torej sesula, če bi sprejeli protislovja.³¹

Jasno je torej, da nejasen in metaforičen način izražanja predstavlja izjemno nevarnost. Nejasnost govorenja dialektikov, da so protislovja neizogibna oziroma da izogibanje protislovjem ni zaželeno zaradi njihove plodnosti, je za Popperja nevarno zavajajoča. Nevarno zavajajoča je zanj zato, ker je plodnost protislovij zgolj rezultat dejstva, da protislovij ne želimo prenašati. Odnos, ki ne prenaša protislovij, je v skladu z logičnim zakonom o neprotislovju. Govorjenje o neizogibnosti protislovij je nevarno tudi zato, ker ta trditev vodi, kot je prikazano zgoraj, v popoln kolaps znanosti.

Vse to kaže na nujnost oziroma celo dolžnost vseh, ki želijo spodbujati resnico in razsvetljenstvo, da se izučijo v večini jasnega in nedvoumnega izražanja, četudi to pomeni opustitev določenih preciznih metafor in dvojnih pomenov.

Določenim formulacijam se je torej bolje izogibati. Popper za primer terminologije, ki bi se je bilo bolje izogibati, navede druge izraze za dialektično triado. Namesto izraza "antiteza" dialektiki uporabljajo izraz "negacija", namesto izraza "sinteza" pa besedno zvezo "negacija negacije". Taka terminologija ne bi bila problematična, če

31 Popper poleg protislovnih denimo zavrača tudi krožne ali *ad hoc* znanstvene razlage. Trdi, da mora biti tisto, s čimer pojasnjujemo (eksplanans), dovolj različna drugo od tistega, kar pojasnjujemo (eksplanandum), da so omogočene različne preverljive posledice, ki so drugačne od eksplananduma. Za več glej Karl Popper, *Objective Knowledge*, 192–193.

izraza "negacija" in "negacija negacije" ne bi imela jasnih logičnih pomenov, ki so drugačni od rabe v dialektiki. Napačna raba omenjenih izrazov je prispevala k mešanju logike in dialektike, kar pogosto prakticirajo dialektiki. Dialektiki namreč pogosto razumejo dialektiko kot boljši del logike oziroma kot izboljšano in modernizirano logiko. Vendar dialektika ni v ničemer podobna logiki. Logiko lahko grobo opišemo kot teorijo dedukcije. Nimamo pa razloga, da bi verjeli, da ima dialektika kaj skupnega z dedukcijo.

Dialektična triada trdi, da se nekateri zgodovinski razvoji ali zgodovinski procesi dogajajo na določen način. Dialektika je torej empirična opisna teorija, ki je primerljiva s teorijo, ki trdi, da večina živečih organizmov poveča svojo velikost v določeni fazi svojega razvoja, za tem njihova velikost ostane nespremenjena in se nazadnje krči do smrti. Dialektika je primerljiva tudi s teorijo, ki trdi, da so naša mnenja sprva dogmatična, nato skeptična, v tretji fazi pa znanstvena oziroma kritična. Enako kot te teorije dialektika ni uporabna brez izjem. Pozorni moramo biti na to, da ne poskušamo uporabiti dialektike na silo. Podobnost med naštetimi teorijami in dialektiko je v tem, da so vse našete teorije, vključno z dialektiko, precej nejasne. Dialektika tako kot vse našete teorije tudi nima ničesar posebej skupnega z logiko.

Nejasnost dialektike je za Popperja nevarna. Dialektično interpretacijo lahko zaradi njene nejasnosti uporabimo za mnoge precej različne stvari. Dialektično interpretacijo najdemo za primer ječmenovega zrna, ki je teza. Antiteza je rastlina, ki se razvije iz ječmenovega zrna. Seme, ki se razvije iz rastline, je sinteza.³² Jasno je, da taka uporaba že tako nejasen pomen dialektične triade dodatno razširi. Razširi ga do stopnje, da z opisom nekega razvoja kot dialektičnega ne sporočimo nič več kot to, da gre za razvoj v stopnjah. Zgornji primer semena interpretirati na način, da gre pri kalitvi rastline za negacijo semena, ker seme preneha obstajati in prične rastlina rasti, in da gre pri proizvodnji velikega števila novih semen za negacijo negacije, za nov začetek na višji stopnji, je za Popperja samo igranje z besedami.

Teorijo, kot je logika, lahko imenujemo "temeljna" teorija. To pomeni, da gre za teorijo vseh vrst sklepov, ki jo uporabljajo vse znanosti. Dialektiko pa lahko smiselno uporabimo predvsem pri opisovanju. Dialektika torej ni temeljna, temveč opisna teorija. Neprimerno je torej šteti dialektiko kot del logike ali v nasprotju z logiko. Dialektiko

primerjati z logiko bi bilo v enaki meri neprimerno, kot bi bilo z logiko neprimerno primerjati teorijo evolucije. Samo metaforičen in dvoumen način izražanja lahko dialektiko prikaže kot teorijo, ki opisuje določene tipične razvojne procese, in hkrati kot temeljno teorijo, kot je logika.

Pri uporabi izraza "dialektika" moramo torej biti previdni. Mogoče bi bilo najbolje, da ga sploh ne bi uporabljali. Izjema bi morale biti le okoliščine, ki ne dovoljujejo nesporazumov in v katerih določen razvoj res – zelo presenetljivo – poteka po vzoru dialektične triade. Procese, ki jih dialektika opisuje, lahko vedno razložimo z jasnejšo terminologijo preizkusa in zmote.

Jure Ponikvar

³² Popper sicer piše o koruznem semenu in se sklicuje na primer iz Engelsovega dela, kjer Engels piše o ječmenovem zrnu. Za Engelsovo razlago dialektike glej Friedrich Engels, *Gospoda Evgena Dühringa prevrat v znanosti: „Anti-Dühring“* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948), 135–163.

Čeprav smrdi riba pri glavi, pa to ne pomeni, da je njena rit
bolj dišeča

**KAREL GRŽAN, 95 TEZ, PRIBITIH NA VRATA
SVETIŠČA KAPITALIZMA ZA OSVOBODITEV
OD ZAJEDALSKEGA HREMATIZMA
(LJUBLJANA: ZALOŽBA SANJE, 2017).**

*Prikrit nam je jezik prevare, zato je ne prepoznamo.
Ne razumemo, zakaj se ob tolikšnem (navideznem)
prizadevanju stroke in politike za blaginjo in
velikem tehničnem napredku, ki naj bi olajšal naše
materialno življenje, stanje sveta preveša v hudobo
(dobo hudega); zakaj se dogaja toliko gorja; zakaj
se kljub nenehnemu »prizadevanju«
odgovornih za javni blagor pogloblja stiska v prostoru in času
... Odgovor: v pojme dobrega se je vtihotapilo zlo.
Pogoltna zver se je preoblekla v kožuh jagnjeta.¹*

Pater Karel Gržan je svoje življenje posvetil delu za
izboljšanje sveta in pomoči bližnjim. To počne z dejanji in
peresom. Njegova dela kažejo, da se ne more sprijazniti
s stanjem človeštva, kamor ga je pripeljal »človeški
napredek«. O njem in o uporabi, ki bi bil potreben, razmišlja
v svojih delih *Le kaj počne Bog v nebesih, ko je na zemlji
toliko trpečih?* In *Vstanimo, v suženjstvo zakleti!* Na
zgoščen način ti temi predstavlja tudi v knjižici, o kateri bo
govora v tem prispevku.

Večina mladih intelektualcev ob omembi učenjakov s
teološko podlago zgolj skomigne z rameni in njihovo
delo vzame manj resno, kot bi ga sicer – in to je škoda.
Gržan nam v svojem delu v povedih, nepopustljivih in
ostrih kot britev, odstira podobo sveta, ki je marsikdo
noče videti, rekoč: *saj ni tako hudo, saj bo, preveč jamramo*
ipd. Luther je leta 1517 precenil, da je svet, ki je bil tisti
čas pod jarmom vsemogočne, nezamenljive Cerkve,
potreben spremembe, in pozval k reformaciji. Gržan
nas 500 let pozneje zopet poziva k reformaciji, le da je
tokrat nasprotnik takšen, da mu je na vrata nemogoče
»nabiti«
protestne teze. Tako Gržan preko knjige nagovarja
vsakega od nas. Sestavlja jo 95 misli, tez, ki trdno stojijo
vsaka zase in skupaj tvorijo še trdnejšo celoto.

Knjiga se začne s posvetilom in fotografijo obupanega
brezdomca s svojim psom; Gržan ju imenuje prijatelja
in dva od mnogih, zaradi katerih je spregovoril. Najprej
razčisti s pojmom ekonomija in ekonomizmom; po

starogrškem pomenu besede gre pri ekonomiji namreč
za odkrivanje in ohranjanje tistih pravil sožitja, ki vsem,
ki jim je ta svet dom, omogočajo ugodno sobivanje.
Današnji sistem dosledno imenuje hrematizem. Pojmuje
ga kot nasprotje ekonomije, kot njegov temelj pa predstavi
kopičenje bogastva in bogatenje posameznikov. Pravi, da
hrematizem neusmiljeno vlada človeštvu in vsem ostalim
oblikam življenja, izbrancem pa omogoča, da zlorabljajo
večino človeštva za nebrzdano kopičenje premoženja in
privilegijev. Ločitev hrematizma in ekonomizma so poznali
že antični misleci. Imperij hrematizma vlada po načelu
divide et impera in s pomočjo manipulativnih medijev skriva
svoj terorizem globalnih razsežnosti. Gržan kot konkreten
primer navede dejstvo, da je padec borznih tečajev pogosto
deležena večjega pompa kakor milijoni mrtvih v Afriki. Morda
je vredno opozoriti na to, da avtor razloga, zakaj je tako, ne
predstavi, ampak primere zgolj niza, s čimer nekoliko izgubi
na argumentaciji. Sicer avtor vsako svojo misel podkrepi s
konkretnimi primeri, nekatere svoje misli pa dodatno razloži
še z opombami, saj mu jedrnata in udarna forma teze
dolgega razlaganja ne dopušča.

Avtor obsodi tudi Cerkev in krščanstvo v zgodovini; zapiše,
da nobena druga religija ni povzročila toliko gorja. V
imenu Boga in s strašenjem z večnim trpljenjem je Cerkev
stoletja manipulirala z ljudmi in vršila svoje interese. Prav
nič drugače ni danes. Današnji trinogi živijo v »božanski
odmaknjenosti«, podobe gorečih teles v peklju pa je
zamenjalo strašenje z izgubo službe in revščino. Dejstvo,
da mnogo ljudi v peklju revščine že živi, še dodatno
podpihuje strah in utrjuje lojalnost sistemu. Cilj je isti,
komaj kakšna beseda v besednjaku instituta moči se je
spremenila. Nekoč ena Cerkev v imenu enega Boga, danes
en hrematizem, ki ponuja menda edine možne ekonomske
rešitve. Ljudje so včasih kupovali odpustke, danes pa nas
zasušnjujejo državni aparati, ki nas prepričujejo, da smo
dolžni zadolženi državi. Hrematizem je dobil zagon s četrto
industrijsko revolucijo, okužil pa je tudi pravni sistem.

Pisec se loti tudi problematike šolskega sistema, a ne z
vidika preveč ur tega ali onega predmeta in domačega
dela, kot slišimo zadnje čase. Zanj je problematična
beseda *priden*, saj se jo izreka predvsem v kontekstu
slepe vdanosti. Dobro oceno dobi tisti, ki je pokoren
sistemu, ki dobro ponovi zahtevano in je posledično lažje
ukalupljen. Beseda pedagog izvirno pomeni vzgojitelja,
ki bi moral svoje učence navajati na odgovornost (do
svojih dejanj, do bližnjih, do planeta), na metamorfozo,

1 Karel Gržan, 95 tez, pribitih na vrata svetišča kapitalizma za osvoboditev od zajedalskega hrematizma (Ljubljana: Založba Sanje, 2017), 7.

preraščanje, osvobajanje – nasprotje kalupa torej!
Izpostavljena je tudi posebna vloga žensk, predvsem
v nasprotovanju moški logiki, ki vse prehitro zagleda
rešitev v vojni. Democid je pred vrati, včasih se skriva za
birokratskim sistemom – odstranjevanje nasprotnikov
sistema poteka tako prefinjeno kot še nikdar v zgodovini.

Hrematizem načrtno nadomešča živi stik z elektronsko
navideznostjo, tisto, kar je vredno, s kičasto plehkostjo,
čas za mir in brezdelje – sveto lenobo – z nedeljskim
delom in deljenim delavnikom. Kar nekaj tez je
posvečenih moči in pomenu ironije. Ironiziranje obstoječih
nedopustnih stanj in ravnanj je po Gržanovo ključno.
Prav ironija lahko po njegovem nevtralizira kratki stik,
ki vodi v krvave vojne in revolucije. Proti uveljavljenim
konceptom hrematizma se ne moremo boriti z nasiljem,
temveč jih moramo izsmejati. Kaj ni bedasto, da smo
se odrekli fevdalnemu sistemu, še vedno pa obstajajo
kraljevske maskote, ki stopicljajo po rdečih preprogah in
sestankujejo v dvorcih daleč od ljudstva?

Kaj nas lahko reši? Drugost, drugačnost, raznolikost,
pestrost, nenehno preraščanje in osvobajanje.
Potrebujemo ljudi, ki bodo našli nove poti, nas rešili
kolesnic problematične utesnjenosti. Potrebujemo
genije, ki ne bodo le ponavljalci, temveč iskalci novosti,
konstruktivnih miselnih premikov.

Zaključek bodi kratek. Po mojem mnenju gre za skupek
misli, ki bralcu omogočajo nekoliko drugačen pogled na
naš svet. Za kritiko, ki našemu načinu življenja nastavlja
ogledalo in nas spodbuja k premišljevanju.

Urh Ferlež

APLIKACIJE VSEH DEŽEL, ZDRUŽITE SE!

Ekonomski razvoj je sestavljen iz kombinacije nenehnih majhnih, na videz zanemarljivih izboljšav produkcije na eni strani in navzven jasno vidnih epizodičnih tehnoloških (in organizacijskih) odkritij in vpeljav (npr. plug, parni stroj, elektrika, računalnik) na drugi. Danes je vprašanje ekonomskega razvoja znova aktualno ravno zaradi potencialnih velikih premikov, ki naj bi jih prinesle nove oblike »pametne« robotizacije, ki še povečuje avtomatizacijo industrijske produkcije in celo napoveduje povečanje produktivnosti dela z uporabo robotike v storitvenem sektorju. Tako se – kot že mnogokrat pred tem – znova postavlja vprašanje posledic teh najpoznejših tehnoloških inovacij in njihovega vpliva na prihodnost. Eno temeljnih vprašanj prihodnosti je, kaj bodo te spremembe pomenile za naravo, obliko, količino in intenziteto dela ter tudi sam kapitalizem. Odgovore lahko na hitro razdelimo v dva sklopa, ki imata sicer skupno predpostavko: količina dela, potrebnega v obstoječi produkciji (vštevši storitveni sektor), se bo zmanjšala; posledica česar bo a) nastanek novih potreb, novih panog, sektorjev in s tem zaposlitev (to trdijo predvsem moderni ekonomisti) ali b) še povečana odvečnost nezaposlenega prebivalstva (rešitve za ta problem se gibljejo od UTD in obdavčitve robotov do nadomeščanja starih delovnih mest z novimi v javnem sektorju oz. zunaj kapitalistične ekonomije in skrajšanja delovnika). Zaradi teh procesov »ukinjanja dela« se lahko hitro zdi, da je kapital izgubil svoje konstitutivno nasprotje meznega dela, da so pretekli kapitalistični družbeni odnosi v zatonu, novih družbenih sprememb pa zato ni več mogoče misliti s klasičnimi marksističnimi koncepti.

V pričujočem besedilu nameravam pokazati aktualnost marksistične teorije za razumevanje novih ekonomskih in tehnoloških sprememb v okviru kapitalističnega produkcijskega načina; tega se lotevava prek kritike članka Primoža Krašovca Tujost kapitala¹. Obnovimo: Krašovčev namen je premakniti perspektivo raziskovanja delovanja kapitala z »antropocentrične« (osredotočenosti na mezdno delo in profite) na »kapitalocentrično« perspektivo, ki v ospredje postavi konkurenco. Kapital je zanj samostojna sila, ki kapitaliste in delavce sprva spreminja v orodja, ki jih uporablja, da bi perpetuiral

tehnološki razvoj, z razvojem pa postajajo čedalje bolj nepotrebni za njegovo delovanje. Sam kapital, katerega bit je nenehna tehnološka revolucija, je resnični subjekt, ki si v kapitalizmu podreja vse ostalo. Članek prikazuje bodočnost, v kateri bo nenehni tehnološki razvoj, ki ga žene kapital, povzročil globalno prevlado umetne inteligence, ki bo izpodrinila človeštvo in preuredila planet po merilih, ki izključujejo človeka in njegove potrebe.

Krašovčev članek odpre pomembna vprašanja. Na eni strani vzpostavi pomembnost konkurence kot strukturnega dejavnika, ki vodi v tehnološki razvoj in pojasnjuje tehnološki revolucionarni moment kapitalizma, na drugi pa se sprašuje o današnjih realnih posledicah avtomatizacije in robotizacije ter njenem vplivu na ekonomijo in družbene odnose. Vendar – ker se osredotoči le na en izoliran aspekt (konkurenco), iz katerega izvzame družbene odnose, delavski razred in razredni boj kot določujoče momente kapitalizma (t. i. »antropocentrično« perspektivo), zapade v klasični kapitalski fetišizem.

Najina kritika tako ni enostranska pozicija »antropocentrične« teorije kapitala, ki bi jo postavljala kot pravilno proti »konkurencocentrični«, temveč je kritika ponujenih napačnih izbir – kakršnakoli obravnava kapitalizma in procesov razvoja v njem mora izhajati iz temeljnih ekonomskih in družbenih struktur ter hkrati upoštevati strukturne motive, ki izhajajo iz konkurence, in njeno družbeno osnovo.

Konkurenca kot gonilo tehnološkega razvoja v kontekstu članka Tujost kapitala nastopa izolirano kot nekaj povsem neotipljivega (niti enkrat ne izvemo, med kom/čem) in že daje slutiti neko prečudno silo, ki deluje mimo vseh ljudi in niti ni (več) posledica strukturnih odnosov med njimi niti »stranski/nepredvideni produkt ali kaj podobnega«². Ta sila je za Krašovca personificirani kapital s svojim smotrom neskončnega in nenehnega povečevanja tehnološkega razvoja, zaenkrat še »dodatni akter«, vse bolj pa edini – ki za svoje delovanje ne potrebuje meznega dela in izgublja povezavo z njim, trgi, potrošnja in sploh čimerkoli človeškim.

S tem kapitalu kot konceptu hkrati odvzame družbeno in zgodovinsko raven. »Kopičenje profitov in organizirana,

¹ Primož Krašovec, »Tujost kapitala«, Šum: revija za kritiko sodobne umetnosti, št. 7. Dostopno prek: <http://sumrevija.si/article/sum7-primož-krasovec-tujost-kapitala/> (16. 6. 2017).

Pri kritiki se bova opirala predvsem na:

Karl Marx, *Kapital, Kritika politične ekonomije* 1. zvezek (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961).

Karl Marx, *Kapital, Kritika politične ekonomije* 3. zvezek (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973).

² Krašovec: Tujost kapitala, 748.

disciplinirana človeška dejavnost (delo) nista osrednji ali določujoči značilnosti kapitalizma, temveč družbeni praksi, na kateri je kapital na začetku naletel in ju začel uporabljati na svoj način: institucija profita je priročna za financiranje neskončno samopovečujočih se tehnoloških inovacij, medtem ko sta človeško delo in intelekt sprva priročni pri njihovem snovanju in konkretnem izdelovanju.³ Če materialistična koncepcija kapital dojema prav kot specifično družbeno formo organizacije ekonomskih odnosov v formi meznega dela na eni strani in akumulacije profita v pogojih tržne konkurence na drugi, pri Krašovčevi koncepciji kapital postane nedoumljiva in mistična sila, ki naleti na samo sebe, materializirano v družbenih odnosih na zemlji. Kapital več ni niti razmerje med ljudmi niti razmerje med ljudmi in stvarmi (kar bi že bila mistifikacija), temveč je razmerje kar kapitala s samim seboj: »... produkcijsko razmerje kapitala (in ne razmerje med osebami, denimo razredno razmerje, niti razmerje med osebami in stvarmi, kot v teorijah odtujitve) je še vedno gonilo, motor kapitalistične produkcije.«⁴ Zato ni čudno, da Krašovec sklep potegne naprej in do konca. S tem, ko se kapital nanaša sam nase, ni zgolj mistična sila, ki proizvaja in razvija tehnologijo, temveč pride s samonanašanjem do samozavedanja – razvije tehnologijo do stopnje samozavedanja umetne inteligence, s čimer doseže enotnost s samim seboj in ne potrebuje več ničesar človeškega.

Da ne prehitavamo: začnimo na začetku.

Kapital predstavlja specifičen družbeni odnos med delavskim razredom in kapitalističnim razredom, v okviru katerega je zaradi zasebnega (kapitalističnega) lastništva produkcijskih sredstev in odvisnosti od trgov delavski razred primoran kapitalističnemu svobodno prodajati svojo delovno silo v zameno za mezdo – ta specifični družbeni odnos je odnos strukturnega izkoriščanja. Ker delavski razred za svojo agregatno potrošnjo (v obliki potrošnje lastnih mezd) pridobi le del dobrin, ki jih v celoti proizvede sam, je vir vseh profitov (oz. potrošnje in razširjene reprodukcije, financirane z njimi) prav prisvajanje presežnega dela delavskega razreda s strani kapitalističnega. V tistem trenutku, ko Krašovec opusti t. i. antropocentrični vidik, opusti osnovni razredni vidik – vidik stališča proletariata⁵. Kar Krašovec

pri marksistični analizi označi za antropocentrično, namreč predstavlja osnovno vodilo marksistične analize, da dejanske stvarne odnose opazuje v produkciji in delu pripiše vso »vrednotvornost«, kar ni nič drugega kot izjaviti, da vse človeško delo v kapitalističnem produkcijskem načinu opravi delavski razred, ne glede na to, koliko k produktivnosti dela prispevajo stroji in ostala sredstva produkcije. Prav zato v tistem trenutku, ko Krašovec opusti ta »antropocentrični« (v resnici opusti marksistični, razredni) vidik, kapital v njegovi ekonomski analizi postane sila, ki proizvaja. S tem pa se koncepcija kapitala kot mistične sile v ekonomski analizi približa neoklasičnemu konceptu kapitala, ki nastopa kot eden izmed faktorjev produkcije in tako kot delo »doprinese« k produkciji – Krašovčev kapital (kot avtonomni stroj, ki se tehnološko samooplaja) »opravlja delo«, se osamosvoji in samostojno proizvaja vrednost ter lahko postane celo vir »presežne vrednosti«.

Ker pri takšnih enostranskih analizah vedno obstaja možnost, da se obravnavane pomembne aspekte zgolj začasno odmisli, bi veliko nastale konceptualne zmede rešila že stavek ali dva, ki bi priznavala obstoj strukturnega izkoriščanja kot temelja vse kapitalistične produkcije; ali pa bi to avtor zgolj postavil na stran, rekoč – s tem se v tem besedilu pač ne ukvarjam. A v obravnavanem članku je eksploatacija omenjena zgolj dvakrat: prva omemba izpostavi izkoriščanje kot problem 19. stoletja⁶, v drugi pa postane izkoriščana kar aplikacija sama (in ne več delavski razred)⁷. Tako se je potrdila domneva, da Krašovec s svojim miselnim obratom eksplicitno odpravi razredno izkoriščanje in odnos med delom in kapitalom kot tisto, kar sploh konstituira kapital. S svojim obratom se oddalji od družbene in zgodovinske percepcije kapitala kot specifične forme uporabe in razvoja danih materialnih produktivnih sil nazaj v klasični ekonomski fetišizem kapitala kot sile, ki proizvaja in iz katere ne izhaja samo tehnološki napredek (ki ga v dejanskosti seveda opravi delo znanstvenikov in inženirjev), temveč tudi produktivnost proizvodnje same.

Poglejmo zdaj, kaj so tiste konkretne tehnološke spremembe, ki otežujejo razumevanje in razlago družbenih in ekonomskih procesov ter pripeljejo do tako absurdnih trditev, kot je – eksploatacija aplikacije.

3 Prav tam, 760.

4 Prav tam, 756.

5 Ko zapustimo vidik stališča proletariata, izgubimo tudi vidik osvoboditve proletariata. Poleg tega se izključi tudi razredni boj kot pomemben dejavnik pri tehnološkem razvoju – snovanju in vpeljavi novih tehnologij in novih oblik organizacije dela v kapitalistični produkcijski proces.

6 »Če je bil veliki ekonomski problem 19. stoletja eksploatacija in 20. regulacija, je problem 21. stoletja odvečnost človeštva s perspektive kapitala (...)« (Prav tam).

7 »(...) imamo situacijo, v kateri je v kapitalistični ekonomski dejavnosti dejansko eksploatirana (prožna in inteligentna) aplikacija.« (Prav tam, 773).

Krašovčeva razlaga primera (produkcije in delovanja) aplikacije (za trening joge) je naslednja: »Človeški *input* je pri tem minimalen – programer, najet začasno, napiše kodo za denimo aplikacijo za nasvete za izvajanje joge. Nekaj dodatnih ljudi se ukvarja s trženjem in promocijo aplikacije, a večino dejanskega *dela* izvede aplikacija sama: odgovarja na vprašanja uporabnikov, se prilagaja situacijam, se spomni prejšnjih poizvedb ... In na koncu ima podjetje profit, tako da je bila dejavnost produktivna in je prinesla presežno vrednost, kar pomeni, da imamo situacijo, v kateri je v kapitalistični ekonomski dejavnosti dejansko eksploatirana (prožna in inteligentna) aplikacija.«⁸

Jedro problema je, da Krašovec pozabi na družbeni odnos, ki je zajet v besedah delo in eksploatacija. Delo je vedno človeško delo, aplikacija ne more opravljati človeškega dela. Eksploatacija pa predstavlja odnos apropiacije, prilaščanja dela enega družbenega razreda s strani drugega. Tako sta oboje: eksploatacija aplikacije in trditve, da aplikacija opravlja delo – *contradictio in adiecto*. Pravzaprav gre pri aplikaciji za uporabno vrednost, ki nadomešča uporabno vrednost neposrednega človeškega dela trenerjev joge. Tako delo programerja in nekaj tržnikov, čeprav količinsko mnogo manjše kot delo vseh trenerjev joge, ki jih aplikacija »nadomesti«, ustvari enako ali vsaj primerljivo uporabno vrednost uporabni vrednosti poučevanja joge. In ker se delo osebnih trenerjev vsaj na začetku še ne odpravi, je vrednost aplikacije enaka vrednosti, ki jo proizvede primerljivo družbeno potrebno delo. Kapitalisti, ki si lastijo aplikacijo, imajo dve možnosti – nekaj časa lahko realizirajo presežne profite (dokler se ne vzpostavi konkurenca) ali pa znižajo ceno aplikacije in širijo svoj tržni delež. Če s časom nastane več takšnih aplikacij, ki se prodajajo po konkurenčni ceni, to na eni strani pomeni mnogo manjši strošek za potrošnika, ki trening joge z aplikacijo konsumira po nižji ceni, na drugi strani pa pritisk na osebne trenerje, ki morajo ceno svoje storitve znižati na primerljivo ceno aplikacije (ali se zadovoljiti z »butičnim« nujenjem storitve omejenemu krogu ljudi, ki so pripravljeni plačati več za osebni stik ali kaj drugega, česar aplikacija ne zagotavlja) – ali pa propadejo.

Če povzamemo: v tem primeru so inovacije produktov hkrati tudi inovacije v produkcijskem procesu – količina abstraktnega dela, potrebnega za primerljiv uporabni učinek, se zmanjša. Formalno se izboljšave storitev in umskega dela ne razlikujejo od vpeljave novih strojev ali drugih tehnoloških ali organizacijskih izboljšav produktivnosti dela.⁹ Tako na kratki kot na dolgi rok je forma produkcijskega procesa aplikacije še vedno osnovana na eksploataciji delavskega razreda, ne glede na spremembe v tehnični delitvi dela ali v raznolikostih delovnopravne ureditve, saj se dohodki podjetja še vedno delijo na dva velika dela: programer in zaposleni tržniki prejmejo honorar, enkratno plačilo za opravljeno delo, ki bi ga težko zamenjali s profitom podjetja, ki ga od prodaje aplikacije na dolgi rok realizira kapitalistični lastnik.

Tukaj se bomo dotaknili še enega primera tehnološke inovacije, ki je na videz težko pojasnljiva s klasičnim marksističnim aparatom: delovanja družbenoomrežnih podjetij, kot je denimo Facebook. Gre namreč za tako celostno inovacijo produkcijskega procesa, samega akta konzumiranja ter porabe prostega časa in medsebojnih odnosov, da se zdi nemogoče in neprimerno takšen aparat pojasnjevati z označevalci, kot so podjetje, delavski in kapitalistični razred, izkoriščanje, profit. Z vidika uporabnika Facebook na prvi pogled nudi brezplačno storitev družbenega omrežja. A posamezni uporabnik v resnici »plača« za uporabo omrežja z informacijami, ki jih v zameno za storitev preda v uporabo in obdelavo podjetju Facebook. To je v bistvu tržno razmerje (in ne produkcijsko), saj gre za plačilo za storitev v naturi. Tako pridobljena in kasneje še podrobno obdelana informacija za Facebook predstavlja blago – proizvod, ki ga po tržni ceni prodaja podjetjem v obliki ponudb kar najbolj optimalnih algoritmov za ciljno oglaševanje. Tako stroške proizvodnje tega blaga (dobro obdelane informacije in delovanja družbenega omrežja kot celote), ki zajemajo stroške za mezde množične delovne sile (več kot 20.000 zaposlenih) in ostale tekoče in fiksne stroške, pokrijejo podjetja, ki to blago kupujejo, matično kapitalistično podjetje pa ima še vedno profit. Profit Facebooka izhaja iz povprečnega izkoriščanja zaposlenih v celotnem kapitalističnem produkcijskem procesu, nadpovprečen

8 Prav tam, 773.

9 Druga napaka v razmisleku izhaja iz izoliranega opazovanja neke uspešne aplikacije. Lahko bi rekli, da gre za podoben primer kot pri (Smithovi) razlagi ekonomske vrednosti diamanta v primerjavi z vodo. Marx pojasni, da ni redkost na sebi, temveč še vedno družbeno potrebni delovni čas, da se diamant najde in izkoplje, tisto, kar v povprečju določa njegovo vrednost. Če opazujemo popotnika, ki najde diamant na cesti izolirano, dobimo povsem napačen vtis o dejanski količini družbeno potrebnega dela, ki je sicer potrebno za izkop. In prav isto velja za družbeno potrebno delo za izdelavo zares uspešne in dobre aplikacije. Če opazujemo samo tisto podjetje in tiste zaposlene, ki so proizvedli dobro prodajano in uspešno aplikacijo, dobimo napačno sliko družbeno potrebnega delovnega časa za proizvodnjo takšne aplikacije. Na eno zelo uspešno aplikacijo namreč obstaja veliko propadlih poizkusov izdelave aplikacij, veliko dela, vrženega v stranpoti – kot v rudniku diamantov določene smeri kopanja ne dajejo zelenih rezultatov. Ob uspešnih zgodbah peščice namreč ne smemo pozabiti, da velika večina aplikacij ostaja povsem povprečno uspešnih in zgolj lokalno relevantnih.

pa je zaradi (vsaj začasno) monopolnega položaja, ki ga ima na trgu prodajanja informacij, ki ga je tudi med prvimi zares začel ustvarjati na specifično nov način.

Tako lahko zaključimo, da na današnjem tehnološkem razvoju informacijskih omrežij ni ničesar takšnega, kar bi strukturno vodilo k odpravi ali bistveni spremembi najosnovnejših kapitalističnih odnosov. Podobno lahko trdimo za razvoj pametne robotike, ki se jo uporablja tako v tovarnah kot v logistiki, kjer se dogajajo velike spremembe v sami organizaciji in naravi dela. Novi stroji še vedno potrebujejo snovalce, inženirje, neposredne izdelovalce in serviserje, z njimi pa nato v produkciji drugih blag prav tako delajo (jih predstavljajo ali pa vsaj nadzorujejo) delavci – ti stroji kot že marsikateri pred njimi »olajšujejo«, pospešujejo, poenostavljajo in zmanjšujejo količino potrebnega dela – tj. povečujejo produktivnost dela –, kar pa ne pomeni, da ga ukinjajo.¹⁰ Umetna inteligenca se zadnje čase prepogosto uporablja za označevanje robotskih rok, ki so na podlagi algoritmov in senzorjev sklopljene s preprostimi in repetitivnimi zadolžitvami. Pri tem se hitro pozablja, da gre v osnovi v praksi še vedno za relativno preproste povezave, ki niso nič drugega kot sofisticirana orodja za doseg specifičnih ciljev, potreb produkcijskega procesa. Umetne inteligence, ki bi prišla do samozavedanja, ni – in je še dolgo ne bo.¹¹

Inovacije in razvoj pa se ne odvijajo samo v sferi produkcije, temveč tudi na finančnih trgih. Četudi pustimo odnos med delavskim in kapitalističnim razredom (antropocentrični vidik) ob strani, lahko legitimno opazujemo kapital s konkurencocentrične perspektive kot odnos kapitala »s samim seboj« v konkurenci med kapitalisti, predvsem v najbolj razviti obliki na finančnih trgih. V tem primeru se spremeni le perspektiva – z opazovanja odnosov izkoriščanja na opazovanje odnosov med kapitalisti (kapitalom) in prerazporejanje kapitala in profitov med njimi –, ne spremeni pa se sam izkoriščevalski izvor profitov. Krašovec pa tega ne napravi na takšen način, temveč kapital spet v obliki mistične sile v sferi financ popolnoma oddvoji od česarkoli realnega: »Večina današnjih finančnih dejavnosti je

samonanašalnih/avtonomnih in niso povezane s potrošnjo ali trgovino.«¹²

Ta trditev ni dejstvena. Za delovanje modernega kapitalističnega produkcijskega načina (predvsem njegove anglosaksonske oblike) je značilna segmentacija trgov na tri velike trge: trg blag, trg delovne sile in trg kapitala. Na vsakem od teh trgov poteka konkurenca: na trgu delovne sile konkurenca med delavci vzpostavlja tržno ceno delovne sile, na trgu blag konkurenca med blagi ustvarja cene in na trgu kapitala se vzpostavlja »splošna profitna mera« kot neoklasična »cena kapitala«. Konkurenca, ki pripelje do ustaljene in vse nižje cene blag, je konkurenca med različnimi kapitalističnimi podjetji, ki na trgu blag skušajo realizirati proizvedeno, za te potrebe pa »razvijajo« tehnologijo, stiskajo delavce ali vpeljujejo nove oblike proizvodnje, medtem ko je konkurenca na trgu kapitala navidezno odpeta od teh materialnih sprememb in se kaže kot konkurenca med finančnimi kapitalisti, ki prenašajo svoj kapital iz ene finančne oblike, panoge, podjetja v drugo, donosnost vrednostnih papirjev pa se s tem glede na vložek (v povezavi s tveganjem) vse bolj izenačuje. Krašovec se v tej sliki posveča predvsem obravnavi trga kapitala, še posebej v luči najpoznejših sprememb, ki so se zgodile v zadnjih desetletjih. V tem kontekstu govori predvsem o učinku derivatnih trgov¹³, kjer najde idealno materializacijo svoje mistične samostojne sile.

Derivatne pogodbe so večinoma pogodbe med dvema strankama, ki stavita na pozicije (večinoma gre za vrednosti med uveljavljenimi nacionalnimi valutami, obrestnimi merami ali borznimi indeksi) v določenem prihodnjem trenutku. V tem smislu so igra ničte vsote: kar ena stran pridobi, druga izgubi (izjema so opcijske pogodbe). Predmet derivatnih pogodb nikoli niso neposredni denarni tokovi podjetij v smislu denarnih tokov njihove proizvodnje (nakup delovne sile in sredstev za proizvodnjo ter realizacija v sferi prodaje na blagovnem trgu), temveč so vedno vezani na tisti del, ki je predmet konkurence med kapitalisti – to je kapitalski dohodek, ki je klasično lahko le v treh oblikah: obliki obresti,

10 Današnja stopnja razvoja robotike je takšna, da je človeško delo neposredno ob robotu še vedno nepogrešljivo. Najpoznejši razvoj »pametnih« robotskih rok gre tako prav v smer višjih varnostnih standardov in omogočanja večje možnosti neposredne »kooperacije« med delavcem in robotom. Primerjava produktivnosti treh možnosti: (1.) klasičnega fordističnega človeškega dela za tekočim trakom, (2.) fordističnega traka z izključno robotsko obdelavo in (3.) fordističnega traka s kombinacijo robotskega in človeškega dela, je pokazala, da je najbolj produktivna (in s tem uporabna za kapital) prav kombinacija robotskega in človeškega dela.

11 Novi stroji so tako na današnji točki tehnološkega razvoja še vedno le produkcijsko sredstvo, orodje, kar pa ne pomeni, da v prihodnosti razvoj ne bo pripeljal do možnosti popolnega nadomestitve delovne sile s povsem samodelujočimi roboti; vendar je takšna situacija zaenkrat še tako v povojih, da se ne bomo spuščali v spekulacijo, kaj vse bi potegnili s seboj. Lahko rečemo le, da bi bila bistveno odvisna od produkcijskega načina, v katerem bi se razvila, od družbenih razmerij, nadzora nad temi produkcijskimi sredstvi in načina delitve produkta. Lahko pomeni približanje osvoboditvi od dela ali novo, drugačno obliko izkoriščanja ali vsaj podrejanja enega razreda po drugem, torej nov produkcijski način.

12 Prav tam, 766.

13 Dick Bryan in Michael Rafferty, *Kapitalizem z derivati: Politična ekonomija finančnih derivatov, kapitala in razrednih odnosov* (Ljubljana: Sophia, 2016).

obliki dividend ali obliki dviga cen delnic kot posledice notranjega reinvestiranja profitov podjetja (ali širitve tržnega deleža). V vseh treh primerih velja, da je kapitalski dohodek v celoti (torej tako obresti kot dividende ali tisti del profita, ki ostane v podjetju za razširjeno investiranje) enak (v povprečju) celotnemu profitu kapitalističnega podjetja. Ker so derivati igra ničte vsote, pri kateri se stavi na nihanja, ki izhajajo iz sprememb v kapitalskih dohodkih, ali pa so zgolj preproste stavnice, na katerih se stavi na spremembe v cenah različnih generičnih blag (nafta ali žita) ali valutnih razmerij, na nobeni točki ne spremenijo razmerja med delom in kapitalom, saj zgolj prerazporejajo med različnimi kapitalisti.

Če govorimo o prvi izdaji delnic ali obveznic kot o primarnem kapitalskem trgu, trgu, ki neposredno sklaplja finance in proizvodni proces (ker podjetje dejansko prejme denarni priliv iz finančnega sektorja za proizvodne namene), se je pri preprodaji delnic in obveznic, ki so že izdane, uveljavil izraz sekundarni trg. Povsem analogno lahko opredelimo trgovanje z derivatnimi pogodbami za terciarni trg – saj so rezultati poravnav na tem terciarnem trgu neposredno sklopljeni z rezultati dejanskih premikov na sekundarnih trgih (del derivatnih pogodb pa je sklopljen s cenami blag ali razmerji med valutami). Sklopitev financ z realno ekonomijo je tako še vedno popolna, a zgolj posredovana z dodatno stopnjo mistifikacije, z dodatnim trgov. Ta trg pa je s stališča konkurence med kapitalisti nadvse priročen in dobrodošel pripomoček. Z množičnim trgovanjem in stavami na cene različnih generičnih blag, predvsem pa kapitalskih dohodkov (obresti ali borznih indeksov), se vzpostavlja obsežen informacijski sistem, ki daje kapitalistom finančnikom neko mero dolgoročneje predvidljivosti in varnosti. Večji kapitalisti se lahko pred tveganji zavarujejo na račun malce podpovprečnih profitov, manjši, bolj drzen špekulantski kapital pa nase prevzame večje stopnje tveganja, a hkrati zaradi boljše informiranosti s svojimi potezami tvori bolj natančno informacijo. A kaj ta informacija sploh je in ali je resnično lahko odpeta od realnosti? Seveda ne, dejansko je ravno obratno. Vsa informacija, ki spenja različne valute in različne konkretne oblike financ (obveznic ali delnic), pravzaprav daje informacijo o pogojih za dolgoročno čim bolj stabilno in hitro uravnovešeno enotno stopnjo donosa (ang. *rate of return* – na finančnih trgih ni več primerno uporabljati označevalca profitna mera). Ta enotna

stopnja donosa pa ni nič drugega kot posledica izjemno zaostrene medsebojne konkurence kapitalističnega razreda na kapitalskih trgih, iz katere izhaja, da bo za enoto vloženega kapitala ne glede na to, na kateri celini ali v kateri valuti kapitalist vlagal, prejel približno podoben delež presežne vrednosti (ki ji ravno zaradi spetosti obveznic, delnic v konglomerat finančnega kapitala ne moremo več reči preprosto »profit« ali »obresti«, čeprav je to njena denarna forma). V pojavnosti seveda finančne naložbe nimajo enakih donosov, saj imajo različno stopnjo tveganja, ki je tu zaradi simplifikacije ne upoštevamo. Če bi namreč obstajala naložba, ki bi na finančnih trgih na vloženo enoto prinesla višji donos glede na sorazmerno tveganje, ne bi ostala dolgo neopažena – če je ne bi opazil kakšen špekulant, bi jo slej kot prej zaznal kakšen računalniški algoritem ali statistična obdelava podatkov – in vanjo bi posledično slej kot prej hitro steklo prav toliko finančnega kapitala, da se bi stopnja donosa uravnala. Tako so moderni finančni trgi, vključno z derivati, mehanizem nenehnega izenačevanja stopnje donosa. Splošna profitna mera kot posledica dejanskega realnega investiranja in deinvestiranja (kot jo opiše že Marx in pred njim klasiki) se tvori izjemno počasi (v nekaj letih) in dolgoročno ter nikoli ne doseže prave enotnosti, saj dogodki, ki vplivajo na realno ekonomijo, povzročajo hitrejša nihanja med profitnimi merami, kot se lahko realne investicije odzovejo. Prav zato sekundarni trgi najprej nudijo platformo, na kateri se lahko profitna mera navidezno izenači (v obliki enotne stopnje donosa), in sicer v finančni sferi relativno hitro, terciarni derivatni trgi pa hitrost finančnega prehajanja kapitala samo še potencirajo.¹⁴

Identiteta agregatnih profitov kapitalističnih podjetij in agregatnega povečanja premoženja kapitalističnega razreda bodisi v obliki višje cene delnic bodisi v obliki dohodka, pridobljenega iz dividend in obresti – vključujoč vse prerazporejanje tega kapitalskega dohodka na derivatnih trgih –, ostaja povsem transparentna in jasna. Vir vseh teh profitov je izkoriščanje delavskega razreda – prilaščanje presežnega dela, ki ga v kapitalističnih podjetjih v celoti opravi delavski razred.

Naj na koncu dodava, da osnovna teza Krašovčevega utemeljevanja sicer odraža materialni razvoj kapitalističnega produkcijskega načina: kapital dejansko postaja vse bolj tuj in osamosvojen v

¹⁴ Derivati so sicer bolj relevantni v anglosaksonski obliki kapitalizma (četudi samo kot prerazporejanje med kapitalisti), kjer tudi velja njihov posredni vpliv na ostale podsisteme. Že v kontinentalni kapitalistični Evropi pa prevladuje klasični bančni sistem kreditiranja nacionalnega gospodarstva in derivatni trgi bolj kot ne vplivajo zgolj na meddržavne menjalne tečaje in medbančni trg. Bolj kot se oddaljujemo od zahodnega sveta, vse manj so derivatni trgi sploh prisotni. Že za slovensko gospodarstvo velja, da nima niti razvitih sekundarnih trgov kot prevladujočega dejavnika prerazporejanja kapitala, relevantni finančni derivati pa praktično ne obstajajo.

logiki in posledicah, ki jih pušča njegovo nenehno in »neskončno« gibanje. A čeprav je kapital osamosvojena sila, nikakor ni samostojna sila, saj ni nič drugega kot zgolj osamosvojena specifična forma človeškega odnosa; vsaka zaporedna faza v neskončni cirkulaciji (in akumulaciji) kapitala pa izraža ravno to formo. Tako je kapital pogojen z obstojem trga in konkurence – tako med delovno silo kot na trgu blaga in kapitala. Pogojen je s svobodno delovno silo, ki je odvisna od meznega dohodka, da lahko dostopa do trga blag, pogojen z realizacijo na trgu blag in hkrati s centralizacijo lastništva nad produkcijskimi sredstvi, saj šele v tem primeru pogoji (visoko produktivnega) dela nastopajo ločeno od delovne sile. V luči tega je trditev, da je za kapital kot osamosvojeno silo sfera konsumpcije (tržne realizacije blag) čedalje manj pomembna, absurdna, saj se vrednost in presežna vrednost realizirata prav na trgu blag, na tej realizaciji slonijo premiki na sekundarnih finančnih trgih, na podatkih iz slednjih pa slonijo stave na derivatnih trgih. V tem smislu se lahko kapital na različnih ravneh – bodisi kot sila, ki poganja finančne trge, bodisi kot sila, ki razvija produktivne sile in tehnologijo – kaže kot osamosvojen. A prav noben del celote kapitalskega odnosa se ni in se po definiciji ne more oddvojiti od družbene in človeške narave svojega temelja. In če bo kdaj prišlo do popolne avtomatizacije, v okviru katere bodo stroji postorili vse potrebno za človeško preživetje, bosta v takšnih pogojih (ne glede na to, v čigavih rokah bodo produkcijska sredstva) kapitalizem in kapital postala popolnoma anahrona in napačna označevalca družbenih in produkcijskih odnosov.

Tina Lokar Grden in Klemen Knez

DARON ACEMOGLU IN JAMES ROBINSON: ZAKAJ NARODI PROPADAJO? (LJUBLJANA: UMCO, 2015)

Ameriški ekonomist Daron Acemoglu in britanski politolog James Robinson v delu *Zakaj narodi propadajo* poskušata odgovoriti na vprašanje, zakaj se različne države razvijejo na različne načine in so posledično različno zmožne zagotavljati družbeno blaginjo. Z metodami institucionalne ekonomije in ekonomske zgodovine v 15 poglavjih pojasnjujeta vzroke neenakosti med razvitimi državami (globalnim severom) na eni strani in državami v razvoju (globalnim jugom) na drugi.

V začetnem poglavju shematično predstavita in ovržeta tri prevladujoče teorije neenakosti: kulturno, geografsko in teorijo nevednosti. Čeprav bralec na podlagi te splošne kritike teorij ne spozna dovolj podrobno, da bi jih lahko v celoti ovrigel, dobi splošen pregled obstoječih teorij in njihovih šibkosti. Ker je namen začetnih poglavij predvsem umestitev dela v akademski kontekst, ne izčrpna kritika obstoječih del, se mi je zdel tak pregled smiseln in prepričljiv.

24 V naslednjih nekaj poglavjih prek nekaterih ključnih zgodovinskih primerov ponazorita jedro svoje teorije. Dva začetna primera diametralno različnega razvoja, na katerega nenehno opozarjata tudi kasneje v knjigi, sta naslednja. Začneta s primerjavo razvitosti dveh sosednih mest, Nogalesa v Sonori (Mehika) in Nogalesa v Arizoni (ZDA), ki imata povsem enake geografske značilnosti ter zelo podobno kulturo in religijo, vendar se v stopnji ekonomske in politične razvitosti ne bi mogla bolj razlikovati. Enako velja za Severno in Južno Korejo, med katerima je kljub podobnim geografskim in kulturnim značilnostim nepremostljiv prepad v stopnji ekonomske in politične razvitosti.

Če je prvi del knjige namenjen predvsem obširni predstavitvi empiričnih dokazov za institucionalno teorijo neenakosti, se v drugem delu avtorja bolj eksplicitno osredotočita na teoretiziranje vzrokov predstavljenih neenakosti. Njuno teorijo lahko strnemo v vzročno verigo petih splošnih dejavnikov, ki vplivajo na stopnjo (ne) razvitosti držav.

1. Na začetku vsakršnih razlik v stopnji razvitosti se nahajajo *kontingentni oz. naključni zgodovinski dejavniki*, npr. vpliv posameznih voditeljev, geografske razlike, bolezni itd. To pomeni, da institucionalna teorija ne

predpostavlja inherentno sebične človeške narave ali kakšnega drugega nespremenljivega, nadzgodovinskega dejavnika, ki bi nujno vodil v družbene neenakosti. Hkrati implicira, da stopnje razvitosti države ni mogoče napovedati zaradi sočasnega vpliva mnogo naključnih dejavnikov.

2. Poudarek institucionalne teorije je na posledicah teh naključnih dejavnikov, tj. na *strukturnih razlikah* v značilnostih in organizaciji političnih in ekonomskih institucij. Družbene institucije oz. skupki družbenih pravil, ki pogojujejo človeško delovanje, so glavni dejavniki, ki določajo družbena »pravila igre«. Z drugimi besedami, določajo, katere družbene skupine imajo moč nad katerimi deli družbenega življenja. Temeljne institucije so politične (zakonodajne, izvršne, sodne) in ekonomske (omrežja organizacij, vpletena v proces proizvodnje in menjave). Ključni dejavnik razvoja države je, kakšen tip institucij bo razvila: vključujoče (ang. *inclusive*) ali izčrpavajoče (ang. *extractive*). Inkluzivne institucije so tiste, ki zagotavljajo in varujejo enake pravice, priložnosti in dostop do virov, kar pomeni, da je družbena moč precej razpršena oz. decentralizirana. Kljub hierarhičnim družbenim odnosom nobena družbena skupina ne bi imela *bistveno* večje moči od ostalih. Primeri takšnih institucij so demokratične politične institucije in ekonomske institucije prostega trga.

3. Vključujoče in centralizirane politične institucije običajno ustvarijo prave motivacije in priložnosti, da ljudje investirajo, se zadolžujejo, menavajo na trgu, pridobijo visoko stopnjo izobrazbe, se urijo v različnih spretnostih itd. V demokratični družbi, v kateri so varovane politične pravice in vladavina prava, so ljudje bistveno bolj nagnjeni k investiranju in menjavi kot v družbi, za katero so lahko prepričani, da v njej njihov trud ne bo poplačan zaradi korupcije in brezvladja. Kjer si politične elite z drugimi akterji delijo *politično* moč, imajo mnogo manj možnosti skoncentrirati *ekonomsko* moč. Shematično rečeno, inkluzivne (demokratične) politične institucije običajno vodijo v inkluzivne ekonomske institucije, kot sta prosti trg in zasebna lastnina, ki ljudem omogočajo izkoristiti svoje zmožnosti in zasledovati svojo vizijo dobrega življenja.

4. V času zgodovinskih prelomov so politične in ekonomske institucije pred veliko preizkušnjo. Taka dogodka sta bila npr. razširitev bubonske kuge konec srednjega veka in mednarodne menjave nekaj stoletij kasneje. Ti dejavniki so do določene mere naključni. Ključno je, da se različne družbe glede na predhodne razlike v svojih institucijah nanje različno odzovejo.

Tako je npr. isti dogodek (kuga) v Evropi 14. stol. se v delu institucionalne okvire (npr. odnose med kraljem in aristokracijo, med zemljiško gospodo in tlačani, stopnja centraliziranosti itd.). Zato se v času teh prelomov razlike običajno zaostrijo.

5. Kombinacija obstoječih institucionalnih razlik in pomembnih zgodovinskih dogodkov povzroči institucionalno spiralo; razlike, ki so že obstajale, se z novimi naključji še poglobljajo. Tako se ustvari začaran krog, zaradi katerega je neenakosti tako težko izkoreniniti.

Delo se mi je zdelo prepričljivo iz treh razlogov. Prvič, avtorja uspeta na relativno enostaven način pojasniti temeljni razlog za neenakosti v razvitosti tako na teoretski ravni kot prek empiričnih primerov, ki so blizu tudi bralcem brez zgodovinskega, sociološkega ali ekonomskega predznanja. Na kompleksno in obširno vprašanje odgovarjata na strukturiran in hkrati privlačen način, kar je temeljni dejavnik pri približevanju kakršne koli teme.

Drugič, poleg jasnosti njuno teorijo odlikuje tudi vsebinska prepričljivost. Razlikovanje med vključujočimi in izčrpavajočimi družbenimi institucijami ne implicira determinizma, ki je sicer pogost greh teorij neenakosti. Z drugimi besedami, teorija ne implicira, da en sklop dejavnikov, ekonomija, politika, geografija ali kultura, popolnoma določa vse ostale. Nasprotno, avtorja prepričljivo ponazorita, da je stopnja ekonomske in politične razvitosti rezultat interakcije mnogo dejavnikov in zato v veliki meri nepredvidljiva. Namen teorije torej ni napovedovanje, temveč razlaganje, zakaj so se različni deli sveta razvijali različno in pod kakšnimi pogoji bi se lahko razvili drugače.

Nazadnje, teorija ni odvisna od neprepričljivih predpostavk o inherentni podrejenosti globalnega juga globalnemu severu, kot včasih namigujejo ostale teorije. Kulturna hipoteza tako npr. predpostavlja, da so protestantske države bolj ekonomsko razvite zaradi svoje superiorne religijske etike, ki je stoletja narekovala disciplinirano investiranje in asketsko življenje. Drugi zagovorniki teorije vztrajajo, da je nekaj v naravi anglosaške tradicije omogočilo visoko stopnjo razvitosti državam, ki so jo privzele. Težava te in podobnih teorij je, da četudi bi bile empirično resnične (kar pogosto niso), se le izognejo izhodiščnemu vprašanju: kaj je povzročilo razlike v kulturi? Acemoglu in Robinson se ne sklicujeta na poseben zahodnjaški »duh«, zaznamovan z racionalno mislijo in samodisciplino kot dejavnikoma ekonomskega razvoja. Iz

njune analize je jasno, da so se Severna Koreja, Latinska Amerika in vzhodna Evropa razvijale bistveno drugače od Južne Koreje, ZDA in zahodne Evrope *kljub* geografskim in kulturnim podobnostim.

Institucionalna teorija avtorja privede do pesimističnega zaključka, da se glede (ne)razvitosti tretjega sveta oz. držav v razvoju ne da storiti veliko. Kljub šibki napovedovalni vrednosti teorije pa je jasno nekaj: v nekaj desetletjih je nemogoče popraviti škodo, ki se je kopičila več stoletij. Ekonomska nerazvitost in politična nestabilnost držav, kot sta Severna Koreja in Južna Afrika, imata pregloboke zgodovinske korenine, da bi ju lahko odpravili z boljšim ekonomskim svetovanjem državnim uradnikom ali kulturno reformacijo.

Minea Rutar

SLOVÈS SISTEMA JAVNEGA SLOVÈSA: 1984 V DIGITALIZIRANI OBLIKI

Uvod

Kitajska je predvsem v zadnjih nekaj letih še bolj kot običajno v središču pozornosti zaradi svojega sistema družbenega ocenjevanja. V tem prispevku bom skušala predstaviti njegove ključne značilnosti, pri čemer bom najprej orisala kronološki potek njegovega vzpostavljanja, nato pa se bom posvetila različnim interpretacijam. Če ste v medijih že zasledili novice o sistemu ocenjevanja državljanov, obstaja velika verjetnost, da menite, da je situacija bolj ali manj jasna. Gre za ureditev, ki ne prinaša nikakršnega razvoja, ampak prej krni že tako omejene človekove pravice.

Tudi sama sem pričela svoje pisanje ravno s tega stališča, a sem med raziskovanjem ugotovila, da mnenje strokovnjakov ni enotno. Če sistem eni ocenjujejo kot sistem množičnega družbenega nadzora, drugi opozarjajo, da je Kitajska sicer res zelo neliberalna država, a novi sistem ne prinaša tako restriktivnih razmer, kot svarijo prvi. Preden preidemo na razčiščevanje, kaj vse je oziroma ni sistem javnega slovèsa, pogledjmo, kako se je vse skupaj sploh začelo.

Začetki in osnove

14. junija 2014 je Državni svet Ljudske republike Kitajske objavil prvi dokument, ki določa vzpostavitev sistema ocenjevanja državljanov. Po poročanju zahodnih medijev naj bi šlo za precej radikalen predlog, s katerim bi nadzorovali, kaj počnejo državljanji in državljanke na eni strani ter podjetja oziroma kar vse pravne osebe na drugi. Med drugim lahko preberemo, da bo Kitajska postala država, v kateri

»bodo ves čas nadzorovali in ocenjevali mnoge dnevne aktivnosti državljanov: kaj kupujejo v klasičnih trgovinah in prek spleta, kje so v določenem trenutku, kdo so njihovi prijatelji in v kakšnih odnosih so z njimi, koliko časa gledajo

različne vsebine na televiziji in računalniku, koliko časa igrajo igrice, katere račune in davke plačujejo (ali jih ne)«. ¹

Kitajski sistem družbenega ocenjevanja, v tujini bolj poznan pod poimenovanjem »social credit system«, pri nas pa kot »sistem javnega slovèsa«, je bil na zahodu predstavljen kot ureditev, ki ne prinaša samo povečanega obsega nadzorovanja, temveč tudi svojevrsten način rangiranja državljanov. Vsa njihova dejanja, ki jih zajamejo nadzorni mehanizmi, naj bi bila svojevrstno točkovana. Družbeno zaželena dejanja, torej dejanja, ki so v skladu z vladnimi pričakovanji in standardi, prejmejo več točk kot družbeno nezaželena dejanja, ki prinesejo negativne točke. Seštevki vseh dejanj vsakega posameznega državljanja ali državljanke naj bi bili redno javno objavljani, hkrati pa naj bi služili kot osnova za določanje, komu pripadajo določene ugodnosti in komu ne. ²

Čeprav je bil sistem na začetku oblikovan kot skupek pilotnih projektov zasebnih podjetij, v katerih lahko državljanji in državljanke sodelujejo po lastni volji, so se mu kasneje pridružili še projekti lokalnih oblasti. Članstvo v takšnih projektih naj bi do leta 2020 postalo obvezno za vse. Cilj, ki ga želi uradno doseči kitajska vlada, naj bi bil povišanje stopnje zaupanja v državi, v kateri so ljudje zaradi specifičnih zgodovinskih okoliščin bolj ali manj nezaupljivi. Ljudje izražajo nizko stopnjo zaupanja do soljudi, še bolj pa do oblasti in podjetij, pri čemer gre pri prvih in drugih za posledico dolgoletne zgodovine zatiranja, cenzuriranja ipd. Na elite in podjetja mečejo senco dvoma tudi mnogi korupcijski škandali. Prioriteta, ki jo uvaža nov sistem, naj bi bilo »razvijanje kulture iskrenosti«³; z izrazom dejansko ciljajo predvsem na aktivnosti, ki so družbeno koristne. »Politika si obeta, da bo [sistem] vzpostavil okolje javnega mnenja, kjer je zaupati krasno. Okrepil bo iskrenost v vladnih zadevah, trgovsko iskrenost, družbeno iskrenost in vzpostavil kredibilnost sodstva.«⁴

Vlada je leta 2015 izvajanje pilotne verzije projekta prepustila osmim zasebnim podjetjem⁵, med drugim podjetjema *China Rapid Finance* in *Ant Financial Services*⁶.

1 Darja Kocbek, »Od leta 2020 bodo nadzorovali in ocenjevali vse državljane in pravne osebe«, *Mladina*, 7. november (2017). Dostopno prek: <https://www.mladina.si/182679/od-leta-2020-bodo-nadzorovali-in-ocenjevali-vse-drzavljanje-in-pravne-osebe/> (10. 6. 2019).

2 Prav tam; Aljoša Masten, »Ko nadzor prevlada nad svobodo. Veliki kitajski brat: prva digitalna diktatura«, *RTVSLO*, 5. junij (2019). Dostopno prek: <https://www.rtvsl.si/mmc-podrobno/na-pragu-digitalne-diktature-brez-zasebnosti-in-brez-svobode/489378> (6. 6. 2019); Charlie Campbell, »How China Is Using 'Social Credit Scores' to Reward and Punish Its Citizens«, *Time*, brez datuma. Dostopno prek: <http://time.com/collection/davos-2019/5502592/china-social-credit-score/> (6. 6. 2019).

3 Melissa Chan, »Beyond Black Mirror - China's Social Credit System«, *republica*, 5. junij 2019. Dostopno prek: <https://19-republica.com/en/session/beyond-black-mirror-chinas-social-credit-system> (9. 6. 2019).

4 Kocbek, »Od leta 2020«.

5 Campbell, »How China Is Using 'Social Credit Scores'«.

6 Gre za hčerinsko podjetje mednarodno znanega podjetja Alibaba, gl. prav tam. Ime Ant Financial Services se prvič pojavi oktobra 2014, a ne gre za novoustanovljeno podjetje, temveč za preimenovanje. Prvotno se je imenovalo Alipay in je bilo ustanovljeno leta 2004. V svojih začetkih je bil Alipay platforma, ki

Prvo podjetje je bolj poznano kot razvijalec aplikacije *WeChat*. Gre za eno izmed družbenih omrežij, ki je bilo prvotno razvito za izmenjavo zasebnih sporočil, danes pa ponuja še možnosti mobilnega plačevanja in dostave hrane. Pred kratkim so mu dodali tudi razširitev, poimenovano *WeShop*, s čimer so uporabnikom omogočili dostop do nove spletne platforme za nakupovanje.⁷ *WeChat* spada med najbolj priljubljene mobilne aplikacije; lani jo je redno uporabljalo že vsaj 980 milijonov uporabnikov.⁸ Drugo podjetje je specializirano za prodajo zavarovanj ter dodeljevanje kreditov majhnim in srednjim podjetjem. Poleg tega ponujajo uporabo storitve *Ali Pay*, s pomočjo katere je omogočeno tako plačevanje prek spleta kot tudi nakup blaga in/ali storitev v restavracijah, trgovinah, pri taksi službah, pri frizerjih itd. Aplikacija ponuja tudi tretjo možnost transakcij: njeni uporabniki lahko drug drugemu nakazujejo denar kar prek aplikacije.⁹

Na začetku naj bi se ljudje za sodelovanje v pilotnih projektih odločali, ker so lahko z »zglednim« vedenjem dosegli dovolj točk za koriščenje določenih ugodnosti. Denimo, če so sodelovali v *Sesame Credit*, Alibabinem pilotnem projektu, so bila njihova dejanja točkovana, pri čemer so najslabši dosegali 350 točk, najboljši pa 950, kar je bilo tudi maksimalno število točk.¹⁰ Če je posameznik ali posameznica tako dosegel 600 točk, naj bi mu bilo omogočeno posojilo za nakupe prek Alibabe, s 650 točkami je lahko najel avtomobil brez pologa, s 700 točkami dobil dovoljenje za potovanje v Singapur brez pisma delodajalca itd.¹¹ Drugi viri navajajo tudi, da je bilo mogoče z dovolj visokim številom točk preskočiti čakalne vrste v bolnišnicah, izkoristiti ugodnejše pogoje za menjavo valute, uporabljati posebno čakalnico na železniških postajah, rezervirano za najbolj uspešne pri zbiranju točk, izkoristiti dostop do posebne, zavarovane vrste, v kateri je bil posameznik obravnavan hitreje kot ostale potnice in potniki, na pekinškem letališču itd.¹²

Kmalu so svoje pilotne projekte pričele oblikovati tudi

lokalne oblasti. Čeprav se je izkazalo, da je sistem komercialnih podjetij precej uspešen, so lokalne oblasti ubrale drugačno pot. Komercialna podjetja so se pri oblikovanju sistemov odločila, da bodo svoje uporabnice in uporabnike motivirala predvsem z ugodnostmi. Lokalne oblasti so namesto na sistem, ki bi nagradil najbolj uspešne državljanke in državljane ali podjetja, raje stavile na sistem kazni oziroma prepovedi.¹³ Sicer drži, da so v projekte lokalnih oblasti vključeni prebivalci in prebivalke, a ti niso glavni naslovniki sistema. Oblasti so svojo pozornost raje usmerile na aktivnosti podjetij. Ne glede na razlike v oblikovanju pilotnih projektov ti delujejo povezano, z istim ciljem v mislih. Vsi si prizadevajo povečati količino družbeno sprejemljivega vedenja.¹⁴

Sistem, ki je razdelil javnost in raziskovalce

Kmalu po začetku izvajanja pilotnih projektov so zahod preplavile novice o »1984 v praksi«, realizaciji distopične TV-serije *Black Mirror*, nekateri so sodobno Kitajsko že označili za prvo digitalno diktaturo.¹⁵ Zelo razširjeno je postalo mnenje, da se danes znotraj *enega* sistema nalagajo najrazličnejši dostopni podatki, ki so kasneje razdeljeni na »hvalevredna« in »obsojanja vredna« dejanja, na podlagi katerih so ljudje razvrščeni v tri različne kategorije. Kot kitajski državljan oziroma državljanka ali podjetje si lahko ocenjen kot »zaupanja vreden«, »povprečen« ali »zaupanja nevreden«.¹⁶ Povedano nekoliko drugače:

»Kitajec je nadzorovan z redno nabirko raznolikih podatkov. Če je poreden, npr. piše partiji neljube stvari po medmrežju, prejme kazenske točke, podobno kot prometni prekrškarji pri nas. Posledica pa ni višja premija kot pri zavarovalnicah, temveč: ne more potovati, potomci se ne morejo vpisati na univerzo, težje dobi posojilo ... Če pa podatki pokažejo, da je „zgleden državljan“, se mu te (in številne druge) možnosti širše odprejo.«¹⁷

je omogočala spletno plačevanje brez transakcijskih stroškov. Gl. Gerry Shih, »Alibaba Affiliate Alipay Rebranded Ant in New Financial Services Push«, *Reuters*, 16. oktober 2014. Dostopno prek: <https://www.reuters.com/article/us-china-alibaba-idUSKCN0I50KJ20141016> (1. 6. 2019).

7 Timmy Shen, »WeChat's Shopping Platform WeShop Available For Public Beta«, *TechNode*, 2. marec 2018. Dostopno prek: <https://technode.com/2018/03/02/63456/> (1. 6. 2019).

8 Nicole Jao, »WeChat Now Has Over 1 Billion Active Monthly Users Worldwide«, *TechNode*, 5. marec 2018. Dostopno prek: <https://technode.com/2018/03/05/wechat-1-billion-users/> (1. 6. 2019).

9 Shih, »Alibaba Affiliate Alipay Rebranded«.

10 Campbell, »How China Is Using 'Social Credit Scores'«.

11 Kocbek, »Od leta 2020«.

12 Campbell, »How China Is Using 'Social Credit Scores'«.

13 Prav tam.

14 Genia Kostka, »China's Social Credit Systems and Public Opinion. Explaining High Levels of Approval«, *New Media & Society*, (2019): 1–29. Dostopno prek: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1461444819826402> (9. 6. 2019).

15 Masten, »Ko nadzor prevlada nad svobodo«.

16 Prav tam.

17 Janine L. Spears v Aljoša Masten, »Veste, na kaj me spominja? Stasi v Vzhodni Nemčiji.« Pogovor z ameriško profesorico informacijskih znanosti, *RTVSLO*,

Do sedaj naj bi po podatkih, ki jih je objavila vlada, prepovedali potovanje s hitrimi vlaki kar pet milijonom, prepoved letenja pa je doletela kar 17 milijonov kitajskih državljanek in državljanov. Prestopnike se kaznuje tudi z objavami njihovih obrazov, identifikacijskih števil in opisi prekrškov; vse to je prikazano na velikanskih elektronskih panojih. V nekaterih regijah posameznica ali posameznik prejme celo opozorilo, ko pokliče koga, ki se je znašel na seznamu »zaupanja nevrednih«. Ob klicu zasliši sireno in sporočilo, ki se glasi: »Opozorilo, ta oseba je na črni listi. Bodite pazljivi in prepričajte to osebo, da poplača svoje dolgove.«¹⁸

Ena izmed razlag, zakaj državljanke in državljani pristajajo na (vsaj delni) sistem nadzorovanja in ocenjevanja, išče razloge v specifični »kitajski miselnosti«. Ljudje naj bi podpirali sistem nadzorovanja, ker bolj cenijo varnost kot svobodo. Pravzaprav naj bi verjeli, da je možno izbrati samo eno izmed obeh možnosti, da se torej izbiri medsebojno izključujeta. Prepričanje naj bi se še dodatno utrjevalo z zgodbami iz medijev o nevarnostih, ki prežijo na kitajske državljanke in državljane zunaj njihove države. Te zgodbe so tako odmevne, ker so za razliko od ostalih medijsko izpostavljene, hkrati pa naj bi utrjevale začetne predpostavke tistih, ki verjamejo v nezdržljivost varnosti in svobode.¹⁹

Zgornja razlaga se zdi problematična, ker predpostavlja, da so tamkajšnji prebivalci *bistveno* drugačni od nas (Evropejcev) v tem, da raje kot svobodo izberejo varnost ali celo udobno življenje, a za to drzno trditev ne priloži prepričljivih dokazov. Toda tudi če imam prav in smo ljudje ne glede na kulturne specifikke v svojih preferencah po svobodi podobni, slednje ne reši tragičnosti situacije. Verjetnost, da bodo ljudje množično javno spregovorili o (domnevnih) pomanjkljivostih ali celo nevarnostih, ki jih prinaša sistem javnega sloveša, je v današnjih okoliščinah razmeroma nizka. Tudi za tiste, ki bolj cenijo svobodo, je sistem še vedno del realnosti, ki vpliva na njihova (vsakdanja) življenja. Le redki posamezniki in posameznice, ki imajo kitajsko državljanstvo, so se zares pripravljeni zoperstaviti novonastali ureditvi, saj bi, vsaj po poročanju nekaterih, zaradi svoje državljanske nepokorščine lahko občutili precej negativne ali celo

pogubne posledice. Janine L. Spears izpostavlja primer, ko je kitajska študentka, ki je študirala v ZDA, zavrnila možnost prevoza, ki ji ga je ponudil nekdo iz njene študijske skupine:

»Kitajka je pojasnila, da mora izpolniti svoj dnevni cilj opravljenih korakov in jih registrirati v aplikacijo na prenosnem telefonu, ki je del velikega kitajskega Sistema družbenega ocenjevanja (Social Credit Score). Če ne bi opravila dovolj korakov, bi ji lahko ocena padla in to bi lahko vplivalo na njeno možnost obiskovanja univerze v ZDA, potovanj po svetu, zaposlitve ...«²⁰

Genia Kostka izpostavlja, da glede na katastrofične napovedi zahodnih medijev (ali izpovedi, kakršna je povzeta zgoraj) preseneča podatek, da je sistem precej dobro sprejet pri bogatejših in izobraženih ljudeh oziroma pri predstavnicah in predstavnikih srednjega razreda. Zgodovinsko gledano so ravno iz te skupine pogosto prihajali akterji, ki so se borili za svobodo, človekove pravice, demokracijo ipd. Kostka glede na rezultate intervjujev, ki jih je nedavno opravila s kitajskimi državljanekami in državljani, trdi, da sistem družbenega ocenjevanja očitno ni tako vseprisoten in vseobsegajoč, da bi drastično vplival na potek človeških življenj, saj so predstavniki in predstavnice srednjega razreda poročali, da ima sistem številne nove prednosti in da ga ne doživljajo kot omejujočega ali celo kot ogrožajočega. Pri tem dodaja precej pomemben podatek, da so ravno ti prebivalci in prebivalke tudi tisti, ki jim novi sistem prinaša največ ugodnosti. Slednje podkrepi z naslednjimi ugotovitvami: prvič, večina ugodnosti se izvaja na urbanih področjih. Drugič, če ima nekdo dovolj denarja, lahko kupi več produktov in s tem zviša svoj seštevek točk. Tretjič, če je oseba dovolj bogata, lahko daruje denar v dobrodelne namene oziroma ga nameni za podobne civilnodružbene iniciative in tako prejme dodatne točke.²¹

Sodeč po teh informacijah se zdi njen zaključek o relativni benignosti sistema javnega sloveša nekoliko prehitel. Če bi isti sistem razvijali v demokratični državi, bi bil njen sklep morebiti povsem ustrezen. Glede na to, da govorimo o Kitajski, kjer se dnevno kršijo politične pravice in državljanske svoboščine ter ki notorično omejuje svobodo govora, pravico

5. junij 2019. Dostopno prek: <https://www.rtvsl.si/mmc-podrobno/na-pragu-digitalne-diktature-brez-zasebnosti-in-brez-svobode/489378> (5. 6. 2019).

18 Campbell, »How China Is Using 'Social Credit Scores'«.

19 Jianan Qian, »Feeling Safe in the Surveillance State«, *The New York Times*, 10. april 2019. Dostopno prek: <https://www.nytimes.com/2019/04/10/opinion/china-internet-surveillance.html> (4. junij 2019).

20 Spears, »Veste, na kaj me spominja?«.

21 Kostka, »China's Social Credit Systems and Public Opinion«.

do zbiranja in združevanja itd.²², bi bilo naivno pričakovati, da so bili odgovori intervjuvank in intervjuvancev povsem resnični. Natančneje, čeprav jim je bila zagotovljena anonimnost, je povsem možno, da so zaradi vseh preteklih izkušenj in zavedanja, da lahko država pridobi marsikatero podatke, ki so bili izmenjeni prek interneta, samocenzurirali svoje odgovore. Ločen, a ravno tako pomemben dejavnik je tudi razporejenost ugodnosti med določene demografske skupine. Ni nenavadno, da ljudje, ki imajo od sistema (domnevno) največ koristi, izpostavljajo predvsem njegove pozitivne lastnosti. A o tem več v nadaljevanju.

Poleg Genie Kostke tudi drugi raziskovalci opozarjajo, da zahodni mediji pogosto zavajajoče poročajo o dogajanju na Kitajskem. Helen Toner in Jeremy Daum izpostavita npr. mit, da ima novi sistem vpogled v vse pore življenja sleherne državljanke in slehernega državljana.²³ Toner med drugim izpostavlja neresnico, da vlada za vsakega državljana ali državljanko preverja, kdo so njegovi prijatelji na družbenih omrežjih, s kom si dopisuje prek aplikacije *WeChat*, kaj kupuje, kako preživlja svoj čas ter koliko otrok ima.²⁴ Čeprav se nekateri omenjeni podatki zbirajo, njihovo zbiranje izvajajo predvsem komercialna podjetja.

Drugi precej razširjen mit je točkovanje vseh nadzorovanih dejanj in dodelitev končnega števila točk. To število naj bi potem določalo, kdo se lahko vozi z hitrimi vlaki oziroma komu je to prepovedano, kdo lahko potuje z letali in kdo ne ipd. Do sedaj raziskovalci niso našli dokazov, da bi obstajalo takšno točkovanje, vsaj ne na državni ravni.²⁵ To ne pomeni, da aktivnosti državljanov in državljanek niso točkovane na kakšen drugačen način, na drugi ravni, s strani drugih akterjev. Toner denimo poudarja, da so mnogi podatki, ki so vključeni v naše novice, pravilni, ampak da so med njimi prikazane določene povezave oziroma določeni odnosi, ki v resnici ne obstajajo. Trenutno si sistem beleženja in točkovanja prizadevajo ustvariti različna podjetja in regulativne agencije; torej (še) ne gre za vseobsegajoči državni sistem.²⁶

Omenjena prepoved uporabe vlakov in letal se dejansko izvršuje, a predvsem kot oblika kazni – npr. ker se oseba ni primerno obnašala na hitrem vlaku ali če državi dolguje določeno vsoto denarja, saj ni plačala prejete denarne kazni, ki si si jo prislužila zaradi nespoštovanja določenega zakona. Prav tako dejansko obstajajo sistemi prepoznavanja obrazov, s katerimi identificirajo pešce, ki nepravilno prečkajo cesto. Prepoznajo tudi avte, ki niso parkirani na ustreznih parkirnih mestih, ali avte, ki nimajo nameščenih registrskih tablic. Vse izpostavljeno nikakor ni samoumevno neproblematično, a hkrati tudi ne gre za scenarij, v katerem posamezniku oziroma posameznici vlada dodeli določeno število točk, ki nato v celoti določa njegovo ali njeno življenje.²⁷ Vlado zanima predvsem, kako bi naredila obstoječe zakone še bolj učinkovite, da bi jih ljudje dejansko upoštevali. Pri tem največ pozornosti posvečajo specifikam časa, v katerem živimo, zato v ospredje postavljajo pojav digitalizacije.²⁸

Daum izpostavlja, da moramo novost obravnavati ločeno od drugih vladnih aktivnosti. Natančneje, opozarja, da ni ne praktično ne teoretsko ustrezno, da uporabljamo sistem javnega slovesa **kot sinonim za vsa invazivna dejanja, vse postopke nadzora, ki jih izvaja oblast.** Še več, Daum izpostavlja, da je vlada že pred pilotnimi projekti pridobila osebne podatke posameznika ali posameznice, če je to želela, oziroma jih lahko pridobi neodvisno od delovanja sistema javnega slovesa.²⁹

Problemi

Povprečna bralka ali bralec, ki se ne ukvarja s preučevanjem političnih razmer na Kitajskem, najverjetneje dobi kurjo polt, ko prebira skoraj znanstvenofantastične zapise o prevladi kitajskega velikega brata. V teh zapisih so vedno prisotne resnične informacije, le da so povezave med njimi prikazane bolj senzacionalistično in dramatično, deloma ker se v tovrstnih zapisih skrivajo tudi naši strahovi ob soočanju z novimi tehnologijami.³⁰

22 Npr. Kitajska na lestvici skupnega seštevka svoboščin *Freedomhouse* dosega zgolj 11 točk od skupno 100. Pri ločenih področjih dosega oceno 6,5 za področje svobode, 7 za količino političnih pravic in 6 za obseg državljskih svoboščin, pri čemer številka 1 na lestvici označuje najbolj svobodne države in 7 najmanj svobodne. Podatki so dostopni prek: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/china> (8. 6. 2019). Za primerjavo, Slovenija dosega kar 94 točk od 100, oziroma oceno 1 za področje svobode, 1 za količino političnih pravic in 1 za obseg državljskih svoboščin. Podatki dostopni prek: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/slovenia> (8. 6. 2019). Nekje na dnu lestvice najdemo npr. Severno Korejo, ki ima pičle 3 točke oziroma oceno 7 za področje svobode, 7 za količino političnih pravic in 7 za obseg državljskih svoboščin. Podatki dostopni prek: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/north-korea> (8. 6. 2019).

23 Helen Toner, »Misconceptions about China and Artificial Intelligence«, *Rationally Speaking*, 15. april 2019. Dostopno prek: <http://rationallyspeakingpodcast.org/show/rs-231-helen-toner-on-misconceptions-about-china-and-artific.html> (25. 4. 2019). Jeremy Daum, »Beyond Black Mirror - China's Social Credit System«, *re:publica*, 5. junij 2019. Dostopno prek: <https://19.re-publica.com/en/session/beyond-black-mirror-chinas-social-credit-system> (9. 6. 2019).

24 Toner, »Misconceptions about China«.

25 Prav tam; Daum, »Beyond Black Mirror«, izpostavlja celo, da v glavnem dokumentu vlade iz leta 2014 ni omemb dodeljevanja točk, ocen ali podobnega razvrščanja aktivnosti državljanov in državljanek.

26 Toner, »Misconceptions about China«.

27 Prav tam.

28 Prav tam; Daum, »Beyond Black Mirror«.

29 Prav tam.

30 Prav tam.

Toner, Daum in Kostka smiselno opozarjajo na neresnice in javnost informirajo o dejanskem obsegu oziroma stanju sistema javnega sloveša. Toda na mestu je tudi njihov zaznamek, da ne smemo izključiti možnosti, da čeprav gre trenutno za razmeroma pozitivne dejavnosti, to ne pomeni, da bodo takšne ostale tudi v prihodnosti. V rokah kitajske elite so bile tehnološke novosti v zgodovini že večkrat uporabljene za nedemokratske namene.

Če se recimo zdi za naše, evropske standarde povsem nesprejemljivo, da bi nam z bolj ali manj represivnimi ukrepi preprečili uveljavljanje pravice do svobodnega govora ali pravice do zbiranja in združevanja, je slednje na Kitajskem stalnica. Čeprav vedno znova prihaja do protestov in stavk, ti ne uživajo vidne množične podpore na družbenih omrežjih ali v medijih. Klasični mediji so vsi pod nadzorom vlade, so bolj ali manj propagandni stroji, družbena omrežja pa so izjemno cenzurirana; po letu 2017 se je cenzura še dodatno zaostrila.³¹

Na Kitajskem so na udaru tudi etnične in verske manjšine; njihove pravice so kršene na dnevni ravni. Vlada izvaja največ represivnih ukrepov nad verskimi manjšinami, ki so v preteklosti že izkazale željo po odcepitvi, ustanovitvi lastne države. Na Tibetu so to skušali storiti tibetanski budisti, v Xinjangu muslimanski Ujguri. Čeprav naj sistem javnega sloveša uradno ne bi posegal v pravice manjšin, se v nekaterih poročilih pojavljajo informacije, da Ujguri takoj ob vključitvi v pilotni projekt prejmejo odbitek točk zgolj zato, ker so Ujguri.³² V tem trenutku sicer ne morem oceniti, kako resnične so te informacije (ali res prejmejo odbitek in ali vsi pilotni projekti, komercialni in vladni, diskriminirajo vse Ujgure). Lahko pa dodam, da čeprav je povsem možno, da se to dejansko dogaja, sistem javnega sloveša v svojem jedru ni sredstvo za obračunavanje z manjšinami. Sodeč po dosedanjem ravnanju z Ujguri, pri čemer imam v mislih najrazličnejše prepovedi izvajanja verskih običajev, prepovedi nošenja verskih simbolov in zapiranje Ujgurov v prevzgojna taborišča, ima vlada na voljo precej bolj učinkovite mehanizme in načine za zatiranje neposlušnih, upornih manjšin.

Trenutno lahko sistemu javnega sloveša očitamo predvsem, da bo še povečal prepad med revnimi in bogatimi. Komercialni projekti so že v svoji pilotni fazi zastavljeni tako, da vsebujejo značilnosti, zaradi katerih bi

lahko prispevali k nastanku novega statusnega simbola. To se kaže predvsem v možnostih, ki so bolj dostopne premožnejšim. Primer, ki ga omogočajo pilotni projekti, je denimo povečanje števila točk zaradi tega, ker je nekdo doniral določeno vsoto denarja.³³

V določenem kontekstu je mogoče točke uporabiti tudi kot podatek, s katerim se pritegne pozornost drugih ljudi. Nekatere spletne strani, namenjene spoznavanju novih ljudi in zmenkom, so recimo določile, da je na posameznikovem profilu objavljena tudi njegova višina točk. Čeprav se lahko v tem primeru ljudje bolj ali manj svobodno odločajo, ali bodo upoštevali točke, ne sledi nujno, da bodo ljudje z nižjim številom točk podobno zaželeni kot tisti z višjim. Skratka, točke so za nekatere postale tudi kriterij za druženje, izbiro partnerja itd.³⁴

Novi sistem še dodatno loči revne od bogatih, ker ne upošteva družbenih okoliščin, ki pogosto vplivajo na revne, da storijo dejanje, ki ni družbeno odobravano (od neplačevanja računov do kraje ipd.). Sistem ne upošteva možnosti, da se revni odločijo za tovrstna dejanja, ker nimajo drugih možnosti. Mnogi izmed njih zaradi specifičnih življenjskih okoliščin in strukturnih razmer živijo življenja na način, zaradi katerega so bolj nagnjeni k deviantnosti in kršenju obstoječih zakonov ter se zaradi tega pogostejše znajdejo na črnih seznamih. Gre za posameznice in posameznike, ki težje dosežejo, da bo njihovo ime (hitro, če sploh) izbrisano s črne liste posameznih agencij, saj pogosto nimajo sredstev, s katerimi bi lahko poplačali izdano kazen.

Sklep

Sistem javnega sloveša je pri nas pridobil ugled orwelloske inovacije, pripisali so mu skoraj vse grehe kitajskega nespoštovanja človekovih pravic. V že tako neliberalne razmere naj bi vnesel beleženje skoraj vseh človeških aktivnosti, skoraj popoln nadzor nad slehernim prebivalcem in prebivalko. Gre za mit, a takšna pripoved kitajski vladi prinaša določene ugodnosti, zato se je niti ne trudi ovreči. Prvič, zaradi njega so kitajske prebivalke in prebivalci bolj prestrašeni, kot bi bili sicer. Če mislijo, da jih (še) bolj nadzirajo, bodo temu primerno prilagodili svoje vedenje, da bi se izognili neprijetnim posledicam. Drugič, pripoved uporabljajo kot (uspešno) marketinško strategijo za prodajo svojih izdelkov v državi v razvoju.

31 Margaret E. Roberts, *Censored. Distraction and Diversion Inside China's Great Firewall* (Princeton: Princeton University Press, 2018).

32 Ryan Grenoble, »Who Are the Uighurs? China is Detaining This Muslim Minority By the Million«, *Huffpost*, 29. avgust 2018. Dostopno prek: https://www.huffpost.com/entry/who-are-uighurs-china-muslim-detention-millions_5b7195cee4b0ae32af9a085a (9. 6. 2019).

33 Kocbek, »Od leta 2020«.

34 Prav tam.

S svojim domnevnim modelom popolnega nadzora pritegnejo pozornost drugih avtokratskih voditeljev, ki si želijo ekonomskega, ne pa tudi demokratičnega razvoja. Članke zahodnih medijev torej reciklirajo z namenom vstopa na nove trge.³⁵

Dejansko je sistem trenutno razvit do te mere, da država prek njega združuje že obstoječe informacije in jih prikazuje na bolj ekspliciten način. Z ustvarjanjem črnih list skuša incentivizirati državljanke in državljane, še bolj pa podjetja, da bi bolj upoštevali obstoječe zakone in ustvarili okolje, v katerem določeni zakoni (npr. tisti, ki varujejo potrošnikove pravice) ne bi veljali predvsem na papirju.

Čeprav ne gre za situacijo, v kateri bi bila nova ureditev s strani (prostovoljno in neprostovoljno) sodelujočih prepoznana kot dodaten način nadzora, gre za projekt, ki se izvaja v državi, v kateri je povsem mogoče, da bo dobil čisto drugačne razsežnosti, kot bi jih imel, če bi se izvajal npr. v kakšni demokratični evropski državi. Njegov razvoj bo gotovo še naprej vznemirjal novinarje in zahodno javnost, prav tako bo najverjetneje postal predmet mnogih znanstvenih in strokovnih razprav.

Marika Grubar

35 Daum, »Beyond Black Mirror«.

KROŽNO GOSPODARSTVO V MILJEJU EKOLOŠKE MODERNIZACIJE

Uvod

Ekološka modernizacija je le eden od okoljskih diskurzov, ki se ukvarja z vprašanjem ekonomije in demokracije, in sicer s prestrukturiranjem kapitalistične politične ekonomije, da jo je mogoče zagovarjati tudi ekološko.¹ Ključno je, da je s tem prestrukturiranjem in tranzicijo mogoče zaslužiti; poudarek je na uvajanju zelene proizvodne tehnologije, na bolj učinkoviti izrabi surovin in energije. Zdi se, da koncept krožnega gospodarstva ta pričakovanja najbolj pokrije. Toda diskurzivna slepota omogoča, da politični agensi spregledajo politični kontekst, v katerem je krožno gospodarstvo sploh možno kot sistemskorazvojni koncept; koncept krožnega gospodarstva v kontekstu celovitega udejanjanja ekološke modernizacije z deliberativno demokracijo namreč pomeni nekaj drugega, kot če se koncept uvaja v kontekstu ekonomskega racionalizma s poudarkom na »nevidni roki in šibki državi«; v prvem primeru je krožno gospodarstvo razvojni koncept produkcije blaga in storitev aktualne javne oblasti, v drugem pa predvsem razvojni koncept podjetja in njegovega menedžmenta.

Politični ustroj in družbeno-politični agensi

Največje dosežke okoljske politike med razvitimi državami so od 70. let naprej izkazovale, in sicer glede na različne kazalnike uspeha okoljske politike, naslednje države: Finska, Japonska, Nemčija, Nizozemska, Norveška, Švedska in Švica. Med temi državami ne najdemo ZDA, ki so začele z inovacijami na tem področju v 70. letih, v 80. letih pa so zaostale in obtičale v pat položaju med podporniki in nasprotniki zakonodaje in regulacije. Podobno usodo so doživele tudi druge razvite države angleškega govornega območja – Velika Britanija, ZDA, Kanada, Avstralija in Nova Zelandija.

Čeprav se teh sedem držav razlikuje tako glede na okoljskopolitične prioritete, okoljske strategije, načrte in metodologije kot tudi glede na različne področne okoljske

ukrepe in politične akterje, ki so sodelovali pri tem, jim je skupno to, da so po empirično merjenem okoljskem indeksu na prvih mestih na lestvici okoljske učinkovitosti. Številke ne povedo tistega, kar je pri tem ključno: teh sedem držav je sprejelo idejo, da je treba prekiniti povezavo med ekonomsko rastjo in vedno večjo okoljsko obremenitvijo, ter jo vgradilo v razvojno politiko na ravni države. Prenos te ideje v razvojno politiko je rezultat dolgoletnih komunikacijskih in odločevalskih procesov v konsenzualni demokraciji.

Oblikovanje in uveljavljanje ekološke modernizacije v teh okoljsko najbolj učinkovitih državah je potekalo v vzpostavljenem političnoekonomskem sistemu, za katerega so značilni bolj ali manj izdelani korporativni sistemi in v katerem prevladujejo konsenzualni odnosi med ključnimi akterji. Na ta način se vseh sedem držav izogne konfliktnim politikam in nebrzdani kapitalistični konkurenci.² Stopnja korporativizma v teh državah je različna – in to je tisto, kar določa uspešnost pri uveljavljanju okoljske politike ne glede na to, kateri agensi so vključeni v ta sistem. Na Japonskem se npr. uveljavlja »korporativizem brez delavcev«, ker pri oblikovanju politik sodelujejo le vladni uradniki in vodilni v podjetjih; v drugih državah se v odločanje vključujejo tudi zelene stranke, nevladne organizacije, gibanja ipd. Glede na to, kako na široko so odprta vrata različnim akterjem, da lahko sodelujejo pri oblikovanju politik, ločujemo različne stopnje demokratične odprtosti komunikacijskega in odločevalskega sistema. Pri tem ni ključno to, da je struktura okoljskih agensov takšna, da je zelena misel prisotna v politični sferi, da so prisotna okoljska gibanja³, okoljske nevladne organizacije ali zelene stranke⁴ kot institucionalni nosilci okoljskih idej. Kljub omenjenim razlikam je ključen politični ustroj, ki predstavlja političnosistemske pogoje, v katerih je sploh mogoče sprejemati različne ukrepe za nadzor nad onesnaženostjo, in pomeni veliko prednost pred ureditvami držav, ki so zaradi odsotnosti konsenzualne demokracije v sebi bolj konfliktno.

Konsenzualne demokracije so za spoprijem z okoljskimi vprašanji sposobne sprejeti inovativne in napredne postopke in ukrepe ter vzpostaviti ustrezne

1 Peter Christoff, »Ecological Modernisation, Ecological Modernities«, *Environmental Politics*, št. 5 (1996): 476–500; John S. Dryzek, *Politika Zemlje. Okoljski diskurzi* (Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti, 2018).

2 Tovrstne spremembe torej niso bile mogoče tako, da se je spodbudo za dobre okoljske rezultate prepustilo domnevno »nevidni roki« trga, čemur so v glavnem sledile razvite države angleškega govornega območja, pač pa je bila potrebna zavestna in usmerjena čim bolj široka kolektivna politična akcija s podporo javnosti, zmernih okoljskih aktivistov in naprednega gospodarstva, ki je bila sistemsko urejena in vodena, vlada pa je imela pri njenem oblikovanju in izvajanju odločilno vlogo.

3 V oblikovanje politik so posredno vključena tudi okoljska gibanja, čeprav v teh državah niso nič močnejša kot v primerljivih drugih državah, razen na Norveškem, kjer je v resnici gibanje zelo skromno v primerjavi s podobnimi državami.

4 Tako je imela v razvoju nemške politike ključno vlogo stranka Zeleni; med drugim ker je strah pred izgubo volilnih glasov druge stranke prisilil k sprejemu zelenih stališč. V preostalih šestih državah nimajo tako močne zelene stranke; zeleni so sodelovali v državni vladi na Finskem, v švedskem parlamentu so leta 2010 postali tretja največja stranka, Japonska in Norveška pa sploh nimata pomembne zelene stranke.

nove institucije⁵, medtem ko se druge izčrpavajo v argumentativnih konfliktih med političnimi agenci.⁶

Za razumevanje »okoljske uspešnosti« omenjenih držav je ključna ugotovitev, da sta odločujoči političnosistemska korporativna ureditev in vključitev ključnih družbeno-političnih agensov, ki sprejemajo idejo o možni ekonomski rasti in okoljski razbremenitvi, v procese odločanja na ravni države.

Ekološka modernizacija kot mentalni okvir

V teh državah se je oblikovalo skupno prepričanje, da je liberalni kapitalizem tipa *laissez faire* okoljsko destruktiven. Zato so se začela prizadevanja za ekološko prestrukturiranje kapitalizma oz. kapitalistične politične ekonomije, toda ne v povsem drugačen političnoekonomski sistem; preoblikovati ga je treba tako, da bodo okoljski kriteriji ustrezno vgrajeni vanj, vendar na način, da okoljsko modificirani sistem ne bi spremenil tudi osnovnega strukturnega razmerja kapitalistične družbe, kar sicer terjajo nekateri zagovorniki radikalnejših okoljskih diskurzov.⁷

Ekološka modernizacija je zgrajena na prepričanju, ki ga z implementacijo tudi utrjuje, da rast nacionalnega dohodka na osebo ni več vezan na sočasno rast okoljskih obremenitev, pač pa je mogoče, da bo dohodek na osebo še naprej rastel, ne da bi se dodatno obremenjevalo okolje.⁸ S tako ekološko rastjo naj ne bi bilo mogoče trčiti ob ekološke omejitve, kar prežene najhujše strahove okoljskih aktivistov, ki izhajajo iz diskurza omejitve rasti.

V ekološko modernizacijo je bilo treba vgraditi tudi idejo o možnosti dolgoročnega zaslužka; to je bil ključ, da se pritegne gospodarstvo. Vendar je bila ta možnost spodbuda le za tisti del gospodarstva, ki je dovolj okoljsko daljnoviden in ni zainteresiran le za takojšen dobiček; samo ta del gospodarstva je lahko sprejel ekološko modernizacijo tudi kot svoj koncept razvoja in ji zato javno ne nasprotuje.⁹

Poleg teh ekološka modernizacija vključuje še naslednje ideje: da je treba okoljske probleme sistematično reševati danes, sicer bo jutri razreševanje dražje tako za gospodarstvo kot za vlado, sploh pa je ceneje in bolje, da ne dopustimo, da do problema sploh pride; da manj onesnaževanja pomeni učinkovitejšo proizvodnjo in da je onesnaženost znak razsipnosti; da je neonesnaženo okolje bolj estetsko in zdravo, za kar bi bili morda ljudje pripravljeni celo plačati; da je prav tako mogoče zaslužiti s prodajo zelenih dobrin in storitev, upoštevajoč potrošniška pričakovanja, da lahko dobijo proizvode iz proizvodnje, ki ni ekološko škodljiva, in v embalaži, ki ni pretirano razkošna in je brez umetnih in strupenih sestavin; in da je mogoče zaslužiti in tudi ustvariti dobiček s pripravo in prodajo preprečevanja onesnaženosti in proizvodov, ki manj onesnažujejo okolje.

Različni koncepti ekološke modernizacije

Če izhajamo s stališča, da kapitalistična (politična) ekonomija potrebuje zavest o lastnem preoblikovanju in terja dolgoročno usmerjene aktivnosti, da se bosta ekonomski razvoj in okoljska zaščita še naprej dopolnjevala, so odgovori na naslednja vprašanja obvezni: 1) kaj natančno je treba narediti znotraj kapitalistične politične ekonomije; 2) kako naj kapitalistično družbo pripeljemo v okoljsko razsvetljeno dobo; in 3) kdo vse naj pri tem sodeluje.¹⁰ V okviru ekološke modernizacije je na ta vprašanja možno odgovoriti različno radikalno.

- »Šibka« ekološka modernizacija

Ekološka modernizacija se lahko ustavi na »tehnokorporativni« ravni, na kateri se okoljska problematika obravnava s tehnološkega vidika in se za udejanjanje rešitev angažira ustrezen menedžerski kader, ki ima na razpolago podporo administracije korporativne države, ki je dovzetna za ugotovitve in nasvete okoljskih

⁵ Nizozemska je na primer leta 1989 sprejela Nacionalni načrt okoljske politike: okoljske kriterije so integrirali v delovanje vseh vladnih resorjev; načrt ni nadzoroval onesnažil na koncu procesa, pač pa je identificiral in spreminjal dejavnosti, ki povzročajo onesnaženost. Na posvetovanjih s predstavniki industrije, državljanjskimi skupinami in odgovornimi vladnimi uradniki so oblikovali načrte, ki so jih implementirali skozi dogovore med podjetji in vlado (v ta proces je vstopilo 250.000 podjetij). Načrt se je nadgrajeval, nič ni bilo več narejeno parcialno, vedno le še v kontekstu ciljev načrta kot celote. Do leta 2030 naj bi se ta tranzicija razširila na celotno ekonomijo. Tako koncipiran in sprejet načrt je nadomestil administrativno predpisana pravila in kazni.

⁶ Razvite države angleškega govornega območja – Velika Britanija, ZDA, Kanada, Avstralija in Nova Zelandija – so prav nasprotno stavile na nereguliranje s strani države. Tako so se npr. vlade v Veliki Britaniji in ZDA v 80. letih močno upirale previdnostnemu načelu. V ZDA sta Reaganova in Bushova administracija znanstveno negotovost uporabljali kot izgovor za nedejavnost v zvezi s kislim dežjem in podnebni spremembami. V Britaniji je bilo pomanjkanje znanstvene zanesljivosti dolgo običajen vladni izgovor za neaktivnost v zvezi z različnimi vrstami onesnaženosti. V tem kontekstu tudi okoljske nevladne organizacije, kot so npr. »Prijatelji Zemlje«, v ZDA in Britaniji niso mogle biti kaj drugega kot aktivistična skupina; ker niso vključene – tako kot na Norveškem – v procese političnega odločanja, so poskušale vplivati na vlado od zunaj.

⁷ Claus Offe, *Družbena moč in politična oblast* (Ljubljana: DE, 1985).

⁸ Povedano v jeziku vrednot to pomeni, da se z ekološko modernizacijo ekonomske vrednote »pomirijo« z okoljskimi, da si ne stojijo več nasproti, pač pa da okoljske vrednote podpirajo ekonomske. To omogoča, da se lahko (zmerni) okoljski aktivisti vključijo v jedro oblikovanja javnih politik, njihovo vključenost pa na sistemski ravni najbolj omogočajo prav korporativni politični sistemi.

⁹ K načrtovanja ukrepov in njihovega uveljavljanja je smiselno povabiti tudi »napredno« gospodarstvo. V zstopom tega dela gospodarstva se okrepi mreža tistih akterjev, ki se zoperstavljajo trdoglavim kratkoročnim ekonomskim interesom in ki se zavedajo, da je za ohranitev okolja ni treba spremeniti le načinov ravnanj posameznikov in njihovega načina življenja, temveč tudi obstoječi politični in ekonomski sistem ter dosedanje načine ravnanja, tudi gospodarstva.

¹⁰ Maarten A. Hajer, *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

znanstvenikov in inženirjev. V tem primeru govorimo o »šibki« ekološki modernizaciji, za katero so značilni omejitve na tehnološke rešitve za okoljske probleme, tehnokratsko-korporativni slog oblikovanja politik (odločajo znanstvene, ekonomske in politične elite) znotraj obstoječe institucionalne mreže in omejitve analiz na privilegirane razvite države z namenom krepitev njihove ekonomske prednosti pred revnejšimi državami s siromašnejšimi ekonomskimi in okoljskimi razmerami. Na tej ravni se je ustavilo udejanjanje krožnega gospodarstva tudi v Sloveniji.

- »Močna« ekološka modernizacija

Višja raven ekološke modernizacije, ki jo lahko vlada vzame za svoj osnovni koncept razvoja, je »močna« ekološka modernizacija, za katero je značilno, da se ukvarja s spremembami institucionalne strukture družbenega in ekonomskega sistema še posebej z namenom, da bi se lahko sistemi bolj kompetentno odzivali na ekološko zaskrbljenost, da bi bili bolj odprti in demokratični pri oblikovanju odločitev (možnosti za državljansko participacijo in deliberacijo, torej za avtentično in kompetentno komunikacijo o okoljskih vprašanjih) ter da bi se bili sposobni ukvarjati z mednarodnimi razsežnostmi okolja in razvoja. Za ta pristop niso potrebne le zaveze industrije ali (dela) javne oblasti, pač pa celotne družbe, ki se mora opredeliti do predvidevanj, spoprijemati s problemi pri izvoru, si prizadevati za celovitost, višje vrednotiti naravo, ki ima svoje meje, in upoštevati previdnostno načelo; skratka, vzpostaviti je treba politično zavezo ključnih družbeno-političnih akterjev, ki bo utemeljena na analizi ekonomskih in okoljskih procesov, torej na analizi, ki bo dolgoročna, prosvetljena ter celovita in ne osredotočena na posamezne okoljske probleme in zlorabe ter njihovo reševanje. Ta tip ekološke modernizacije je mogoče uveljavljati le v partnerstvih med vlado, gospodarstvom in nevladnimi organizacijami; ta partnerstva se po potrebi lahko čezmejno razširijo z vključevanjem regionalnih ali celo globalnih mrež, da bi prihajalo do izmenjave informacij o dobrih praksah ali da bi se sprejele zaveze o nadzoru nad emisijami in uvajanju tehnologij.

Uvajanje in prakticiranje močne ekološke modernizacije terja močno državo, hkrati pa omogoča bolj participativno in decentralizirano odločanje, pri čemer ima vlada vlogo tistega akterja, ki postavlja politične pogoje in standarde

ter priskrbi spodbude za vse vključene akterje, tudi za industrijo. Torej je intervencionistična po svoji naravi. Ključni agensi so torej vlada, podjetja, reformistični okoljski aktivisti in znanstveniki. Njihovi motivi so vezani na skupno dobro ali javni interes v smeri zagotavljanja ekonomske učinkovitosti in ohranitve okolja. Njihovo delovanje mora biti zavezano načelom in njihovemu aktivnemu uveljavljanju, saj če se ključni agensi temu upirajo, do ekološke modernizacije družbe ne more priti.

V okviru močne ekološke modernizacije se agensi angažirajo tudi na področju spreminjanja in razvoja političnega sistema. Ker je njihova skupna naloga ekološko prestrukturiranje kapitalizma, se morajo lotiti tudi nalog prestrukturiranja političnega in ekonomskega življenja, ki se začne že z vzpostavitvijo sodelovanja pri premišljanju vprašanja ekonomske (re)organizacije, torej pri vprašanju, ki je bilo tradicionalno izven kolektivnega političnega nadzora, praviloma prepuščeno ekonomskim akterjem oz. inženirjem in računovodjem, ki so se ukvarjali le s strojno prenovno industrije.

- »Refleksivna« ekološka modernizacija

Ta koncept ekološke modernizacije lahko nadgradimo še v eni smeri. Krepitev zavesti, da ekspertom in vladam ne gre več zaupati, da vedo, kaj je dobro za vse nas, in da na ekonomsko rast ne moremo več gledati kot na *a priori* dobro stvar, ne da bi premišljali tudi vsebin, ter da ekonomskih zadev in organizacije ekonomskega sistema ne moremo več puščati odločitvam agensov, ki so zunaj javnega in demokratičnega nadzora – vse to na široko odpira vrata »refleksivni« ekološki modernizaciji.¹¹ Ta navrže vrsto skrbi glede kvalitete sprememb in glede poti, po kateri naj bi se odpravili; v mislih ima politični in ekonomski razvoj, ki pa ga je treba ves čas opazovati in preverjati. Prehod v okoljsko bolj občutljiv ekonomski sistem lahko vodijo le vlada, korporativni kapitalizem in znanstveni establishment, ki so izgubili legitimnost, saj o teh treh dominantnih institucijah industrijske družbe javnost upravičeno dvomi zaradi njihove vpetosti v proizvodnjo rizikov; politološko rečeno, so te institucije izgubile legitimnost in niso pripoznane kot edine sposobne nosilke prehoda.¹² Za premostitev legitimacijskega problema so se pojavile ideje o povsem novem naboru med seboj povezanih demokratičnih institucij, v katerem eksperti izgubijo svoje privilegije, od znanosti pa se pričakuje, da se bo prenovila, in sicer tako,

11 Ulrich Beck, *Družba tveganja. Na poti v neko drugo moderno* (Ljubljana: Krtina, 2001).

12 Andrej, A. Lukšič, »Rizična tehnologija kot izziv za premislek o odločevalnih formah«, *TIP*, št. 3 (2001): 412–422.

da bodo raziskave v temelju upoštevale vprašanja javnosti in bodo naslovljene nanjo ter bodo tako državljane opolnomočile, da bodo sami sposobni oblikovati sodbe o tehničnih rešitvah. V institucijah refleksivne moderne, ki naj bi bile v osnovi mreže in naj bi segale prek tradicionalnih meja države, ekonomije in družbe, se bi konstituirala avtoriteta za sprejemanje pomembnih odločitev za ekološko prestrukturiranje kapitalizma. Gre za zavesten kolektivni nadzor dogajanja v politični ekonomiji, ki je uokvirjen s spoznanjem, da država ohrani konkurenčno moč v nastajajočem ekonomskem redu le, če je z ohranitvijo okolja mogoče služiti denar.

Močna oz. refleksivna ekološka modernizacija je edina, ki nudi ustrezno strategijo za preobrazbo industrijske družbe v radikalno drugačno alternativo kapitalistične družbe, ki jo je z ekološkega vidika lažje zagovarjati. Ta strategija predvideva tudi potreben konsenzualen in intervencionističen slog oblikovanja politik, ki je vezan na korporativizem. Realna težava pa je ta, da je ob razmahu liberalnih tržnih doktrin ta slog za večino vlad anatema, tudi za slovensko, kolikor bo še vztrajala na njih kot na konceptualnem okviru pri oblikovanju posameznih javnih politik.

Ekološka demokracija: okoljska deliberativna demokracija

Demokratsko urejanje odprtih okoljskih težav ni samoumevno. Okoljska avtoritarnost ima danes sicer manj privrženec kot v 70. letih, toda k njeni ponovni oživitvi prispeva Kitajska, ki se na nekaterih okoljskih frontah odziva z odločno akcijo javne oblasti.¹³ Za demokratsko reševanje so potrebni jasna politična misel, politična odločitev ključnih akterjev ter njihov zavesten napor in volja.

Okoljsko prenovljena demokratska politika, ekološka demokracija, stavi na komunikacijski vidik demokracije, ki se v teoriji in praksi razvija pod pojmom deliberativna demokracija. Ta temelji na ideji, da je legitimno vladovanje tisto, ki daje pravice, priložnosti in možnosti tistim, ki so podvrženi kolektivnim odločitvam, da sodelujejo v predhodnih deliberacijah (poglobljenih razmislekih) o teh odločitvah. Skozi dialog, ki je tako informativen kot kompetenten in spoštljiv, se presoja in preiščuje preference o načinu povezovanja posameznih zahtev v bolj splošna vprašanja (ne glede na razlike v konceptualnem okviru), komunikacija sama pa ne sme biti prisilna ali kako drugače utemeljena na moči in invalidiranju drugih.

Pri obravnavi okoljskih vprašanj ima deliberativna demokracija vrsto prednosti: 1) je dober način za usklajevanje različnih perspektiv ekspertov (ekologov in ekonomistov), predstavnikov organizirane civilne družbe (zastopajo različne vrednote, od okoljske pravičnosti, biotske raznovrstnosti do blaginje skupnosti) in lokalnih prebivalcev, ki imajo lokalno znanje; 2) je dober okvir za refleksijo različnih diskurzov, ki v razpravo, ker interpretirajo različne vidike družbeno-ekoloških sistemov, prispevajo različne ključne informacije, potrebne za dobro skupno odločitev; 3) je prostor za argumentiranje, kjer argumenti, utemeljeni na javnem dobrem ali na skupnih interesih, izzvenijo bolj prepričljivi kot tisti, ki temeljijo na sebičnosti (moči in denarju je treba kljubovati in njune strategije razgaljati), in je prostor za vrednotenje, kjer se sebičnim interesom v skupnosti (ali zunaj nje) postavljajo nasproti interesi skupnosti kot celote, npr. integriteta ekološke osnove, od katere je družba odvisna; 4) je mesto za razmišljanje o interesih tistih, ki ne morejo biti ali niso fizično prisotni na deliberativnih forumih; gre za prihodnje generacije in nečloveško naravo; 5) je okvir za porajanje kreativnih, na videz nerešljivih okoljskih konfliktov, pri čemer je treba glavne skrbi sprtih strani uzreti na drugačen način; to je ključ do rešitve spora med okoljskimi aktivisti in pristaši razvoja; 6) je mesto za interpretacijo splošnega načela (podnebna pravičnost, trajnostnost ipd.), ko se uveljavlja v posameznem primeru; 7) je prostor samorefleksije in samokritičnosti, kjer se lahko identificirajo lastne hibe vključenih v deliberacijo, ki jih ti tudi po potrebi popravijo.

Za okoljsko deliberativno demokracijo sta bistvena avtentična komunikacija in premagovanje ovir, ki pačijo takšno komunikacijo. Prva takšna ovira je komunikacija z nečloveškim svetom; nečloveški svet seveda nima lastnih preferenc in ni sposoben »glasovati«, lahko pa komunicira. Zato je treba procese človeškega odločanja strukturirati tako, da bi lahko prisluhnili njegovemu komuniciranju. Druga ovira je obstoječa vladna jurisdikcija, ki jo ekološki problemi in vprašanja presegajo. V teh primerih je pač treba demokratske postopke zasnovati bolj ustrezno, in sicer glede na obseg in domet posameznih vprašanj; če se pri tem naleti na odpor, je treba takšne forume zasnovati kot opozicijske demokratske forme.

V teh okvirih vzpostavljena ekološka demokracija je seveda zelo drugačna od demokratskih institucij, ki jih je za svoje potrebe vzpostavila industrijska družba in

ki še vedno obvladujejo današnji svet. Dogaja pa se, da občasne krize okoljska vprašanja porinejo na vrh političnih prioritet – in tako se z demokratizacijo in ozelenjevanjem dominantnih institucij ekološka demokracija vendarle počasi uveljavlja.

Težave, ki se pojavljajo pri vzpostavljanju ekološke demokracije, izvirajo tudi iz same narave ekološke modernizacije, ki stavi na ključne ekonomske prioritete vlad. Te prioritete se izvajajo z določeno politično konfiguracijo, s konsenzualno korporativno državo, ob soočenju z živahno zeleno javno sfero. Vključitev zelenih in okoljskih aktivistov v korporativistično vlado ima vsaj dva učinka: pride do samoomejevanja pri nekdanjih aktivistih, ko vstopijo v vlado, in do izsušenosti javne sfere (primer Norveške, ki nima nobenih družbenih gibanj ali opozicijske javne sfere, ki bi potiskali državo naprej).

Težave pri ekološki demokraciji se ne pojavljajo le na nacionalni ravni, pač pa se odpira vrsta problemov tudi na nadnacionalni oz. globalni ravni.¹⁴ Veliko pomembnih ekoloških problemov sega čez državne meje. Obstoječe globalno okoljsko vladovanje ima pičle učinke, če pogledamo le težave s podnebnimi spremembami. Čeprav se globalna raven upira kakršni koli ekološki demokraciji, njenih temeljnih idej ni nič manj mogoče udejanjati tudi na nadnacionalni in globalni ravni.

Zaključna misel

Koncept krožnega gospodarstva je nastal znotraj miselnega horizonta ekološke modernizacije in vključuje vsa njena bistvena sporočila. V njem se skriva potencial, s katerim se lahko odpira nov horizont okoljsko bolj sprejemljivega razvoja gospodarstva, hkrati pa spodbuja spremembe, ki gredo v smeri povezovanja različnih akterjev pri oblikovanju in izvajanju politik in ukrepov. Nenazadnje krepi zavest o potrebnosti korporativnega sodelovanja pri reševanju večplastne okoljske problematike znotraj korporativno urejene države, nadgrajene z deliberativno demokracijo in ob obstoju živahne javne sfere. Če se koncept krožnega gospodarstva v praksi ne bo uveljavljal znotraj miljeja refleksivne ekološke modernizacije kot razvojne vladne strategije in vzpostavljene ekološke demokracije, torej le v okvirih posameznih industrij ali lokalnih okolij, bo ostal – tako kot v nerazvitih ali ne popolnoma razvitih državah – le na ravni »inovacijskega žepa«. Povedano z drugimi besedami, koncept krožnega gospodarstva potrebuje

sistemske vzpostavljene konsenzualni kontekst, dograjen z deliberativno demokracijo, da bi polno zaživel.

Andrej A. Lukšič

¹⁴ John S Dryzek, »Global democracy and Earth System Governance«, *Ecological Economics*, št. 70 (2011): 1865–1874.

VOLK V OVČJI PREOBLEKI: EKOLOŠKA MODERNIZACIJA IN TRAJNOSTNI RAZVOJ

Ekološka modernizacija in trajnostni razvoj sta razvojna diskurza, ki oblikujeta naše dožemanje narave, tehnologije, demokracije in delovanja. Prispevek se osredotoča na oba diskurza, ju primerja in pokaže njune omejitve.

Okoljski diskurzi

Izhodišče razumevanje diskurzov trajnostnega razvoja in ekološke modernizacije je delo *Politika Zemlje: okoljski diskurzi*, v katerem John S. Dryzek s pomočjo kvalitativne metodologije, primerov iz „realpolitike“ in pristajanjem na kritični realizem pokaže na obstoj devetih okoljskih diskurzov, v katere so vpeti in v katerih delujejo različni akterji na različnih ravneh.¹ Po Dryzku so elementi diskurza, ki skupaj tvorijo zgodbo, naslednji: osnovne entitete, katerih eksistenca je prepoznana ali konstruirana; domneve o naravnih odnosih; agensi in njihovi motivi ter ključne metafore in druga retorična orodja.

Dryzek okoljske diskurze in njihov razvoj postavi v kontekst industrijske družbe, saj so se takrat tudi razvili. Ob tem moramo imeti v mislih, da se »okoljski diskurzi s časom razvijajo, kristalizirajo, cepijo in razkrajajo.«² Za klasifikacijo diskurzov uporablja dve osi. Prva os kategorizacije pokaže način umika, saj okoljski diskurz ne more preprosto jemati izrazov industrializma kot danih.³ To lahko stori na reformističen ali radikalen način. »Druga os pa upošteva dejstvo, da se je od industrializma mogoče odmakniti bodisi prozaično, bodisi domiselno.«⁴

	Reformizem	Radikalizem
Prozaičnost	Razreševanje problemov	Omejitve in preživetje
Imaginativnost	Trajnostnost	Zeleni radikalizem

Preglednica 1: Klasificiranje okoljskih diskurzov.⁵

Prispevek se ne bo ukvarjal s pregledom celotne tabele

in vseh diskurzov, ampak se bo osredotočil na presek med reformizmom in imaginativnostjo – trajnostnost. Takšen pristop želi redefinirati šahovnico in v okoljskih problemih vidi priložnosti namesto težav. Okoljskih skrbi ne postavlja v opozicijo z ekonomskimi, temveč jih vidi v potencialni harmoniji. Čeprav ta pristop »postavlja okolje v srčiko družbe ter njenih kulturnih, moralnih in ekonomskih sistemov je stopnja iskane spremembe lahko majhna in reformistična ali visoka in radikalna.«⁶

Trajnostni razvoj

Trajnostni razvoj je „vozliščni diskurz“, okoli katerega se grozdijo vsi ostali okoljski diskurzi. Njegovo najpogostejše navedeno definicijo je pripravila t. t. Brundtlandina komisija: »Človeštvo je sposobno ustvariti trajnostni razvoj – zagotoviti zadovoljevanje sedanjih potreb, ne da bi ogrozilo sposobnosti prihodnjih generacij, da zadovoljujejo svoje potrebe.«⁷ Če želimo iskati izvor diskurza trajnostnega razvoja, ga lahko najdemo v začetku sedemdesetih let v radikalnem diskurzu o tretjem svetu. Koncept ima globljo zgodovino v menedžmentu obnovljivih virov.⁸ Trajnostni razvoj ima množico definicij, saj se okoli tega diskurza bije tudi politična bitka o pomenu – podobno kot pri pojmu demokracija. Postal je tudi pojem, ki ga vsakdo dojema in interpretira skladno s svojim znanjem, domišljijo in interesi. V svoji mnogoterosti in interpretacijah se pojavlja tako v medijsko spodbujenih razpravah kakor tudi v strokovnih krogih.⁹ »Po letu 1987 se je diskurz trajnostnega razvoja okrepil na mednarodni ravni. Vrhunec je bila konferenca Združenih narodov o okolju in razvoju (UNCED) v Riu de Janeiru leta 1992.«¹⁰ Na zgodovinskem odru se je »pojaval v trenutku, ko je bilo treba zagotoviti nadaljnje možnosti ekonomskega in družbenega razvoja ob sočasnem upoštevanju okoljskih dimenzij, toda tako, da bodo ostala proizvodna razmerja nedotaknjena.«¹¹

37

¹ John Dryzek, *Politika Zemlje: okoljski diskurzi* (Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti, 2018). Za fokusirane študije primerov in posameznih diskurzov glej: Buttner, A. Woodland Polyphony, 1992; Hajer, M. The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process, 1995; Litfin, K. Ozone discourses: Science and politics in global environmental cooperation, 1994; Tuler, S. in Webler, T. Participants' descriptions of a good participatory process: A case study on forest policy in New York and New England. Paper presented at the International Symposium on Society and Resource Management, Columbia, Missouri, 28-31 May, 1998. Za več o kritičnem realizmu glej: Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier. Critical realism: Essential readings, 2015.

² Dryzek, »Politika Zemlje«, 31.

³ Prozaičen -čna -o prid. (á) knjiž. vsakdanji, navaden. Govori o uporabi orodij ali predstav industrijske družbe za reševanje okoljskih problematik. Manca Černivec in ostali, *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2018*. (Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2018).

⁴ Prav tam, 25.

⁵ Prav tam, 26.

⁶ Prav tam, 25.

⁷ Brundtland Commission. *Our Common Future* (Oxford: Oxford University Press, 1987), 14.

⁸ Menedžment obnovljivih virov oziroma maksimalni trajnostni donos je takšen maksimalni ulov oziroma sečnja, ki ga oziroma jo je mogoče vzdrževati neskončno dolgo.

⁹ Drago Kos. »Tri ravni trajnostnega razvoja«, *Teorija in praksa* 41, št. 1–2 (2004): 332–339. Leta 1997 je Susan Murcott zbrala 57 definicij trajnostnega razvoja; Iris Borowy. *Defining Sustainable Development for Our Common Future* (London; New York: Routledge, 2014), 3.

¹⁰ Dryzek John, *Politika Zemlje: okoljski diskurzi* (Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti, 2018), 180. UNCED (United Nations Conference on Environment and Development).

¹¹ Andrej Lukšič. »Trajnostni razvoj, znanstveni diskurzi in nova politika«, *Politološke refleksije: znanstvena produkcija Centra za kritično politologijo 2009-2010*: 424.

Preglednica 2: Prirejena lestvica trajnostnega razvoja v naprednih industrijskih družbah.¹²

	Vloga gospodarstva in narave rasti	Narava	Tehnologija	Institucije	Filozofija
„Idealni model“ trajnostnega razvoja	Pomen potreb, ne želja; spremembe v vzorcih produkcije in porabe	Promocija in zaščita biotske raznovrstnosti	Delovno intenzivna prilagojena (ang. appropriate) tehnologija ¹³	Decentralizacija političnih, legalnih, družbenih in ekonomskih institucij	Ekocentrična/ Biocentrična ↑
Močan trajnostni razvoj	Okoljsko reguliran trg; spremembe v vzorcih produkcije in porabe	Okoljsko upravljanje in zaščita	Čista tehnologija; upravljanje življenjskega cikla produkta; mešane delovno in kapitalsko intenzivne tehnologije	Delno prestrukturiranje institucij	
Šibek trajnostni razvoj	Na trg zanašajoče se okoljske politike; spremembe v vzorcih porabe	Nadomeščanje končnih virov s kapitalom; izkoriščanje obnovljivih virov	Tehnične rešitve na koncu proizvodne verige; mešane delovno in kapitalsko intenzivne tehnologije	Pravičnost je marginalna zadeva	
Princip „tekalne steze“ ¹⁴	Eksponentna rast	Izkoriščanje virov	Kapitalsko intenzivna produkcija tehnologij; naraščanje avtomatizacije	Pravičnost ni tema	Antropocentrična

38

- Idealni model trajnosti je usmerjen v strukturne spremembe v družbi, ekonomiji in političnih sistemih. Ta sprememba je osnovana na radikalni spremembi odnosa človeštva do narave – narava ima intrinzično vrednost. Rast v kvantitativnem smislu ne obstaja, saj si ta pristop predstavlja življenje človeštva znotraj končnih ekoloških omejitev planeta.
- Močan pristop do trajnostnega razvoja zagovarja, da je zaščita okolja predpogoj kvalitativnega gospodarskega razvoja. Ekonomske in javne politike v močni trajnosti morajo ščititi, ohranjati ali ustvarjati okoljske dobrine. Pristop vključuje tržne regulacije, intervencijo države in udeležbo lokalnih skupnosti.
- Šibek trajnostni razvoj združuje kapitalistično rast z okoljskimi skrbmi. Cilj takšnih politik je ohranjati gospodarsko rast, toda okoljski stroški so vzeti v premislek s pomočjo računovodskih postopkov. Takšen pristop reducira okoljske probleme na menedžerske probleme, ki se lahko rešijo v kontekstu dominantnega političnega in ekonomskega sistema.
- Najbolj šibek pristop k trajnosti je princip „tekalne steze“, ki ga poosebljajo transnacionalne industrijske korporacije in svet visokih financ.

Ekološka modernizacija

Ko govorimo o ekološki modernizaciji, vidimo, da je v nekaterih vidikih zelo podobna trajnostnemu razvoju. Hajer pravi, da je »Bruntlandino poročilo ključni dokument ekološke modernizacije«.¹⁵ Ta diskurz se je pojavil v razvitih državah – Nemčija, Japonska, Nizozemska, Norveška, Švedska, Finska, Švica –, v katerih vlada političnoekonomski sistem s konsenzualnimi odnosi med ključnimi akterji in elementi korporativizma. Zаметke idej, ki gledajo na ekološko krizo z vidika ekološke modernizacije, lahko najdemo že v poročilih „Limits to Growth“ in „Blueprint for Survival“. »Ekološka modernizacija pomeni prestrukturiranje kapitalistične politične ekonomije v okoljsko bolj zdravi smeri, a ne tako, da bi

¹² Susan Baker, *The politics of sustainable development: Theory, policy and practice within the European Union* (London; New York: Routledge, 1997), 9.

¹³ Za več o tem glej Small is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered, E. F. Schumacher, 1973.

¹⁴ Če bi ta pristop pogledali s perspektive Dryzkovih okoljskih diskurzov, bi se umeščal v prometejski diskurz. Metafora „tekalna steza“ se nanaša na nenehno rutino ekspanzije in rasti trgov, dobrin.

¹⁵ Maarten A. Hajer, *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process* (Oxford [England]; New York, Clarendon Press, 1995), 26.

bil potreben popolnoma drugačen političnoekonomski sistem.«¹⁶ Jedro ekološke modernizacije je koncept, »da se v njej skriva denar za gospodarstvo.«¹⁷ Gre za operativni diskurz trajnostnega razvoja, ki verjame, da obstoječe institucije lahko ponotranjijo skrb za okolje, in terja zavezo celotne družbe, da dolgoročno stopi na pot okoljsko razsvetljene dobe. Vloga države v tem diskurzu je postavljati standarde in spodbujati industrijo, kar pojasni, zakaj se je ekološka modernizacija pojavila in cveti v državah z intervencionističnimi politikami.¹⁸

Ekološko modernizacijo lahko razumemo in obravnavamo kot zgolj tehnično prenovo industrije ali pa kot prestrukturiranje političnega in ekonomskega življenja. Tako lahko govorimo o „šibki“ in „močni“ ekološki modernizaciji. Značilnosti obeh niso v medsebojnem nasprotovanju, saj so nekatere lastnosti „šibke“ ekološke modernizacije nujni, vendar ne zadostni pogoji za ekološki razvoj.¹⁹

Šibka ekološka modernizacija	Močna ekološka modernizacija
Ekonomistična	Ekološka
Tehnološka (ozka)	Institucionalna/sistemska (široka)
Instrumentalna	Komunikativna
Tehnokratska/neokorporatistična/zaprta	Deliberativno demokratična/odprta
Nacionalna	Mednarodna
Unitarna (hegemonska)	Raznolika

Preglednica 3: Tipa ekološke modernizacije.²⁰

Močna ekološka modernizacija je povezana s pojmom refleksivne modernizacije. O pojmu refleksivne modernizacije govori Giddens, ki jo označi kot fazo družbenega razvoja, zaznamovano z globalizacijo in koncem tradicije. V refleksivni moderni ekološka kriza in vprašanja rizikov na individualni ravni prispevajo k izkušnjam tesnobe in negotovosti, na institucionalni ravni pa predstavljajo inkorporacijo novih (ekoloških informacij) in novih institucionalnih oblik, ki transformirajo družben red.²¹ Predvsem Beckova analiza pojava rizične družbe pravi, da novi okoljski problemi začnejo porajati dvom o osrednjih institucijah moderne družbe: znanosti, pravnem sistemu, reprezentativnih političnih institucijah, tržni ekonomiji. Dvom zaznamuje tudi pojav subpolitike.²² Ta kompleksen konglomerat problemov pokaže na strukturni deficit institucij industrijske družbe. Hajerjev predlog refleksivne (močne) ekološke modernizacije gre predvsem v smeri refleksivnih institucionalnih razmerij in praks, ki bi bile orientirane v smeri skupne (ojačanje javnosti) konstrukcije družbeno-okoljskih problemov in deliberacije o smeri modernizacijskega procesa.²³

39

16 Prav tam, 25.

17 John Dryzek, *Politika Zemlje: okoljski diskurzi* (Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti, 2018), 201.

18 Maarten A. Hajer, *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process* (Oxford [England]; New York, Clarendon Press, 1995); John Dryzek, *Politika Zemlje: okoljski diskurzi* (Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti, 2018).

19 John Dryzek, *Politika Zemlje: okoljski diskurzi* (Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti, 2018); Peter Christoff. »Ecological modernisation, ecological modernities«, *Environmental Politics* 5, št. 3 (1996): 476–500.

20 Peter Christoff. »Ecological modernisation, ecological modernities«, *Environmental Politics* 5, št. 3 (1996): 302–323.

21 Arthur P. J. Mol. »Ecological modernisation and institutional reflexivity: Environmental reform in the late modern age«, *Environmental Politics* 5, št. 2 (1996).

22 Subpolitika se nanaša na strukturni premik političnih odločitev na druge, formalno nepolitične realme, kot so laboratoriji in znanstveni sveti. Moč institucij parlamentarne demokracije se je zmanjšala ravno v zadevah življenja in smrti (velike nesreče, velike okoljske degradacije, raziskovanje DNK itn.). Ulrich Beck, Anthony Giddens in Scott Lash, *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order* (Cambridge: Polity Press, 2002); Maarten A. Hajer, *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process* (Oxford [England]; New York, Clarendon Press, 1995).

23 Maarten A. Hajer, *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process* (Oxford [England]; New York, Clarendon Press, 1995).

Primerjava obeh diskurzov

Čeprav sta si diskurza trajnostnega razvoja in ekološke modernizacije v nekaterih vidikih podobna, se v drugih razlikujeta. Razvojna diskurza sta konkurenčna že glede opredelitve, kar lahko povzroča nemalo težav. Naša percepcija okoljskih problemov ali razvojnih diskurzov ima lahko različne posledice.²⁴

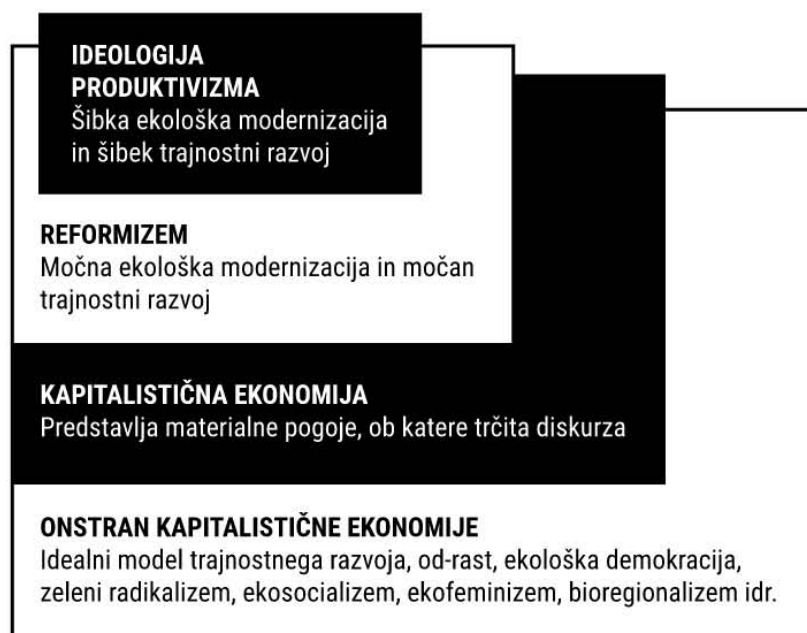
Razlike
Trajnostni razvoj poskuša nasloviti bistveno več vprašanj, o katerih ekološka modernizacija nima kaj reči: odnosi sever – jug, globalna narava okoljskih problemov, medgeneracijska vprašanja. Temu je botroval tudi kontekst, v katerem sta se pojma razvila.
Institucionalni nivo, na katerega se diskurza osredotočata: ekološka modernizacija se osredotoča na nacionalni nivo; odnos med vlado, gibanji, delavskimi organizacijami in gospodarstvom. Trajnosten razvoj se osredotoča na številne akterje na različnih ravneh; tako na nadnacionalni in državni kot na lokalni ravni.
Trajnostni razvoj naslavlja tudi vprašanja globalnih razvojnih neenakosti.
Trajnostni razvoj je do vprašanja omejitev dvoumen, medtem ko ekološka modernizacija o tem vprašanju ne opravi nobenih premislekov.
Ekološka modernizacija za razliko od trajnostnega razvoja ne vzame v obzir povečanja ekonomske in ekološke soodvisnosti med državami.
Trajnostni razvoj vsebuje kriterije, po katerih tehta okoljske probleme, medtem ko ekološka modernizacija težko reče, da je en okoljski problem bolj pomemben kot drugi; jih ne hierarhizira.

Preglednica 4: Razlike med diskurzoma.

Podobnosti
Oba diskurza vsebujeta anticipatorne strategije za reševanje okoljskih problemov, torej probleme rešujeta pri izvoru.
Oba diskurza sta diskurza zagotavljanja in pravita, da lahko ekonomska rast in zaščita okolja potekata vzporedno.
Oba diskurza velik pomen dajeta tehnologiji.
Oba diskurza poudarjata sektorski pristop, tj. integracijo okolja v vsak družbeni sektor.
Oba diskurza se navezujeta na napredek in sta antropocentrična.
Oba diskurza predvidevata ukrepe znotraj kapitalistične ekonomije in z obstoječimi institucijami.

Preglednica 5: Podobnosti med diskurzoma.

²⁴ Na to misel se v zaključku svojega dela navezuje Marteen A. Hajer in predlaga široko deliberacijo o opredelitvi okoljskih problemov. Izhodišče te pozicije izhaja iz njegove antirealistične pozicije in verjetja v moč diskurza. Na to, da diskurzov trajnostnega razvoja in ekološke modernizacije ne smemo enačiti, opozarja tudi Langhelle, saj je to kontraproduktivno predvsem za širšo agendo trajnostnega razvoja. Za lažjo primerjavo izhajam iz Langhelleve analize, ki se osredotoča na skupno točko obeh diskurzov, Bruntlandino poročilo, ki ni videno samo kot izraz ekološke modernizacije, temveč tudi kot osrednja izjava trajnostnega razvoja. Njegovo analizo dopolnjujem z delom *Politika Zemlje: okoljski diskurzi*. Oluf Langhelle. »Why ecological modernization and sustainable development should not be conflated«, *Journal of Environmental Policy and Planning* 2, št. 4 (2000): 303–322.

Slika 1: Vizualna predstavitev omejitev diskurzov.

Z razvojem tako dominantne ekonomske racionalnosti kot tudi industrijske revolucije, agrarnih reform in izboljšanih kmetijskih praks zaznamo pojav, ki ga je Garret Hardin v letu 1968 označil kot „tragedija skupnine“. „Tragedije skupnine“ kot Hardinove „common sense“ interpretacije ne smemo razumeti kot izrabo skupnih virov na osnovi lastnih interesov. „Tragedija skupnine“ je posledica razvoja kapitalistične ekonomije z dominantno ekonomsko racionalnostjo, ki je nadomestila obstoječe strukture, ki so podpirale to skupnino.²⁵ S tem kratkim primerom v nasprotju s Hardinom izhodišče prispevka ni egoistična človeška narava ali razumevanje človeka kot ujetnika biologije in trga, ampak materialni pogoji, v katerih se gibljeta oba diskurza.²⁶

Trajnostni razvoj in ekološko modernizacijo skozi oči radikalnih okoljskih diskurzov lahko razumemo kot „utopična projekta“ za reševanje okoljske krize. Oba diskurza sta reformistična in kot taka nista kompatibilna s principi močnejše trajnosti, ne naslavljata ekonomskih vprašanj in neoliberalne ideologije ter tako trčita ob omejitve kapitalistične ekonomije. Tudi za radikalno prestrukturiranje kapitalističnih institucij, o čemer govori močna ekološka modernizacija, bi morala razširiti dojemanje narave, vključiti vprašanja pravičnosti, redistribucije in demokracije ter jih postaviti ob bok ekološki reformi.²⁷ Bolj realistično je, da vidimo diskurza trajnosti kot novo legitimacijo za kapital, da lahko obrne družbeno in ekološko krizo v svoj prid.²⁸ Kljub svetovnemu konsenzu o nujnosti trajnostnega razvoja gre primarno za ekonomski koncept, ki bi ga lahko poimenovali kar „trajnostna rast“.²⁹ Zdravila, ki jih predlagajo okoljski reformisti, ne upoštevajo mistik trga, neoliberalnega koncepta demokracije, „moralnosti“ zelenega kapitalizma in nekompatibilnosti boja proti podnebnim spremembam z bojem proti kapitalizmu.³⁰ Kot taka ne morejo celostno reševati okoljskih in družbenih vprašanj. Ob tem se moramo zavedati tudi dejstva, da imajo tudi radikalnejši pristopi svoje gordijske vozle, ki jih je treba „presekati“ ali „razvozlati“ za vzpostavitev možnosti prehoda v trajnostno družbo in ekonomijo.³¹

Nejc Jordan

25 Susan Cox, »No tragedy of the commons«, *Environmental Ethics* 7, št. 1 (1985): 49–61; Arthur P. J. Mol. »Ecological modernisation and institutional reflexivity: Environmental reform in the late modern age«, *Environmental Politics* 5, št. 2 (1996): 302–323.

26 Simon Choat, »Science, agency and ontology: A historical-materialist response to new materialism. *Political Studies*«, 66, št. 4 (2018): 1027–1042.

27 David Pepper, »Ecological modernisation or the 'ideal model' of sustainable development? Questions prompted at Europe's periphery«, *Environmental Politics*, 8, št. 4 (1999): 1–34.

28 Martin O'Connor, »On the misadventures of capitalist nature«, *Capitalism Nature Socialism*, 4, št. 3 (1993), 7–40.

29 John Bellamy Foster, *Ecology against capitalism* (New York: Monthly Review Press, 2002).

30 Fred Magdoff in John Bellamy Foster, *What every environmentalist needs to know about capitalism: A citizen's guide to capitalism and the environment* (New York: Monthly Review Press, 2011).

31 Kersty Hobson, »'Weak' or 'strong' sustainable consumption? Efficiency, degrowth, and the 10 Year Framework of Programmes«, *Environment and Planning C: Government and Policy*, 31, (2013): 1082–1098.

POLITIČNA EKOLOGIJA, DRUŽBOSLOVNA MISEL IN OBLAST: INTERVJU I IZR. PROF. DR. ANDREJEM LUKŠIČEM

Teme rasti, razvoja, ekologije in varstva okolja so v zadnjih nekaj mesecih izjemno prisotne v medijih ter javnem diskurzu. S politologom dr. Andrejem Lukšičem, izrednim profesorjem na Fakulteti za družbene vede, smo naslovili ključna vprašanja in probleme, tako teoretske kot tudi praktične, ki zadevajo specifično polje politične ekologije, ki misli povezanost med politično skupnostjo ter okoljem, prav tako pa poskuša misliti tudi razvojna vprašanja in svojo vlogo znotraj njih. Intervju je bil opravljen aprila 2019.

1. Lansko leto je izšla knjiga Johna S. Dryzka »Politika Zemlje: okoljski diskurzi«, s katero ste obudili edicijo Oikos. Zakaj ravno ta knjiga kot začetek prevajanja in izdajanja knjig o okoljskih tematikah?

Dryzkova knjiga *Politika Zemlje: okoljski diskurzi* je bila že nekaj časa na mizi. Navsezadnje jo je avtor prvič izdal v 90. letih, potem sta sledila še dve dopolnjeni izdaji. Zadnja, ki je izšla leta 2013, ponuja najbolj celosten vpogled v okoljske diskurze – in ta je bila na naši mizi. Edicija Oikos ni nova, osnovali smo jo še v okviru Študentske založbe pri Časopisu za kritiko znanosti na prelomu tisočletja; po desetletju smo jo hoteli oživeti znotraj Fakultete za družbene vede (FDV), vendar so spremenjena pravila glede založništva na fakulteti to onemogočila. Z idejo o oživitvi smo se nato obrnili na Inštitut Časopis za kritiko znanosti, kjer so idejo sprejeli odprtih rok. V zbirko smo želeli vključiti svetovno odmevne knjige s področja politične ekologije od 90. let naprej. Poleg Dryzkovih okoljskih diskurzov so na seznamu še knjige *Green State*, ki jo je napisala Robyn Eckersley in govori o preoblikovanju liberalnodemokratske države v zeleno državo, *Justice, Society and Nature: An Exploration of Political Ecology* Nicholasa Lowa, ki govori o ekološki in okoljski etiki v 21. stoletju, in – naj omenim še eno – knjiga *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process* Maartena Hajera, ki govori o ekološki modernizaciji. Seznam je seveda daljši in se spreminja, prvotni seznam pa je bil narejen na osnovi pregledne analize Maje Babor. Šele kasneje, ko so se projektu pridružili še drugi, ki so bili pripravljeni nase prevzeti nekatere uredniške in založniške obveznosti, je bilo mogoče projekt zares začeti v okviru Inštituta ČKZ.

2. Zakaj ravno ta knjiga kot prva?

Zakaj najprej Dryzek in okoljski diskurzi? Ugotovili smo, da v Sloveniji v javnem in akademskem prostoru vlada mentalna zmeda, kar pomeni, da so se različni okoljski diskurzi, ki so se razvili v zadnjih 50 letih, med seboj mešali. Zaradi tega se je uveljavila enotna okoljska govorica, oblikoval se je nek »posplošen« okoljevarstveni diskurz, ki ni bil sposoben ločevati med omejitvami in mejami rasti, različnimi pristopi pri reševanju okoljskih problemov, novimi okoljskimi koncepti razvoja in zahtevami po okoljskem ozaveščanju, političnem organiziranju in celo spreminjanju politične in ekonomske ureditve. V tem »nepreglednem mentalnem prostoru«, ki se je oblikoval v Sloveniji predvsem zaradi odsotnosti družboslovne teoretske intervencije (saj ni bilo sprotih prevodov ustreznih temeljnih del iz politične ekologije, konceptualnih premišljanj ipd.), se nam je zdelo najbolj pomembno, da tu najprej naredimo red, da se naredi nek pregleden zemljevid okoljskih diskurzov oz. mentalnih predstav, ki so se oblikovali v javnem in političnem prostoru, in da se v akademskem prostoru omogoči možnost za teoretiziranje in sprotno reflektiranje. Zavedali smo se, da nosilci posameznih okoljskih diskurzov predstavljajo v javnem in političnem prostoru različne predloge in rešitve, da iz različnih diskurzov izhajajo tudi različne prioritete, razumevanja demokracije, ekonomije, tehnologije, nadaljnjega razvoja ipd. Dryzkova knjiga se nam je zdela za ta namen najbolj primerna; je pregledna, sistematična, pravzaprav kar učbeniška. Glede na prve odzive bralstva lahko rečem, da nam je intervencija uspela – dejansko vnaša nek red v glave, prepozna se pestrost okoljskih diskurzov in njihov domet, jasno je, kateri okoljski diskurzi so javno najbolj zastopani, kateri so politično najmočnejši, torej kateri so hegemonski, kateri se prakticirajo v katerih odločevalskih institucijah, kateri obvladujejo nevladni sektor, kateri so prisotni v lokalnih okoljskih iniciativah in gibanjih – pa naj gre za Eko krog ali *ad-hoc* skupine, ki se borijo na primer proti onesnaževanju na Ravnah, v Celju, na Vrhniki, v Anhovem in še kje.

3. Knjiga je bila tudi izhodišče za organizacijo poletne šole politične ekologije. Ali lahko poveste kaj več o tem procesu in povezavi knjige s poletno šolo?

Ko smo bili na točki, da oblikujemo mednarodni znanstveni svet zbirke Oikos, smo se odločili, da bomo vanj najprej povabili tiste avtorje, katerih dela smo imeli na seznamu za prevajanje. Seveda ni treba

poudarjati, da gre za ugledne mednarodne avtorje, ki so preobremenjeni s svojimi projekti in obveznostmi, toda tudi na naše presenečenje jih je po kratkem pregovarjanju večina pristala na članstvo v svetu. V nadaljevanju, ko smo razmišljali, kako plasirati te knjige na slovenski družboslovni trg, kako jih promovirati v različnih krogih okoljsko zainteresiranih javnostih, smo spoznali, da bo potrebna širša aktivnost z novimi elementi, ne le klasična promocija, s katero naj bi hkrati sprožili tudi proces okoljskega ozaveščanja, saj je političnoekološka literatura navsezadnje *novum* v slovenskem javnem prostoru. Začeli smo z idejo, ki ni nova, je pa bila po naši presoji sprejemljiva, in sicer da ob izidu prevedene knjige avtorja povabimo na krajši edukativni obisk v Slovenijo. Ta ideja je dobila svoj pospešek še s spoznanji dveh interdisciplinarnih študentskih projektov »Po kreativni poti« in »Študentski inovativni projekti za družbeno koristnost«, ki smo jih izvajali v tem času. Ta projekta sta pokazala, da imamo na univerzitetni ravni v Sloveniji izjemno malo predmetov, ki bi se ukvarjali z okoljem z družboslovnega vidika, kar pomeni, da se študentje družboslovja na dodiplomski ravni v času svojega rednega študija že desetletja ne srečujejo s tematiko okolja. Tudi na doktorskem interdisciplinarnem študiju Varstvo okolja na Univerzi v Ljubljani je družboslovni del dostopen le preko instituta izbirnih predmetov, ki jih praviloma izberejo le tisti študentje, ki pridejo z družboslovnih fakultet – teh pa je vse manj. Znotraj univerzitetnega izobraževalnega sistema je tako začarani krog okoljskega (ne)izobraževanja sklenjen.

Postavlja se torej vprašanje, kako v tem kontekstu zagnati družboslovno produkcijo in reprodukcijo védenja, ki bi se ukvarjalo z vprašanjem razmerja med človeško družbo in naravo oziroma – v luči politične ekologije – z vprašanjem politično organizirane družbe in narave. Največja ovira pri tem zagonu je ravno konceptualni manko; v Sloveniji še nimamo razvitega družboslovnega konceptualnega aparata, s katerim bi sploh lahko mislili okoljske in ekološke tematike kot politične probleme, nadomešča pa ga aparat naravoslovnega družboslovja. Prisotna je torej odsotnost tistega, kar se je na globalni ravni na področju politične ekologije razvijalo zadnjih trideset let.

Poleg prevajanja knjig, kar vidimo kot prvi korak izstopanja iz začaranega kroga, smo želeli storiti še drugi korak z organiziranjem mednarodne poletne šole politične ekologije, ki bi bila namenjena vsem družbenim skupinam, ki jih vprašanje okolja zadeva ali zanima in ki

je na nek način nadaljevanje ideje o vabljenju avtorjev prevedenih del. Ko smo nekatere avtorje, potem ko so pristali na članstvo v svetu, povabili še na poletno šolo, je bil uspešno narejen tudi ta drugi korak.

Namen mednarodne poletne šole politične ekologije je torej bil, da zapolnimo vrzel na akademski ravni, ki jo hkrati želimo tudi presegati. Poletna šola ni bila koncipirana kot klasična mednarodna poletna šola v smislu, da bi angažirala le ozek krog magistrskih in doktorskih študentov, ampak je bila odprta za vse. Povabili smo okoljske nevladne organizacije, raziskovalne institucije, univerzitetne profesorje iz Ljubljane, Maribora, Nove Gorice, Kopra. Poleg njih smo povabili tudi državne in javne uradnike na ministrstvih in lokalnih ravneh ter predstavnike različnih podjetij, ki imajo občutek za okoljsko problematiko. S poletno šolo smo želeli odpreti družbenopolitično dimenzijo okoljskih vprašanj širšemu krogu in pokazati na njeno še ne uzrto kompleksnost. Odmev tega enotedenskega dogodka je bil zares velik. Na poletni šoli je bilo več kot 150 udeležencev, veliko jih je bilo tudi iz tujine, mediji so poročali o dogajanju, predavatelji iz tujine so bili vabljeni na intervjuje ... S poletno šolo smo uspeli predstaviti okoljske diskurze skozi dimenzijo upora proti razmeram, ki nas zanikujejo, in seveda tudi aktualne koncepte, ki se pojavljajo v Evropi in svetu; naj omenim le koncepte odrasti, antropocena, okoljske estetike, ekofeminizma in socialne ekologije ...

Predavatelji so prišli iz Avstralije, Francije, Kanade, Kitajske, Nemčije, ZDA itd. To globalno zastopanost na poletni šoli hočemo ohraniti. Morda nam bo letos uspelo šolo organizirati na temo zelene države, ki jo je prva koncipirala avstralska politologinja Robyn Eckersley, ki se s tem vprašanjem ukvarja zadnjih 30 let.

4. Omenili ste prevod nove knjige – Zelena država. Kakšno refleksijo prinaša, ne le v slovenski prostor? Kaj pomeni zelena država? Kakšna naj bi bila zelena država?

Robyn Eckersley izhaja iz tradicije kritične teorije družbe. Izhodišče njenega premišljanja je liberalnodemokratska država oziroma njen koncept, kot se udejanja v mnogih državah po svetu. Ta koncept skuša v konceptu zelene države sicer ohraniti, hkrati pa tudi preseči. Pravzaprav gre za imanentno kritiko liberalnodemokratske države z intenco, da jo odpre za nove oblike demokracije, predvsem za koncept deliberativne demokracije. Osnovna ideja je, kako odpreti liberalnodemokratske policy arene tudi drugim akterjem, ki do sedaj niso

bili vključeni vanje. Ne gre torej za pristop, ki bi se odpovedal liberalnodemokratski tradiciji, pač pa Eckersley poskuša pokazati na njene notranje omejitve – in od tu naprej razviti nov koncept, ki gre v smeri zelene države. Cilj knjige je torej, da »nedokončani« projekt liberalnodemokratske države misli na način, da ga radikalizira in razvije koncept zelene države. V svoj proces premišljanja je vključila ideje miselne tradicije, v katero sodita tako David Held in njegov koncept demokratične avtonomije kot Ulrich Beck s konceptom rizične družbe, ki terja nadaljevanje razvoja moderne države, pa tudi ideje različnih zagovornikov deliberativne demokracije, tj. teoretske tradicije o demokraciji, ki se je začela razvijati s Habermasom sredi 90. let.

Seveda se tu upravičeno postavi vprašanje, zakaj je potreben tak poudarek na nujni transformaciji liberalnodemokratske države. Ali ne bi bilo treba vprašanja o zeleni državi zastaviti kako drugače, bolj utopično? Od začetka 70. let je okolje predmet javnih politik države, ogromno javnofinančnih sredstev se zbira za te namene in kanalizira preko državnih institucij, posredno ali neposredno. V to je vključena tudi produkcija védenja na univerzah in inštitutih; različne znanstvene discipline so na primer poleg bazičnih raziskav, ki vključujejo okolje in naravo, vključene tudi v oblikovanje strokovnih podlag za javne politike, ki naj bi jemale v obzir tudi okolje in predvidele posledice, ki bi jih načrtovane aktivnosti v okolju lahko imele, pojavljajo pa se tudi kot iskalke predvsem tehničnih rešitev za okoljske probleme. Jasno je, da se tu znajdejo v ospredju naravoslovno-tehnične znanosti, saj se na ravni hegemonskega okoljskega diskurza favorizira tehnološki način reševanja okoljskih vprašanj, družboslovno-humanistične znanosti in vede pa so razumljene le kot pomoč v procesu implementiranja, predvsem ko pride do odpora pri najbolj prizadetih. Obravnavane so torej le kot orodje za doseg okoljskih rešitev in so kot take tudi financirane, in sicer so lahko orodje v rokah naravoslovno-tehničnih strok, ko je treba siliti oblast, da sprejme njihove rešitve, lahko pa so orodje v rokah javne oblasti, ko je treba siliti najbolj prizadete, da sprejmejo predlagano rešitev okoljskega problema. V tem mentalnem okviru ni predvidenega mesta za okoljsko izobraževanje in ozaveščanje, ki bi razvijalo različne okoljske imaginarije, še posebno ne za tiste, ki presegajo ciljno-racionalno utemeljenost, kot tudi ni prostora za produkcijo okoljskega védenja, ki presega problemski pristop in ki bi odpiralo nov

mentalni horizont ali morda preko tematizacije okoljskih in ekoloških vprašanj celo radikaliziralo premišljanje o obstoječem družbenem ustroju. To pa ne pomeni, da okoljskega ozaveščanja v družbah, kjer prevladuje tak mentalni okvir, ni. Ta mentalni okvir namreč spodbuja nek specifični način okoljskega ozaveščanja, kar se kaže tudi v Sloveniji. Okoljsko ozaveščanje je alocirano na ekonomske akterje, na podjetja, ki proizvajajo »(o) zelene(le) produkte« in izkoriščajo prednosti novih zelenih tržnih niš, in na trgovino, ki takšne produkte prodaja. Eni in drugi uporabljajo ustrezen način tržnega ozaveščanja potencialnega kupca z namenom, da se čim bolj razširi zelena potrošnja. Okoljsko ozaveščanje preko oglaševalskih kampanj ekonomskih akterjev je le v funkciji širjenja zelenega potrošništva, potencialni kupci smo nagovorjeni le kot potrošniki, naš okoljski imaginarij pa je temu ustrezno zamejen.

Če povzamem, na eni strani imamo državo s specifičnim okoljskim diskurzom, ki obvladuje delovanje državnih institucij in ki je v svojem bistvu problemsko usmerjen – diskurz administrativne racionalnosti, ki je eklektično dopolnjen še z drugimi okoljskimi diskurzi –, na drugi strani pa naravoslovno-tehnične znanosti, ki do odprtih okoljskih vprašanj prav tako dostopajo problemsko, za okoljski problem iščejo tehnično rešitev. Tako se vzpostavijo pogoji, da pride do novih povezav med državo, naravoslovno-tehničnimi znanostmi in podjetji, ki z novimi tehnološkimi rešitvami oblikujejo možnosti za reševanje okoljskih problemov. Seveda imamo tu še podjetja, ki v enaki navezavi država–naravoslovna-tehnična znanost proizvajajo zelene produkte, ki so namenjeni individualni potrošnji. Tukaj mislim na produkte, ki jih uporabljamo v vsakdanjem življenju – od rekreacije do prehrane, bivanja itd. Družboslovno-humanistična produkcija okoljskega védenja je v tem mentalnem miljeju dojeta le v funkciji, da pomaga v fazi implementacije ali širjenja zelene potrošnje, okoljsko ozaveščanje dejansko prevzemajo ekonomski akterji, kontinuiranega sistemkega okoljskega izobraževanja skozi različne ravni izobraževalnega sistema pa pravzaprav ni (če je, je predmetno omejeno). Ta okoljskopolični imaginarij danes prevladuje v Sloveniji. Ključno je torej spoznanje, da imamo pri reševanju okoljskih vprašanj v Sloveniji zelo močan poudarek na tehnologiji in tehnološkem načinu reševanja okoljskih problemov, ki prevladuje v akademskem in raziskovalnem svetu ter dobiva še dodatno ojačitev z javnimi politikami države, ki so utemeljene na načinu

razumevanja, da so okoljska vprašanja zgolj okoljski problemi, ki jih je mogoče/treba reševati predvsem na tehnično-tehnološki način. Sprega vedenja in oblasti je tako vzpostavljena – in znotraj te naveze se rešujejo okoljska vprašanja v Sloveniji.

Iz tega okoljskopolitičnega imaginarija je dejansko izključen zelo pomemben segment, ki je bil z Aarhuško konvencijo vpeljan že konec 90. let. Gre za vstopanje organiziranih civilnodružbenih organizacij in/ali gibanj v javno sfero in komunikacijsko-odločevalske forme, v katerih poteka proces oblikovanja političnih pogojev in normativnih okvirov, ki usmerjajo in zamejujejo »svobodno« iniciativo in delovanje predvsem gospodarskih in drugih na pridobitnost usmerjenih akterjev, ki jim okoljski učinki njihovega delovanja niso prioriteta skrb. Vzpostavitev takega systemskega pristopa je seveda na plečih države oz. vsakokratne javne oblasti. Prav tako je za delovanje tega sistema premalo nagovarjati državljane kot zelene potrošnike, pač pa je treba vpeljati systemsko okoljsko izobraževanje in široko zastavljeno okoljsko ozaveščanje, da bodo posamezniki in skupine vse bolj okoljsko izobraženi in ozaveščeni državljani, da bodo lahko dojel dileme razvoja globalne družbe in kot taki sodelovali v deliberativnih razpravah in se tudi preko njih izobraževali in ozaveščali. Če je okoljsko ozaveščanje zvedeno le na ozaveščanje individualnega potrošnika, so lahko tisti, ki se ne gredo igre zelenega potrošnika in nočejo spremeniti svojega načina življenja, celo javno stigmatizirani; postanejo dežurni krivci za to, da živimo v nezdravem okolju, da živimo v družbi, ki uničuje naravo, ki onesnažuje pitno vodo in zrak, ki neetično ravna z različnimi živalskimi vrstami, ki jih celo iztreblja ipd.; zaradi njih bo morda človek kot vrsta celo izginil iz obličja Zemlje. Takšna stigmatizacija je znotraj mentalnega okvira individualnega potrošništva logično konsekvantna; problem stigmatizacije pa ni v njeni nelogičnosti, pač pa v mentalnem okviru, ki je uporabljen za presojo. Ko okoljsko ozaveščanje in izobraževanje dojamemo na systemski ravni, ko potrošno prav tako dojamemo na systemski in ne na individualni ravni itd., lahko uvidimo, da je treba systemsko demokratizirati proces oblikovanja okvirov pravne svobode, znotraj katere je dopuščena »svobodna iniciativa« posameznikov in/ali skupin (od ekonomskih akterjev do lokalnih iniciativ), ki morajo spoštovati meje tudi zaradi negativnih okoljskih učinkov, ki jih lahko ima njihovo »svobodno« delovanje.

Pri vzpostavitvi in reprodukciji omenjenega okoljskopolitičnega imaginarija, ki danes obvladuje Slovenijo (tudi EU in druge države), ima javna oblast s svojimi politikami ključno vlogo. Zato mislim, se je treba ukvarjati s tranzicijo liberalnodemokratske države v zeleno državo. V tem kontekstu dobi družboslovna in humanistična produkcija vedenja nov prostor za kreativni razmah.

5. Kako pa se kaže odnos javnost–politika pri reševanju okoljskih vprašanj? Kakšno je stanje v Sloveniji?

V Sloveniji od leta 1992 obstajajo okoljske nevladne organizacije. Ko so se po letu 1990 razna društva in zveze, ki so se v samoupravnem socializmu posredno ali neposredno ukvarjale z okoljskimi tematikami, preprosto preimenoval v nevladne organizacije, ko so se ustanovile nove okoljske fundacije, privatni zavodi in društva, smo dobili novo strukturo v civilni družbi – okoljske nevladne organizacije. Do poenotenega poimenovanja vseh teh organizacij, sicer različnih pravnih oblik, v nevladne neprofitne organizacije je prišlo predvsem iz finančno pragmatičnih razlogov; tuje fundacije, ki so prišle v Slovenijo po letu 1992, so namreč poznale le nevladne neprofitne organizacije (distancirane od vlade in od biznisa) in le njim so lahko namenjale finančna sredstva za okoljske projekte. Preko fundacij sta se v Slovenijo tako vtihotapila koncept tretjega (nevladnega) sektorja in projektni način njegovega financiranja.

Število okoljskih nevladnih organizacij in tudi njihov status sta se v odnosu do izvršne veje oblasti nenehno spreminjala, z Aarhuško konvencijo pa se je skušalo to razmerje systemsko urediti. V konvenciji so zapisane pravice do informiranja, sodelovanja in pravne zaščite: poleg informiranja je določeno, kje in kdaj je potrebna konzultacija oziroma sodelovanje prizadete javnosti (okoljskih nevladnih organizacij) in celo kdaj lahko gredo civilnodružbene organizacije ali gibanja na sodišče po pravno zaščito, če bi oblast/ministrstva kršila pravice, določene s konvencijo. V praksi se odnos ministrstev do okoljskih nevladnih organizacij, do prizadete javnosti, kaže različno: nekatere policy arene so za sodelovanje okoljskih nevladnih organizacij odprte, druge pa bolj zaprte. Veliko je odvisno od vsakokratnega vodenja ministrov in od njihove temeljne usmerjenosti. Če so vodilne politične ekipe bolj podvržene logiki administrativne racionalnosti, potem bolj vztrajajo pri delovanju hierarhije in pri strokovnih podlagah, na katere se naslanjajo pri oblikovanju političnih aktov ter zakonov

in drugih podzakonskih aktov. Če pa so bolj demokratično usmerjene in pri svojem delu prakticirajo vladovanje (radikaliziran koncept administrativne racionalnosti), ob vsem zgoraj naštetem v fazo sprejemanja političnih in pravnih aktov vključujejo tudi okoljske nevladne organizacije in zainteresirano javnost. Pri posameznih ministrstvih obstajajo sistemsko vzpostavljene predvsem komunikacijske forme, v katere so vključene okoljske nevladne organizacije, toda le tiste, ki imajo priznan status organizacije v javnem interesu – in v teh formah lahko nevladne okoljske organizacije uveljavljajo svoje poglede in predloge na problematiko, ki je v obravnavi, imajo pa tudi dostop do pravne veje oblasti. Ta način sodelovanja med okoljskim ministrstvom in okoljskimi nevladnimi organizacijami se je s sedanjo vlado obnovil, kar je morda znak, da se je vlada odločila za prakticiranje ekološke modernizacije kot razvojnega koncepta.

Po drugi strani je na sistemski ravni težava tudi v tem, da se odločitve, pomembne za okolje, sprejemajo tudi v drugih policy arenah, v katere okoljske nevladne organizacije niso neposredno vključene. Tako imajo le možnost delovanja v javni sferi, torej imajo le posredni vpliv preko oblikovanja in senzibiliziranja javnega mnenja.

46 To je problem na ravni »druga ministrstva–okoljske nevladne organizacije«.

Obstaja še bolj resen sistemski problem, in sicer na ravni »okoljsko ministrstvo–druga ministrstva«. Problem je v tem, da na ravni vlade prihaja do izoliranja okoljskih vprašanj, s katerimi se prvenstveno ukvarja Ministrstvo za okolje in prostor, medtem ko se ohranjajo ohlapne horizontalne delovne povezave z drugimi ministrstvi, kadar ta sprejemajo odločitve na svojem področju, ki imajo tudi okoljske učinke. Morda lahko zaznamo, da se ta praksa prekinja s projekti, ki jih mora Slovenija izvajati zaradi obvez do EU, kot je na primer zmanjševanje emisij toplogrednih plinov v ozračje, kamor so vključena različna ministrstva, ki so zadolžena tako za oblikovanje kot za izvajanje ukrepov v svojem resorju. To je lahko tudi praktičnopolitični poriv, da se začne teoretsko premišljanje o zeleni državi tudi v Sloveniji.

6. Ali je struktura postavljena tako, da lahko okoljske nevladne organizacije v javno sfero vstopajo samo organizirano?

Vstopi v javno sfero so lahko različni, kar okoljske nevladne organizacije s pridom izkoriščajo. V javnem prostoru sporočajo svoje poglede na reševanje okoljskih

težav in s tem nehote razkrivajo tudi to, v katerem okoljskem diskurzu razmišljajo. Občasno se pojavijo tudi z rezultati svojih raziskav. Pred kratkim je Umanotera objavila poročilo, ki govori o politiki »prikritega« subvencioniranja industrijskih podjetij, ki so energetske najbolj potratna in še okoljsko problematična. S tem poročilom so pokazali, da se dela dvojna škoda, zato bi bilo smiselno spremeniti tako »razvojno« politiko kot tudi ukrepe, izpeljane iz nje. Ugotovili so, da je v Sloveniji 60 največjih porabnikov električne energije v industriji izvzetih iz plačevanja davka, ki polni blagajno za uvajanje obnovljivih virov energije v Sloveniji; hkrati pa ta podjetja niso niti dolgoročno zavezana k notranji transformaciji: na primer da bi morala uvesti ISO standard 50 001, ki se nanaša na energetske učinkovitost, ali druge ukrepe za bolj učinkovito rabo energije (spremeniti menedžment, organizacijo, produkcijo ...). S tem poročilom je Umanotera v javnem prostoru sprožila proces oblikovanja javnega mnenja, utemeljenega na analizi, naj se dopolni »razvojna« politika pristojnega ministrstva tako, da bodo vanjo vgrajene tudi zaveze o energetske racionalizaciji v teh podjetjih, da se vsaj na dolgi rok v njihovo delovanje vključi tudi okoljski vidik. Hkrati pa dejstvo, da se je poročilo pojavilo v javnem prostoru, pomeni, da Umanotera kot okoljska nevladna organizacija nima neposrednega vpliva na oblikovanje »razvojne« politike in ukrepov, ki iz nje izhajajo; je torej izključena iz komunikacijskih in odločevalskih procesov v policy areni, ki je namenjena političnemu reguliranju delovanja industrije. In še, s tem postaja transparentna tudi ideologija vlade: vlada daje finančno podporo ali odpustke podjetjem, ki so energetske najbolj potratna, čeprav je normativno zavezana k temu, da bo poskrbela za energetske transformacijo, torej za učinkovito rabo energije (URE), in seveda tudi za obnovljive vire energije (OVE), torej da bo ukrepala tako na ravni produkcije električne energije kot tudi njene potrošnje. Vendar vidimo, da na ravni potrošnje daje odpustke ravno tistim, ki so najbolj potratni, ter jih ne stimulira za notranjo reorganizacijo, za strukturne spremembe na različnih ravneh. Država pristaja na to, da je treba podjetjem pomagati, tudi finančno, jim dajati odpustke, hkrati pa jih ne zavezuje k notranji transformaciji. Popolna avtonomija in svoboda ekonomskih akterjev je ključni element, ki je vgrajen v vladno politiko. Ko se vlada odpove omejevanju in spodbujanju gospodarskih akterjev z ukrepi in ko povsem prepusti iniciativo gospodarskim akterjem – v

tem primeru, ali in kdaj se bodo notranje racionalizirali –, govorimo o konceptu neoliberalne industrijske politike, ki jo je treba okoljsko adaptirati.

Predlogi Umanotere in sploh tak tip projektov nakazujejo, v katero smer naj se stvari spreminjajo, hkrati pa nam sporočajo še to, da takšne organizacije nimajo sistemske moči, s katero bi lahko »izsilile« popravke okoljsko nesprejemljivih politik in ukrepov. To lahko razumemo kot sistemsko nedorečenost ali kot sistemsko napako, ki jo je treba popraviti z oblikovanjem ustreznih komunikacijskih in odločevalskih form, osnovanih po konceptu zelene države in deliberativne demokracije. Zdi se, da bodo imele lažjo pot v takšno sistemsko transformacijo razvite države s korporativno ureditvijo (skandinavske države, Nemčija, Avstrija) in partnersko oblikovanimi politikami, ki temeljijo na konceptu ekološke modernizacije.

V Sloveniji sicer imamo potenciala za ta prehod, imamo dolgo tradicijo politične kulture, ki je nagnjena k skupnemu dogovarjanju, tudi strokovnjaki različnih strok vse bolj sodelujejo pri okoljskih vprašanjih; nimamo pa še politične in gospodarske elite z ustrežno mentaliteto ter institucionalne ureditve, ki bi to omogočala. Ideje o stičiščih kot deliberativni formi civilne družbe, ki bi bila pripeta na zakonodajno vejo oblasti kot nadgradnja sedaj vzpostavljene šibke povezanosti nevladnih organizacij z izvršno vejo oblasti, sicer že obstaja. Stičišče za vode deluje že nekaj let in orje ledino v tej smeri.

7. Kako vidite v teh procesih vlogo politologije in družboslovja?

Naj razmislek na to temo postavim v kontekst celotne produkcije védenja. Naravoslovne in tehnične znanosti, ki raziskujejo naravo in proizvajajo védenje o njej, natančneje o določenem segmentu narave, prihajajo do podobnih zaključkov, ki se tičejo človeka in človeške družbe. Ko na primer gozdarska stroka proučuje gozdove in procese v njih, torej povezave gozda z vodo in njeno onesnaženostjo ali z zrakom in njegovim onesnaževanjem, škodljivci itd; in ko strokovnjaki za pitno vodo proučujejo vodo, vpliv gozda na njeno čistost itd., eni in drugi hkrati proizvajajo tudi védenje o onesnaževalcih te vode – kmetijstvu, industriji, gospodinjstvih itd. Skratka, vse naravoslovne stroke ugotavljajo, da je človeški faktor tisto, kar povzroča neželene učinke v naravi in okolju. Naslednji korak v njihovem razmisleku, ki logično sledi iz teh ugotovitev, je, da skušajo ta spoznanja prevesti v strokovne podlage za politične ukrepe. Ta korak sproži ali naročilo javne

oblasti, ki želi preoblikovati določeno politiko in ukrepe, ali etični poriv posameznega strokovnjaka, skupine ali celo institucije, kjer so zaposleni, da javno spregovorijo o neželenih učinkih na okolje in o tistih, ki jih povzročajo. V obeh primerih pride do oblikovanja javnopolitičnih predlogov, ki so sicer parcialno strokovno utemeljeni in ki sugerirajo, kaj je treba storiti; oblikujejo se predlogi, ki naj bi jih politični odločevalci sprejeli in potem implementirali preko ukrepov. Moto »stroka ve, kaj mora politika narediti«, da rešimo okolje, daje osnovni ton odnosu med različnimi strokovnjaki in javno oblastjo v Sloveniji; sodi pa v arzenal tehnokratskega modela upravljanja družbe, ki nima posluha niti za demokratični dizajn in javno sfero niti za v njej potekajoče deliberativne procese.

Poudarim naj, da je opisani proces praviloma neuspešen, kar sicer že leta ugotavljajo strokovnjaki različnih naravoslovnih strok sami in o tem tudi javno govorijo. To sicer pomeni, da se politike v Sloveniji ne oblikujejo več na strokovnih podlagah, pač pa prej na interesni osnovi najmočnejših akterjev (na tem dejstvu parazitira ideja o ukradeni državi). Nič presenetljivega ni, da se ustvarja javni vtis, da so nosilci naravoslovne produkcije védenja nenehno kritični do aktualne javne oblasti in ji očitajo, da ne naredi ničesar, da bi se stanje izboljšalo, hkrati pa jo vedno znova prepoznavajo kot edino pravo rešiteljico okoljskih vprašanj. Ko ugotovijo, da so povsem nemočni v odnosu do javne oblasti, so se pripravljeni obrniti na družboslovce in humaniste po pomoč in jim prisluhniti.

Zelo podobna situacija je pri tehničnih strokovnjakih. Ko oblikujejo zelo dobro tehnološko rešitev – lahko izdelajo že prototip – za velik okoljski problem, še vedno lahko pride do tega, da se odločevalci zaradi različnih razlogov ne odločijo za ta način reševanja problema. Običajno sledijo očitki s strani tehničnih strokovnjakov, da politiki ne razumejo in/ali da sploh nočejo rešiti problema, ne vidijo pa, da ga je možno rešiti na drugačne tehnološke načine in tudi onkraj tehnologije, z organizacijo, ozaveščanjem, ekonomskimi in davčnimi instrumenti itd. Tudi strokovnjaki tehničnih strok so v takem primeru pripravljeni poiskati pomoč pri družboslovcih in humanistih z ambicijo, da naj bi jim ti povedali, kako naj politike, izvršno vejo oblasti ali druge odločevalce prisilijo, da bodo sprejeli njihove rešitve.

Jasno je, da ti strokovnjaki vidijo vlogo družboslovja in humanistike v »popačeni« perspektivi in da jim v tem pogledu tudi pripisujejo veljavo: v njihovih očeh je

družboslovje družbeno koristno in smiselno le, če služi kot pomožno orodje za uveljavljanje njihovih rešitev v političnem oz. družbenem prostoru. Ta horizont družboslovne produkcije védenja, tudi politološkega, je zelo ozek in odgovarja tehnokratskemu dojemanja družboslovja (t. i. naravoslovno družboslovje). Tukaj je treba reči, da sta družboslovje in humanistika še mnogo kaj drugega. Se pa kljub tej ozkosti dojemanja vendarle odpirajo vrata za družbenopolitično afirmacijo družboslovja in humanistike, torej tudi politologije, natančnejše rečeno politične ekologije.

Da bi se izvili iz okvirov naravoslovnega družboslovja in tudi naravoslovno-tehničnega dojemanja okolja in narave, mora predvsem politična ekologija reflektirati to možno mentalno ujetost, se otresti »naravnosti« in postaviti vprašanje ekologije kot politično vprašanje, torej kot novo bojno polje ideoloških spopadov. V ta spopad se vključuje tudi naravoslovna in tehnična produkcija znanja s tem, da nagovarja javno oblast s svojimi rešitvami, da nagovarja zeleni kapital, da investira v zelene tehnične ali tehnološke rešitve, da nagovarja družboslovje in humanistične vede, da vstopijo v »njihov« spopad z odločevalci na različnih ravneh itd. Produkcija zelenega védenja je v tem smislu vključena predvsem v oblastna in kapitalska razmerja in ne v reševanje eksistenčnih vprašanj živih bitij, ne le ljudi, torej tistih, ki so eksistenčno zainteresirani za njihovo védenje, ki neposredno trpijo onesnaženost in druge »poškodbe narave« na lastni koži. Na tej točki se nujno zgodi korenit prelom, in sicer okoljska vprašanja prerastejo iz reševanja okoljskih problemov z zeleno tehnologijo v odkrivanje novih razvojnih konceptov družbe. Tu dobita družboslovje in humanistika več prostora; odpre se nov mentalni prostor, v katerem najde svoje mesto tudi njuna produkcija védenja, ki je bila do sedaj ali ignorirana ali zvedena na funkcionalno dopolnitev naravoslovno-tehničnih rešitev.

Naj ob tej priliki dodam še nek zgodovinski drobec:

Slovenija je imela v 90. letih znotraj raziskovalnega polja opredeljeno posebno raziskovalno polje, ki je bilo usmerjeno v interdisciplinarno proučevanje okolja in okoljskih problematik; to je vzpostavila vlada, v katero so bili kot koalicijski partnerji vključeni tudi Zeleni. Do konca 90. let je to polje izginilo s seznama raziskovalnih polj. Od tedaj dalje znotraj raziskovalne in tudi akademske sfere pravzaprav ni sistemsko vzpostavljenih finančnih in kadrovskih možnosti za (re)produkcijo družboslovnega in humanističnega razumevanja, rekel bom najbolj abstraktno, odnosa med človekom in naravo, človeško skupnostjo in naravo.

Skratka, možnost za politologijo oz. politično ekologijo vidim najprej v tem, da intervenira v »ekološko nepreglednost« v javnem in političnem prostoru, in sicer najprej z ureditvijo zelenih mentalnih predstav in z njihovo refleksijo (da se oblikuje pregleden zemljevid okoljskih diskurzov, ki vstopajo na politično bojno polje, da se pokaže na njihove notranje meje skozi deliberativni spopad in na njihovo različno ideološko ujetost, torej da se razkrijejo ideološke in diskurzivne slepe pege itd.), potem pa še z reinstitucionalizacijo liberalnodemokratske države, ki bo zagotavljala med drugim tudi takšen družbenoekonomski razvoj, v katerem bo nujna avtonomna produkcija družboslovnega znanja in humanističnega védenja o okolju in naravi, ki ne bo vezana na naravoslovna in tehnična pričakovanja, bo pa omogočala ohranjanje naravnih »nujnih pogojev« bivanja.

Marko Hočevar

A HITCHHIKER'S GUIDE TO THE PLURIVERSE: AN INTERVIEW WITH BARBARA MURACA

The following interview was conducted in March 2019. Beyond a simple introduction to decolonial theory and its implications for degrowth, the interview evolved into a full-fledged discussion touching upon a range of topics, including theories of change, speculative fiction and envisioning real utopias. Parts of this interview aired in a radio show hosted by Radio Študent on April 5th 2019.¹ The edited transcript of the full interview appears here for the first time.

Barbara Muraca is acting assistant professor of philosophy at the University of Oregon, USA. In her thinking and work, she interweaves socioenvironmental philosophy with political ecology, decolonial studies and eco-sociological utopia. She is the author of *Gut Leben: Eine Gesellschaft jenseits des Wachstums (The Good Life: A Society Beyond Growth)*, 2014.

Rok Kranjc: In recent years, we have heard a lot about the notion of a *pluriverse*. In connection to degrowth, the upcoming book *Pluriverse: A post-development dictionary*² comes to mind. How have you come across this concept in your own work, and, in your view, what are its implications for rethinking avenues for radical social transformations?

Barbara Muraca: For me, the pluriverse is a radical perspective which challenges the coloniality of the environmental discourse in general. When we talk about the pluriverse, we are in fact not talking about different interpretations of the same one common world, we are talking about different worlds. This is an essential distinction that needs to be made. The interpretations, the views, the ways of knowing of these different worlds are performatively parts of these worlds, they shape and frame them. Pluriverse means two things in a way; that there are different worlds, but also that these worlds are not entirely separated or incompatible. They constantly meet in different ways, with different degrees of violence or ability to form a dialogue. They overlap to a certain extent, they might hybridize. This is the meaning that I attach to the concept.

As for the way I use it in my work, particularly recently I am interested in the mode of research known as decolonizing ecology, meaning questioning the fundamental coloniality of the idea of Nature, a very Western concept. This regards the idea that there is only one nature and different cultures, or what some scholars call a mononaturalism that justifies multiculturalism, which I think is a very colonial understanding. Whereas if we move beyond that, and it is very difficult to do so, as the western tradition of thought is fundamentally rooted in the idea of nature as being separate from society and culture, there are ways of questioning it, of being more aware of its coloniality. This means moving beyond such separations and rethinking the question of *encounter* among different worlds, in terms of what I would say, following some scholars, the renegotiation of the *oikos*, which is not given, something that is already there as a common house that we have to renegotiate, but is something that we have to put together piece by piece.

Here the “we” of this renegotiation is also put into question, something that needs to be put together piece by piece. In this act of assembling you have overlapping spaces, you have spaces that do not overlap, and it is often very difficult to translate them. There are some that can be translated, and this is an adventure that moves at the level of our lives. In other words, a decolonial perspective is no longer a perspective from a bird’s eye view, or from a view from nowhere, but is one that moves at the same level, it is the perspective of the *worm’s eye view*. You do not have a map, you do not know where you are going, you are merely putting the pieces together as you move, and you must deal with tensions, conflicts, differences, including differences in power. This is a very challenging and much more interesting way of rethinking how the different “we” or “wes” can find ways of inhabiting the different worlds.

RK: You mentioned decolonizing ecology; how would you characterize the relationship between decoloniality and the arguments for degrowth?

BM: I think it is a very important task to construct and build that connection. I would say it means two things. First of all, the word decoloniality or decolonization today is used a little bit too much, that is, too generally or as a metaphor, and we have to be careful not to use it only that way. Decolonization

¹ Rok Kranjc, »Štoparski vodnik po Pluriverzumu«, 5. april (2019). Dostopno prek: <https://radiostudent.si/kultura/odprti-termin-za-kulturo/%C5%A1toparski-vodnik-po-pluriverzumu> (10. 4. 2019).

² *Pluriverse: A Post-Development Dictionary*, ur. Ashish Kothari, Ariel Salleh, Arturo Escobar, Federico Demaria in Alberto Acosta (Columbia: Columbia University Press, še ni izdano).

or decolonizing requires material restitution in the first place. This does not mean handing out money to people, because again that reproduces the neoliberal narrative. It might imply this, but foremostly it implies giving people back the control over the material conditions of their common living, or what some, especially from an indigenous perspective, call livelihood sovereignty. I think that degrowth can be instrumental here as an ally to other existing movements all over the world. It is not about exporting degrowth as we have exported growth, it is about creating alliances with other movements, such as the global environmental justice movement, radical ecological democracy etc. Degrowth is about making space, right, degrowing in order to make space for others, and this can link very strongly with material restitution in that sense. Secondly, the term decolonization is used in the sense of *decolonizing the imaginary* from the pervasiveness of the neoliberal model and the neoliberal narrative. This is what has been done a lot in the degrowth discourse, how to decolonize the social imaginary, and I think it is very important, but it has to be linked with the first meaning of decolonization.

RK: Degrowth inevitably implies some kinds of theories of change, theories of transitions and transformations. On the one hand we have Erik Olin Wright's idea of real utopias and emancipatory social transformation theory. On the other, we have socio-technical transitions theory, with its own specific outlooks on agency and change. Then there is the question of experiential interventions, such as in terms of experiments in speculative fiction and design as tools for radical change. None of these theories exist in a kind of normative vacuum, of course, but are linked to some notions of the good life, of possibility and desirability, sometimes in an explicit way, other times not. What would you outline as key ideas and frameworks for changing our ideas about change itself?

BM: I think there are a great number of different entry points, and every one of us focuses on certain aspects. I think that changes, or transformations, which is a word that I prefer to use, have to happen simultaneously at at least three levels: the level of institutions, the level of practices and the level of imaginaries. I understand institutions as being very close to practices, as something we might call coagulated practices, that is, practices that have solidified over time and now appear somehow less open or flexible to change. In that sense they are collective, and coagulated. I am interested in the interplay between collective practices and imaginaries, so, in other words,

how different practices that are performed in a certain context can open up spaces for alternative imaginaries, while at the same time alternative imaginaries can legitimize and enable alternative practices.

In particular, I think it is interesting to look into how this plays out under the version of neoliberalism strongly active in the so-called "Global North". Of course, neoliberalism operates differently in different contexts. It is interesting to look into how this form of neoliberalism has reached a level of such pervasiveness that it is comprehensive of all our practices, desires, emotions; how it quite literally feeds on living energy, not only on life and on natural resources, but also on the energy of our emotions and desires. I think this is an important aspect to consider. When considering that, if true, I sometimes make a parallel between the way in which neoliberalism operates as this kind of soft framing of the environment, operating through rewarding and sanctioning so that it is very hard not to conform to the neoliberal expectations, and the neoliberal expectations are not just the narrative of growth, as "more", but also the narrative of better, the narrative of self-enhancement, of self-improvement, of investing in oneself. There are ways in which, especially in the USA, all these narratives of mindfulness and compassion are very strongly appropriated by the neoliberal framework, because in the end it is about being mindful and compassionate, in order to be more productive, ultimately. And there is a danger to that narrative when we talk about transformation, because in many discourses about transformation, there is always this normative positivity.

This is why it happens a lot of times when I talk about degrowth in the US, people tell me: "Oh this is so negative, this is never going to work as a path for transformation", or "It's never going to work for social movements". We need positive thinking, we need a positive term. And I think this is the powerful message of degrowth, not that it is negative, but that it does not play with the same argument of this narrative of self-enhancement, or of making it better, of thinking positively. It is about reversing the narrative and moving towards a different narrative, liberation, decolonization from that pervasiveness of the neoliberal story. Because of that pervasiveness, what I think is very important, among other things also for a theory of change, is really looking toward subversive ways of undoing neoliberal subjectivity. So undoing the way in which we understand and are supposed to understand ourselves, the ways in which we are supposed to desire. To focus on really understanding our desires

and our expectations. And the link between practices and imaginaries is very important here, because we have to experiment and create spaces in which we can feel, experience and experiment with other modes of being, with other possibilities of living, according to other desires that we reappropriate in a way.

More recently I have started learning a lot from black movements and black resistance in the US. I find it so interesting the way in which, especially, I cannot say black feminists because the term feminism is problematic, white liberal, but, they are using the power of the story, the power of speculative fiction to create alternative utopias, and they are using the part of the narrative to open up spaces for radical alternative imagination. And this is incredibly strong as a way of relearning, of reappropriating imagination, of imagining beyond what seems to be possible and is considered to be the only possible path. We have to really move into imagining the impossible to break the "TINA" narrative, the narrative of "There Is No Alternative" to the neoliberal framework. And so I think that this micro-form of collective and subversive resistance creates a space for alternative experiments.

I do not think that this is the whole story for change, but I do think we need this in order to start seeding alternative possibilities for the future. I do not think that these experiments are something that can be upscaled, but I do think that they can be networked in a kind of horizontal level of alliances, and that this can create a different space of imagination and a different space for radical alternative forms of life and of living together. I also think that what is important in these experiments is that they are collective. Not that it is bad to have change at the level of individual practices, but this again plays right into the mainstream neoliberal narrative of changing oneself. It is not subversive and it is not really transformative. So it is the collectivity of these practices that really creates a space for care, and for experimenting with different, utopian relationships across gender, race, class, etc.

RK: Regarding the question of scaling, there is an interesting perspective developed by some scholars that talks about three levels of scaling. Scaling up in their framework in essence means influencing policy. Scaling out means replication and iteration in different contexts, and scaling deep refers to transformations at the level

of hearts and minds.³ Now you could poke holes in this framework too, and some also speak of scaling in terms of the ways in which initiatives can change the initial conditions they and other initiatives develop under.⁴ So perhaps the concept of scaling innovations might yet hold some untapped potentials.

Moving on, at this point I propose we delve into the realm of the more utopian and the speculative. Could you perhaps share your own personal glimpse, a pre-experience of everyday life within a real-utopian pluriverse? What would your heterotopia in this majestic pluriverse look like? Something along those lines ... Or perhaps a reflection on the very question itself?

BM: It is very difficult for me to break it down to my daily experience, because of the conditions under which I live. I live in a country in which it is very difficult to even have the time for alternatives. Because the pervasiveness of neoliberal culture is so far stronger than I have ever experienced, compared to when I was in Europe for example. So it has been a struggle since moving here. But I also know that there are very important issues of resistance and very well working spaces that I am still trying to explore. I had some important experiences, glimpses of utopian possibilities, utopian futures. One was back in Germany during the preparation of the International Degrowth Conference in Leipzig in 2014.⁵ The experience of that process was amazing, it was a genuine collective. We decided to use methods of consensus-oriented decision-making. It was a big group of people meeting regularly, and something almost magical happened at a certain point, at which you really started, with all its conflicts, contradictions and tensions, to anticipate possibilities of a different life. Care was an essential moment in our meetings and at no point did we ever consider the speed at which we would make a decision to be more important than the process through which we will get to a decision. Reciprocal care, collective sharing, cooking, some elements of daily life. There were moments that were very important in demonstrating that something different can be possible. And of course with all its contradictions, the group was very white, European. We had that self-reflection at the end, and realized we did not manage to have a more diverse group for example.

I had a similar experience here last year with a group of students. We decided to organize an activist conference,

51

3 Darcy Riddell in Michele-Lee Moore, »Scaling Out, Scaling Up, Scaling Deep: Advancing Systemic Social Innovation and the Learning Processes to Support it« (Prepared for the J. W. McConnell Family Foundation and Tamarack Institute, 2015).

4 Tulloch, Gord. »Problematising Scale in the Social sector (1): Expanding Conceptions«, 30. januar (2018). Dostopno prek: <https://inwithforward.com/2018/01/expanding-conceptions-scale-within-social-sector/> (10. 4. 2019).

5 <https://www.degrowth.info/en/leipzig-2014/>

which we called Opening Space for the Radical Imagination.⁶ It was another amazing experience of working together against a lot, to prepare something like that with a minimal budget. The interesting part was that the people who attended the conference were incredibly responsible. We did not have much money to prepare food, to offer food to the participants, so we made our own food. We needed help and people immediately jumped in to help. It was a very interesting experience, in terms of the types of people who participated, and it was an experience of communality. It was 3 days in which, indeed, there was a kind of glimpse of possible utopian futures and alternative desires. The awareness of difference, this is what I really enjoyed of that experience. I realize I keep saying the word “we”, but this is a problematized we. There was not one “we”, “we” were constantly reframing and reshaping this we, who is in and who is out, and what are the contradictions regarding that. At the level of the practices, not by talking or doing theory, but really by coming together, being active in different ways. We made the buildings accessible to people on wheelchairs, and everyone participated in reframing and reshaping the setting. I think this was very important as an anticipation of alternative possibilities.

52 I remember there was a discussion about reimagining gender, and the person who had proposed to facilitate the workshop could not come at the very last minute. As people had already gathered in the room, they just started reimagining gender, and they came up with the most amazing ideas that were embodied in their daily practices as well. And that was an interesting experience, and people really went home with a sense of being empowered for doing things in their daily lives. I know these two experiences I am talking about are still related to very isolated moments, and I wish I had more in my daily life. I have a little bit of that, because I live in a very small community, I am sharing a house with other people, and we are trying as much as possible to have a lower impact. But it is extremely hard to live where not having a car implies not being able to go to places; the public transportation system is very badly structured. So I am really noticing how important infrastructural elements are to frame the ways in which people relate to one another.

RK: Indeed, it is sometimes the little moments that give us hints of other ways of being.

BM: And it is really difficult to keep talking about these

things, I find this the biggest challenge. I talk a lot about concrete utopias, alternative imaginaries and the good life, but I almost never sense that in my daily life. And this is much due to the context in which I live, being constantly evaluated, needing to prove oneself constantly, an unhuman space, but at the same time I want to be in this space, because I think here it is possible to change something. If I decided to go to Germany, life would immediately be easier, as there are settings there that enable that easiness. Starting with the health system.

So here if I go back to the importance of institutional framing, and in relation to the discussion on basic income; I am not sure if basic income is a solution, but I am interested in the project of *dotation Inconditionnelle d'autonomie*, or the unconditional autonomy allowance, which would combine basic income with access to fundamental entitlements, like shelter, health, education, etc. That would be an interesting idea, in combination with a ratio for the maximum income. But this goes beyond just the idea of the basic income as such.

RK: On that front I have some ideas as well, in terms of a universal basic services model some are working on,⁷ and anchoring that in a basic income scheme not based on fiat currency, but on a kind of living indicator of the actual resources, energy,⁸ the societally recognized work that goes into production, maintenance, etc. You do not pay in money, with potentially many subsidies and externalities behind it, but you pay the price in terms of resources that went into production, compared to the availability of these resources, globally, regionally and locally and with respect to other resources. This socioecological currency that acts as an indicator as well could be the currency that determines a basic income. And also tackling head on the big issue of redefining work and how we engage with it is a must in this formulation. But yeah, we are starting to open a lot of Pandora's boxes at this point.

BM: But rethinking work, what work is and how it is distributed in society is one of the biggest challenges, right, especially across gender, class and race. I think this is one of the things that we need more. Sometimes I miss that in the degrowth discourse. That attention to the “we” and who is assumed to be the “we” and who is not part of the “we” that is framed. But you know, there are contradictions everywhere, so it is hard to avoid them.

Rok Kranjc

6 <https://www.oregonimagines.com/>

7 https://www.ucl.ac.uk/bartlett/igp/sites/bartlett/files/universal_basic_services_-_the_institute_for_global_prosperity_.pdf

8 <http://neweconomics.org/2013/02/energising-money/>

ENOCELIČNOST + KOMUNIKACIJA = MNOGOCELIČNOST

Komunikacija je pomemben del vsakdana. Z njo začnemo že zjutraj, ko svojim dragim zaželimo uspešen dan. Nadaljujemo na fakulteti oz. v službi, ko želimo s pogovorom priti do skupnega cilja ali rešitve. Dodatno pomoč nam nudijo številna družbena omrežja, ki nam tako ali drugače približajo bolj ali manj oddaljene osebe – tako z njimi ohranjamo stik. Čeprav velikokrat mislimo, da je komunikacija prisotna samo pri ljudeh (in živalih), je značilna tudi za rastline in nam nevidne mikroorganizme. Vsak način komuniciranja med živimi osebki ni glasen oz. sploh slišen; dovolj je že nekaj signalnih molekul, ki lahko določenemu organizmu povedo marsikaj.

Znanstveniki se v zadnjem času pospešeno ukvarjajo s pojmom sociomikrobiologija¹, ki opredeljuje vedenje mikroorganizmov v okolju oz. njihovo medsebojno komunikacijo. Mikroorganizmi morajo dogajanje v svoji okolici stalno spremljati; le tako »vedo«, ali so razmere dovolj ugodne za deljenje celice ali neugodne, zaradi česar se tvori spora (oblika, namenjena preživetju težkih razmer). Signalne molekule², ki jih zaznavajo, so odvisne od posamezne skupine bakterij, v grobem pa jih delimo na električne in kemične signale. Električni signali so ustvarjeni z električnimi pulzi, medtem ko kemične signale predstavljajo večinoma zapletene in večje molekule, kot so acil-homoserin laktoni, oligopeptidi, furanoni ... Oba tipa signalov mikroorganizmi zaznavajo z membranskimi receptorji. Mikrobne komunikacije tako prenašajo informacije med mikrobnimi celicami in omogočajo t. i. kooperativna vedenja, ki omogočajo lažje preživetje celotne populacije.

Zaradi lažjega raziskovanja in ponovljivosti rezultatov so raziskave³ do sedaj vključevale predvsem istovrstne bakterije. Strokovnjaki so ugotovili, da lahko bakterije⁴ s svojimi mehanizmi ugotovijo količinsko prisotnost bakterij sorodnih vrst in ob ustrezni količini tvorijo posebno tvorbo, imenovano biofilm. Biofilm si najlažje predstavljamo kot sluz, v kateri so mikroorganizmi (le da jih ne vidimo), pri čemer se debelina sluzi lahko giba od nekaj milimetrov do več centimetrov. Biofilmi⁵

so večinoma sestavljeni iz vode, polisaharidov, lipidov, proteinov in tudi deoksiribonukleinske kisline (DNK), ki so jo v okolje »sprostile« bakterije ob celični razgradnji. Bakterije tako s svojo prisotnostjo tvorijo strukturo, obenem pa jo z izločanjem snovi tudi soustvarjajo. Omenjeni sestavni deli omogočajo⁶ zadrževanje vode ter posledično delovanje encimov in izmenjavo DNK med bakterijami, so vir hranil, omogočajo adhezijo oz. pritrjevanje bakterij na površino in izmenjavo ionov. Mikroorganizmi tako z izločanjem snovi ustvarijo svoje lastno okolje, ki jim omogoča preživetje v neustreznih pogojih. Zanimivo je, da lahko v teh mikrookoljih najdemo dva pojava: prvi nakazuje na heterogeno sestavo bakterijskih populacij, drugi pa na »izkoriščanje« medsebojne pomoči – nastanek goljufov.

Peter Hannes⁷ je s sodelavci preiskoval razpadanje organske snovi, katere prednost je heterogena sestava, ki jo najdemo predvsem v naravnem okolju, saj se pri raziskavah osredotočamo predvsem na eno vrsto. Tako je bilo ugotovljeno, da je heterogena sestava prej prednost kot slabost, saj posamezne vrste zasedajo svoje niše, si tako ne konkurirajo in omogočajo boljši izkoristek danih razmer.

Če želimo raziskati vprašanje obstoja goljufov v populaciji, si moramo najprej zastaviti dve temeljni vprašanji, ki so ju raziskovali v članku »Density-dependent fitness benefits in quorum sensing bacterial populations«⁸: prvo vprašanje je bilo, ali se opazi od gostote odvisna prednost populacije, ki uporablja medsebojno komunikacijo; drugo pa, ali se lahko »izmeri« prednost, če se populacija odzove, ko je celic več. Najprej so se torej vprašali, ali količina signalov (potrebni za komunikacijo) vpliva na številčnost posameznih celic, nato pa še, ali se taka prednost lahko »izmeri«. Rezultati so pokazali, da je skupinsko izrabljanje substrata bolj učinkovito pri večji celični gostoti, kar posledično pomeni boljšo rast. Komunikacijska povezava med celicami je najboljša, ko je v okolju večja celična gostota. Če je torej prisotnih več celic, se hranila lažje porabljajo, kot če jih je manj, in celice med seboj lažje komunicirajo.

Velikokrat morda mislimo, da je goljufija domena človeštva, vendar lahko najdemo podobne različice tudi pri mikroorganizmih. Čeprav spada tvorba biofilma med

1 Matthew R. Parsek in E. P. Greenberg, »Sociomicrobiology: the connections between quorum sensing and biofilms«, *Trends in microbiology* 13, št. 1 (2005): 27–33.
2 Kai Papenfort in Bonnie L. Bassler, »Quorum sensing signal response systems in Gram-negative bacteria«, *Nature Review Microbiology* 14, (2016): 576–588.
3 Paul B. Rainey in Katrina Rainey, »Evolution of cooperation and conflict in experimental bacterial populations«, *Nature* 425, (2003): 72–74.
4 Večina raziskav je narejena na modelih bakterij, zato bodo v nadaljevanju omenjene predvsem bakterije.
5 Steven S. Branda in ostali: »Biofilms: the matrix revisited«, *Trends in microbiology* 13, št. 1 (2005): 20–26.
6 J. William Costerton in ostali: »Bacterial biofilms in nature and disease«, *Annual Review of Microbiology*, št. 41 (1987): 435–464.
7 Peter Hannes in ostali, »Multifunctionality and Diversity in Bacterial Biofilms«, *PLoS ONE* 6, št. 8 (2011): 1–8.
8 Sophie E. Darch in ostali, »Density-dependent fitness benefits in quorum sensing bacterial populations« *PNAS* 109, št. 21 (2012): 8259–8263.

t. i. kooperativna vedenja mikroorganizmov, pa se – tako kot v vsakem sistemu – najdejo tudi goljufi. V populacijah se tako lahko nahajajo posamezne celice, ki ne izločajo skupnih dobrin, a vseeno izkoriščajo bonitete skupnosti. V članku »Cooperation and conflict in quorum-sensing bacterial population«⁹ avtorji tako ugotavljajo, da goljufi uporabljajo skupne dobrine, a jih sami ne sintetizirajo in ne vračajo v okolico. Posledično se goljufi lahko zelo namnožijo, kar lahko ogrozi celotno skupnost, saj ni dovolj dobrin za vse celice. Hkrati ugotavljajo, da je uspeh goljufov odvisen od njihovega števila v populaciji.

Bakterije s svojimi receptorji zaznavajo količino skupnih dobrin, in če pride do konstantnega pomanjkanja teh dobrin, jih začasno prenehajo sintetizirati, kar omeji razrast števila goljufov. Goljufi tako sicer preživijo, a nikakor ne morejo prerasti števila »normalnih« bakterij, saj razrast goljufov pomeni tudi njihov propad (ker jim zmanjka skupnih dobrin, ki jih sintetizirajo »normalne« bakterije).

Poleg tvorbe biofilma spada med kooperativna vedenja mikroorganizmov tudi sinteza sideroforjev. Sideroforji¹⁰ so molekule, ki omogočajo proizvajalcu (npr. bakterijam, glivam ali algam) pridobivanje železa iz okolja. Ta kovina namreč omogoča številne encimske reakcije, a je v okolju prisotno železo v vodi slabo topno. Mikroorganizmi so tako razvili sideroforje, ki jih izločajo v okolje in tako tesno vežejo železo za prevzem v celico. Tudi sideroforje si najlažje predstavljamo kot neko sluz, ki jo sprošča mikroorganizem v okolje, a jo kasneje posrka vase. V enem izmed prvih člankov¹¹, ki so obravnavali kooperativno sintezo sideroforjev, je bila uporabljena bakterija *Pseudomonas aeruginosa*, saj sintetizira sideroforje in je že v splošnem zelo dobro raziskan modelni organizem. Avtorji so dokazali svoja pričakovanja, da je produkcija kooperativnih sideroforjev večja pri bolj sorodnih sevih. Hkrati so prišli do zanimivih ugotovitev, da lokalno tekmovanje vpliva na zmanjšano produkcijo sideroforjev ter da očitno obstaja povezava med sorodnostjo in tekmovalnostjo. Torej četudi so bili sevi zelo sorodni, so bili v določenem mikrokolju medsebojni tekmečki in posledično je bila sinteza sideroforjev manjša. Če povemo bolj na splošno, tekmovanje je po vsej verjetnosti evlucijsko bolj pomembno, sploh pri razvoju

kooperativnosti in virulence patogenih mikroorganizmov (saj ima privzem železa s sideroforji pomembno vlogo pri povečanju dejavnikov virulence).

Rojenje oz. skupinsko premikanje najbolj poznamo pri živalih, npr. pri čebelah, vrabcih, ribah ... Pri ribah in pticah je vidno v obliki jat, ki se premikajo skupaj. Manj znano pa je, da je to poznana oblika socialnega vedenja tudi pri mikroorganizmih. Pri živalih so¹² z matematičnimi modeli predpostavili, da roj, sestavljen iz posameznikov, sledi trem pravilom:

1. premikaj se v isti smeri kot sosed,
2. ostani blizu sosedu,
3. izogibaj se trčenju.

Če se živali premikajo hitro in iznenada, da se izognejo plenilcu, se bakterije¹³ premikajo veliko počasneje in navzven proti substratu/hranilu. Pri premikanju uporabljajo bičke, nekakšne izrastke v obliki repkov, ki se premikajo v (obratni) smeri urinega kazalca in tako premikajo bakterijo naprej ali nazaj (odvisno od smeri vrtenja). Bakterije si olajšajo rojenje še s produkcijo surfaktantov – molekul, ki omogočajo lažje polzenje, saj zmanjšujejo statično napetost med površino in bakterijo. Oblika rojenja ni odvisna samo od bakterije, ampak tudi od gojišča. Daria Julkowska¹⁴ je s sodelavci preiskovala vpliv sestave gojišča na vzorce rojenja naravnega in laboratorijskega seva. Ugotovili so, da naravni sev za razliko od laboratorijskega zelo hitro in simetrično roji. Avtorji pripisujejo zmanjšano rojenje laboratorijskega seva pomanjkanju sinteze surfaktanov, saj jih ta sev ne sintetizira. Da bi svojo domnevo potrdili, so v laboratorijski sev vstavili sintezno pot surfaktina in ugotovili, da sev sicer raste hitreje, a še vedno ne enako hitro kot naravni sev. Surfaktin ima torej res pomembno vlogo, a so v ozadju še drugi elementi, ki vplivajo na rast. Rojenje¹⁵ omogoča mikroorganizmom premikanje proti večji koncentraciji hrane, odmikanje od antibiotikov in zasedanje novih površin. Surfaktin rojenje pospešuje.

Ljudje se sporazumevamo z besedami, mikroorganizmi pa glede na trenutna znanstvena dognanja sociomikrobiologije s signalnimi molekulami. Omenili

9 Stephan P. Diggle in ostali, »Cooperation and conflict in quorum-sensing bacterial populations«, *Nature* 450, 12 (2007): 411–414.

10 J. B. Neilands, »Siderophores: Structure and Function of Microbial Iron Transport Compounds«, *The Journal of Biological Chemistry* 270, št. 45 (1995): 26723–26726.

11 Ashleigh S. Griffin in ostali, »Cooperation and competition in pathogenic bacteria«, *Nature* 430, (2004): 1024–1027.

12 Yuxin Chen in Theodore Kolokolnikov, »A minimal model of predator – swarm interactions«, *Journal of Royal Society Interface* 11, št. 94 (2014): 2–10.

13 Daniel B. Kearns, »A field guide to bacterial swarming motility«, *Nature Reviews Microbiology* 8, (2010): 634–644.

14 Daria Julkowska in ostali, »Comparative analysis of the development of swarming communities of *Bacillus subtilis* 168 and a natural wild type: Critical effect of surfactin and the composition of the medium«, *Journal of Bacteriology* 185, št. 1 (2005): 65–76.

15 Daniel B. Kearns in Richard Losick, »Swarming motility in undomesticated *Bacillus subtilis*«, *Molecular microbiology* 49, št. 3 (2003) 581–590.

smo biofilme, goljufe, sideroforje in rojenje; skupna lastnost teh procesov je potreba po komunikaciji z namenom skupinskega preživetja. S preprostimi celičnimi receptorji, ki zaznavajo določeno signalno molekulo, se sprožijo kaskade¹⁶ celičnih reakcij, ki eni sami celici/organizmu »povedo«, kakšno je zunanje okolje, da se lahko primerno odzove nanj in celo sodeluje pri tvorbi večcelične skupnosti, npr. biofilma. Komunikacija je pomembna tudi pri skupinskemu privzemu hranil: zgoraj sem predstavila pomembnost sideroforjev in raziskavo, ki je dokazala, da večja kot je gostota sideroforjev, večji je privzem. Bakterije imajo tudi zmožnost skupinskega premikanja proti večji koncentraciji hranil – imajo zmožnost rojenja, takšno premikanje pa si lahko celo olajšajo. Vsi našteti načini medsebojnega sodelovanja so možni samo, če je v okolju zadostna gostota¹⁷ osebkov, saj je skupno delovanje bolj učinkovito kot delovanje posameznega osebk. Mikroorganizmi so tako razvili medsebojno sodelovanje, ki jim ne omogoča le preživetja, temveč boljši izkoristek danih razmer. Če se zavemo, da se ocenjuje¹⁸ nastanek mikroorganizmov na čas pred 2,3–3 bilijoni let in vzamemo v obzir, da prvi enoceličarji verjetno¹⁹ še niso sintetizirali signalnih molekul (sploh ker je njihova sinteza zahtevna²⁰ in so poslednično potrebni zahtevnejši zapisi za sintezo), je mikrobna komunikacija še vedno zelo osupljiv napredek. Kot posamezniki so enoceličarji, skupinsko pa lahko tvorijo mnogocelične strukture.

Ob besedi napredek velikokrat pomislimo samo na napredek družbe, človeštva, tehnologije itd. ter redko na napredek drobnih bitij, ki jih je veliko več kot živali (med katerimi smo tudi ljudje) in rastlin ter dejansko krojijo naš svet. Osebnost se mi zdi zavedanje o komunikaciji med mikroorganizmi nekaj izjemnega. Z raziskavami, ki se šele sedaj, po približno 150 letih od odkritja mikroorganizmov, osredotočajo tudi na pomen in izkoriščanje njihove komunikacije, se poznavanje tega področja šele začneja.

Martina Podgoršek

¹⁶ Jenee N. Smith in Brian M. M. Ahmer, »Detection of Other Microbial Species by *Salmonella*: Expression of the SdiA Regulon«, *Journal of Bacteriology* 185, št. 4 (2003): 1357–1366.

¹⁷ Ruth Danials in ostali, »Quorum sensing and swarming migration in bacteria«, *FEMS Microbiology Reviews* 28, št. 3 (2004): 261–289.

¹⁸ Massimo Di Giulio, »The Universal Ancestor and the Ancestor of Bacteria were Hyperthermophiles«, *Journal of Molecular Evolution* 57, št. 6 (2003): 721–730.

¹⁹ Zaradi časovne razdalije takšne trditve težko potrdimo ali ovržemo, so pa zagotovo vredne razmisleka.

²⁰ Papenfort in Bassler, »Quorum sensing«, 585.

Tribuna

List študentov ljubljanske univerze
60. letnik, 770. Tribuna (posebna izdaja Napredek in razvoj), oktober 2019

Datum izida prve številke: 8. december 1951
Zapis v razvidu medijev Ministrstva za kulturo: zaporedna številka 1492
ISSN (International Standard Serial Number): 0041 - 2724

Izdajatelj: ŠOU v Ljubljani
Kersnikova 4 / Pivovarniška 6, 1000 Ljubljana
Telefon: +386 1 43 80 200
Faks: +386 1 43 80 202
Elektronski naslov: info@sou-lj.si
Matična številka: 5133734
ID za DDV: SI55049745
TRR: SI56 0201 0001 8933 202

Za izdajatelja:
direktor: Andrej Klasinc
predsednica: Mubina Vrtagić

Uredništvo:
Kersnikova 4 / Pivovarniška 6, 1000 Ljubljana
Elektronski naslov: tribuna.urednistvo@gmail.com
Spletni naslov: www.tribuna.si

Člani uredništva:
odgovorna urednica: Ana Pavlič
gostujoča urednika: Marike Grubar in Nejc Jordan

Likovna urednica: Mihaela Romanešen

Oblikovanje: Tandem Design
Naslovnica: Tandem Design
info@tandemdesign.si

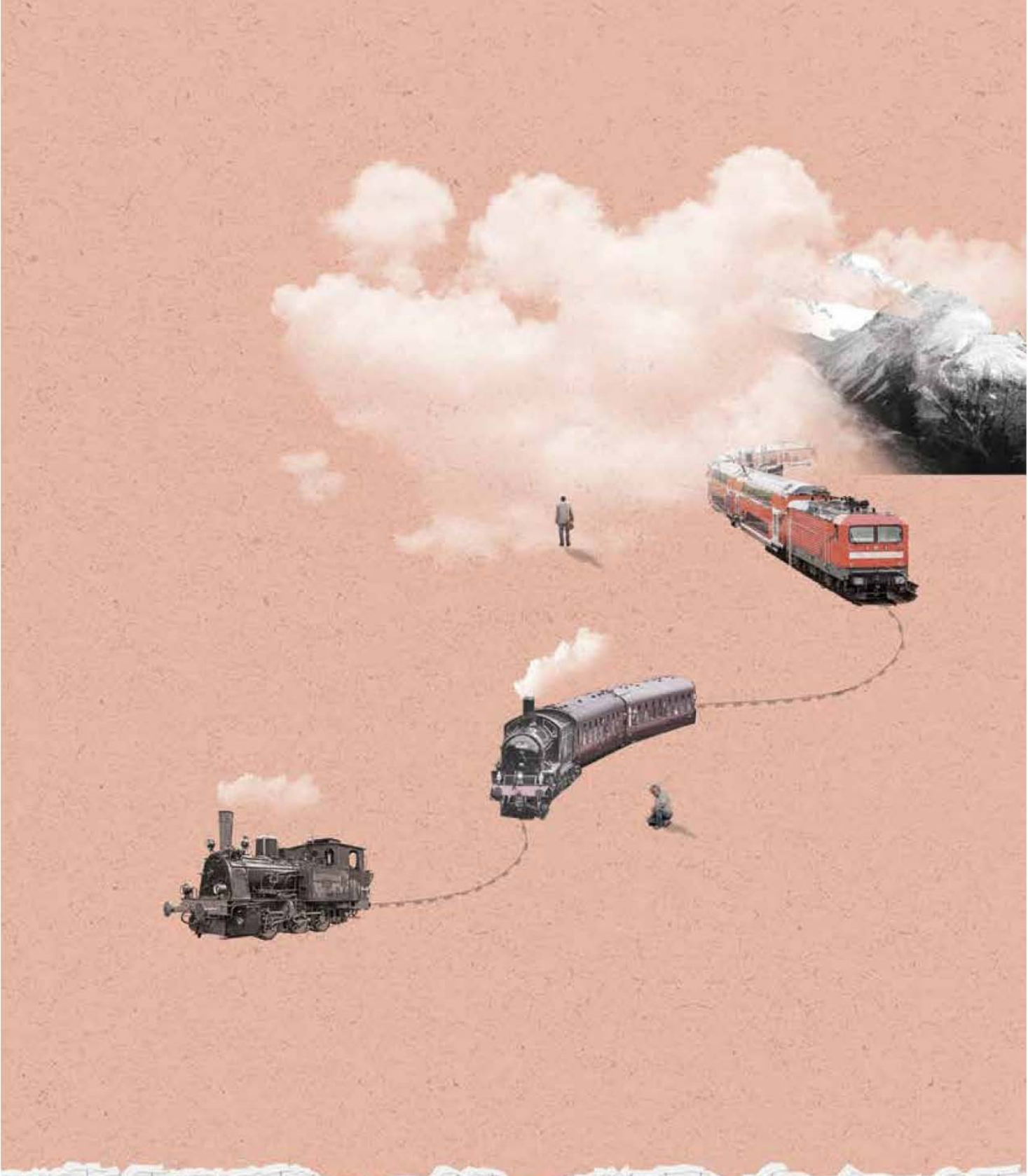
Programski svet:
Damjan Vinko
Klemen Balanč
Jernej Kaluža
Aleš Šteger
Ana Pavlič

Lektura: Urška Honzak

Naklada: 500 izvodov

Izjava o avtorstvu:

Tribuna je izključno avtorsko delo študentov, če ni drugače navedeno. Tribuna izhaja pod licenco Creative Commons, ki nas avtorsko zaščiti, hkrati pa omogoča, da določimo pogoje, pod katerimi dovolimo uporabo naših del. Uporabo del dovoljujemo ob priznanju avtorstva po principu ime priimek / Tribuna za nekomercialno rabo v nespremenjeni obliki. Podrobnosti licence so dostopne na www.creativecommons.org ali na Inštitutu za intelektualno lastnino, Streliška 1, Ljubljana.

OKTOBER 2019